

Українська література

в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 5, травень 2014

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор

Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
Н. Б. Голуб, д-р пед. наук
А. В. Градовський, д-р пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
С. П. Паламар, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**

Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України
від 14.04.2010 р. №1-05/3
науково-методичний часопис
«Українська література
в загальноосвітній школі»

включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 3 від 21 квітня 2014 р.

**За підтримки видавництва
«Антросвіт»**

481—37—70

**04053, Київ-53,
вул. Артема, 52-Д**

**Редакція журналу
«Українська література
в загальноосвітній школі»**

E-mail: ukr_lit@ukr.net

ЗМІСТ

До 200-літнього ювілею Т.Г. Шевченка

- Кравченко В., Єременко О.** Про вшанування пам'яті
Великого Українця. 2
- Кравченко В.** «Шевченко в Казахстані не термін відбував.
Це була місія...» (Матеріали до вивчення періоду заслання
Т. Шевченка). 4
- Мартиненко Я.** Епістолярна спадщина Тараса Шевченка.
Листи до Андрія Лизогуба. 7
- Паламар С.** Тарас Шевченко в контексті
європейської культури. 8

Фахові проблеми

- Бондаренко Ю.** Шкільний аналіз образів-персонажів
за філософсько-історичною системою «виклик-відгук». . . 11
- Фасоля А.** Компетентнісно зорієнтовані завдання:
новація? Імітація? 14
- Сергієнко А.** Реалізація комунікативного та діяльнісного
підходів до навчання на уроках української літератури. . . 20
- Готуємо майбутнього вчителя-словесника**
- Жила С.** Вивчення діалогії Семена Скляренка «Святослав»
і «Володимир» у вищій школі.
Історичні й літературні діалоги. 24

Нове в програмі

- Рубаненко Н.** «Як звать його? Чи взагалі він звався?»
Вивчення поезії М. Вінграновського «Бабунин дощ».
5 клас. 33

Ігрові методи

- Бондаренко Л.** «Моя філософія: роби людям добро!»
Літературна гра за творчістю Олеса Гончара. 35

Факультатив

- Логвіненко Н.** Фентезі як вид фантастичної прози. 38

Наукові студії

- Фока М., Кіян О.** Живописні ефекти в поетичному світі
Миколи Вороного. 41

Позакласні заходи

- Сорокіна Л.** «Пісня буде поміж нас».
Сценарій літературно-мистецького свята. 44

*З електронною версією нашого часопису
(в скороченому вигляді) можна ознайомитися
за адресою: didactics.ucoz.ua*

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 14-
Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»
м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2014

Про вшанування пам'яті Великого Українця

Валентина Кравченко,

кандидат філологічних наук,
доцент Запорізького національного університету

Оксана Єременко,

кандидат філологічних наук,
доцент Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

Дні з 9 березня по 22 травня називаємо шевченківськими. Цьогорічне святкування – особливе, бо знаковою є сама дата – 200 років від дня народження Тараса Шевченка – поета і художника, громадянина, українця, який є символом нації, бо події в країні, боротьба нашого народу за власну гідність, право визначати свої майбутнє, безсумнівно, мали тривкий зв'язок із його пророчим словом.

Не тільки в Україні, а й у всьому світі інтерес до життєтворчості Тараса Шевченка зростає. Це геній на всі віки, на всі часи. Шевченкове слово підбадьорливо звучало на Майдані: *«Борітеся – поборете! / Вам Бог помагає!»*. Актуальні й нині знані ще зі школи слова: *«Схаменіться! будьте люди, / Бо лихо вам буде!»*.

Під назвою твору «Сон» автор написав слово «комедія», яка розігрується й сьогодні: *«Той мурує, той руйнує, / Той неситим оком / За край світа зазирає, / Чи нема країни, / Щоб загарбать і з собою / Взять у домовину»*. Хіба ж не пророче звучать його слова й сьогодні?!

Процес самоствердження України як держави ще не завершився.

Петро Ребро у своєму останньому вірші писав, що вітчизна – його рідна Україна – сьогодні поранена, а ювілей Тараса Шевченка звучить як тризна. Однак віриться, що «встане Україна – світ правди засвітить».

У ці березневі дні згадують поета і на наукових конференціях різних рівнів. Одна з таких конференцій відбулася в Мюнхені, центрі Баварії, під егідою німецько-українського наукового об'єднання імені відомого професора Юрія Бойка-Блохина (Мюнхен), фонду й музею родини Блохин, що знаходяться в Переяслав-Хмельницькому державному університеті ім. Григорія Сковороди (ректор Віктор Коцур, Україна), Спілки української молоді в Німеччині (голова Симон Шупер).

VII Міжнародна наукова конференція «Тарас Шевченко в Україні та в Європі» під гаслом «Не вмирає душа наша, не вмирає воля...», що відбувалася 7-12 березня 2014 року, об'єднала науковців і гостей з різних країн – Німеччини, України, Польщі, Татарстану. Всі ми були єдиною родиною, що сповідувала мир і співдружність, переймалася загрозливою політичною ситуацією в Україні.

З вітальним словом до науковців звернулися голова оргкомітету, академік Академії Наук Вищої Школи України, доктор, професор, президент ННУО Даріяна Блохин, ректор Українського Вільного Університету професор, доктор Ярослава Мельник і доктор Едда Шиндлер. Гостями конференції були німці, які знають

українську мову: доктор Людвіг Вайль, доктор Едда Шиндлер, доктор Марк Даггов, доктор Ярослав Крик, професор Гергард Май.

На пленарному засіданні Шевченківської конференції було презентовано меморіальну дошку «На вшанування 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка 1814-1861», яку виготовив із чорного граніту полтавський майстер, добротинець, відомий в Україні та за її межами, член Ради підприємців м. Полтави Вадим Голобородов. Біля портрета Т. Шевченка викарбувано його поетичні рядки «І оживе добра слава, слава України...».

Ініціаторами виготовлення дошки та організаторами вшанування ювілею Т. Шевченка меморіальною дошкою в Німеччині стали учасники конференції. Імена науковців та керівників їхніх навчальних закладів буде внесено в історичний реєстр: Оксана Єременко, к. філол. н., доцент кафедри української літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (ректор – проф. Анатолій Кудренко); Тетяна Конончук, к. філол. н., проф., завідувач кафедри української філології та суспільних наук Академії адвокатури України в м. Києві (ректор – проф., член-кореспондент Академії правових наук України Тетяна Варфоломєєва); Валентина Кравченко, к. філол. н., доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету (ректор – проф. Микола Фролов); Олеся Лазаренко, к. філол. н., ст. наук. співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні в м. Києві (директор – академік НАН України Віталій Склярєнко); Галина Макар, викладач кафедри гуманітарних наук Закарпатського інституту Малої академії управління персоналом (ректор – к. іст. н., доц. Володимир Данищук); Євген Савенко, голова Товариства «Вербиченька», кавалер ордена «За заслуги» III ступеня з м. Нижнекамська (Татарстан); Валентина Шемчук, заслужений працівник культури України, голова Полтавського обласного відділення Міжнародної організації «Жіноча громада» (голова МО «Жіноча громада» – Марія Драч); Оляф Щепінський, докторант Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Польща).

Таку ж дошку роботи Вадима Голобородова з написом німецькою мовою на вшанування 220-річного ювілею від дня народження за сприяння вище названих імен науковців, очільників громадських об'єднань, Центральної Спілки Українців у Німеччині (zareєстрована в Берліні) та її голови Людмили Млош буде встановлено на Українському будинку в Берліні. Ця ініціатива

підтримана Посольством України у Федеративній Республіці Німеччини.

Від консисторії Харківсько-Полтавської єпархії Української автокефальної православної церкви, Преосвященного владыки Афанасія Валентина Шемчук, член організації конференції з української сторони, передала німецько-українському науковому об'єднанню ім. проф. Юрія Бойка-Блохина ікону Миколая Чудотворця.

Окрасою зали засідань Українського дому греко-католицької церкви, де відбувалася конференція, були дві виставки: старовинні рушники XVIII – XIX ст. із приватної колекції Любові та Душана Владика (Мюнхен) та «Вінок Тарасові Шевченку» – малюнки школярів Решетилівської та Полтавської шкіл мистецтв «Мала академія мистецтв імені Раїси Кириченко», дитячої художньої школи, які привезла в далеку Німеччину Валентина Шемчук.

У ході роботи конференції були заслухані доповіді: «Тарас Шевченко в книжці К. Паустовського «Тарас Шевченко» та «Ю. Бойко-Блохин – засновник шевченкознавства в Німеччині» (Даріана Блохин, доктор, професор (Мюнхен); «Кобзар» – Євангеліє від Тараса Шевченка» (Тетяна Конончук, к. філол. н., професор Академії адвокатури України (Київ, Україна); «Художня рецепція образу Т. Шевченка в романі У. Бекбаулова «Тарас на Аралі» (Валентина Кравченко, к. філол. н., доцент Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна); «Цензурна історія першої збірки «Кобзар» Т. Шевченка в Росії на початку XX століття» (Галина Макар, викладач кафедри гуманітарних наук Закарпатського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП), Ужгород); «Шевченко в Казані. Минуле і сьогодні» (Євген Савенко, голова Товариства «Вербиченька» (Нижнекамськ, Татарстан); «Українське державотворення за Шевченком» (Тарас Федорів, магістр, докторант УВУ (Мюнхен); «Античні образи в поезії Т. Шевченка» (Ольга Турган, д. філол. н., професор Запорізького державного медичного університету (Запоріжжя, Україна); «Традиції Т. Шевченка у творчості Олександра Олеса» (Ірина Чернова, к. філол. н., доцент Запорізької державної інженерної академії (Запоріжжя, Україна).

Мовознавчі доповіді також мали широку проблематику: «Поліваріантність розв'язок однотипних баладних модифікацій Миколи Костомарова і Тараса Шевченка» (Оксана Єременко, к. філол. н., доцент Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (м. Суми, Україна); «Полум'яне слово Тараса Шевченка: засоби мовної експресії у польському перекладі поеми «Єретик» (Олеся Лазаренко, к. філол. н., старший науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (м. Київ); «Дерево як символ в образотворчості Т. Шевченка» (Мар'яна Левицька, к. мистецтв., науковий співробітник Інституту народознавства НАНУ (м. Львів, Україна); «Тихий рай» як парадигма спільноти народів у вірші Т. Шевченка «До поляків» (Оляф Щепінський, докторант Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Польща); «Полтавськими шляхами Тараса Шевченка» (Валентина Шемчук, заслужений працівник культури, член Національної спілки журналістів, голова «Жіночої громади» (м. Полтава, Україна).

Гостинна німецька земля дала прихисток людям різних національностей: на вулицях Мюнхена чулась японська, арабська, корейська, українська, російська, китайська, індійська, татарська мови – і всі ми могли порозумітись між собою. Вихідці з різних країн, які живуть у Німеччині, бережуть знання своєї рідної мови і почуваються патріотами далеко від батьківщини. Згадаймо відоме Шевченкове: *«І чужому навчається, / Й свого не цурайтесь. / Бо хто матір забуває, / Того Бог карає...»*.

Про трагічні сторінки історії України нагадала нам могила Степана Бандери, прах якого покоїться на німецькій землі, на цвинтарі Вальдфрідоф. Приємно, що могила українського провідника не забута: на ній пломеніє лампадка; підняли кольорові голівки весняні первоцвіти, посаджені чиймись дбайливими руками; важкий бетонний хрест прикрашено жовто-блакитною стрічкою і пам'ятним значком «Учасник майдану». І розтінула тишу тужлива пісня українських емігрантів на слова Б. Лепкого «Чуєш, брате мій». Бентежили серця слова і мелодія, злиті воедино, – і стрункішали постаті, гордо розправлялись плечі, бо ми – українці!

Коли милувались картинами Рафаеля і Рубенса, Рембрандта і Дюрера в Пінакотеці, оглядали виставку машин у музеї БМВ чи замки Людовіка II, крокували доріжками сучасного стадіону «Альянс-Арена», споглядали вечірній Мюнхен на Марієнплаці, і навіть перебуваючи в маленькому, але відомому всьому світу містечку Дахау, що й нині жахає спогадами очевидців, крематорієм, бараками колишнього концтабору, ми подумки молились за Україну, за недоспівані пісні і незустрінуті світанки Лицарів Небесної Сотні.

Відзначення ювілейної дати 200-річчя від дня народження Т. Шевченка припало на важкі часи для України. І нам, як ніколи, потрібна сила Шевченкового слова, його міцна віра в те, що *«Встане Україна. / І розвіє тьму неволі...»*. Це віра в історичну справедливість як «Богу правду».

Сьогодні Україна самостверджується, повертає собі національну самосвідомість і гідність під знаком Т. Шевченка, надихається його заповітом:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

«Шевченко в Казахстані не термін відбував. Це була місія...»

(Матеріали до вивчення періоду заслання Т. Шевченка)

Валентина Кравченко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Запорізького національного університету

У статті зроблено критичний огляд літературознавчих матеріалів від часів незалежної України про перебування Т. Шевченка на засланні.

Ключові слова: заслання, літературознавці, українсько-казахські зв'язки, Т. Шевченко, художник, поет.

Період заслання Т. Шевченка (1847—1857) в українському літературному процесі називають «мертвим десятиліттям». Але М. Наєнко стверджував, що «для самого Шевченка воно мертвим не було. Як Ісус після розп'яття продовжив свою святу справу на небесах, так Шевченко – у в'язничо-солдатському задзеркаллі» [9, с. 290]. Літературознавець вважав прикметною медитацію у вірші «Не гріє сонце на чужині...», написаному у перший рік заслання в Орській фортеці: «Тойді повісили Христа, / Й тепер не втік би син Марії!». «Заслання стало смертю того початкового Т. Шевченка («солдатське нежитіє»), і йому важливо було, не дивлячись ні на що, сказати: я воскрес. Особливо показовий у цьому сенсі його малюнок сепією 1850 року «Розп'яття», коли на некласичному Т-видному хресті молода безборода людина відторгає учорашнє», – писав доктор історичних наук О. Кислий. І він не загубив себе в казахстанських степах, його муза, живлячись спогадами про рідну Україну, жила й гартувалась. Т. Шевченко познайомився з добрими й мужніми казахами, яким так само, як і українцям, жилося дуже важко. Але вони підтримували його, як могли, а він розділяв їхні болі та радощі.

Т. Шевченко не каюся, знаючи свій вирок, хоча й дуже карався (згадаймо його поезію «О думи мої...», 1847 р.). Його не відпустила найсвятіша любов – поетична муза, інша назва – геніальність чи пасіонарність (від лат. *passio* – страждання, пристрасть). «Пасіонарність дається людині з космосу, звідти керує всіма її вчинками, штовхає до дії, до пошуку слави, і без неї немислимий будь-який прогрес. Ув'язнити її – не можна, що довів Шевченко своєю і «вільною», і «підневільною» творчістю» [9, с. 291].

Т. Шевченко вірив, що любов до України – найвища, богоугодна справа, і закликав молитися за Україну, будучи далеко від неї. О. Кислий констатував: «Давши одного разу клятву на вірність ідеалам свободи, Шевченко не міг від них відступити: «Хоч доведеться розп'ястись! А я таки мережать буду тихенько білії листи» («Лічу в неволі...», 1850). Здається, логічним було б виборювати свободу тільки свого народу, значно простіше й корисніше для власного гаманця – свободу лише для заможних земляків, як це прийнято навіть у сучасному нам традиційному суспільстві. Проте він розуміє, що це суперечило б високій істині. Покликання вимагає ревно ставитись до віри. Не можна вважати, що якийсь народ достойний свободи, а інший, менш «розвинений» – ні. Той, хто прийме такі висновки, вже не буде виразником Божої правди, незалежно від сану та титулу. Божа правда одна» [5, с. 9].

Варто згадати слова казахських українців А. Тарасенка та С. Мастерова, які в повісті «Не щез у

полиновому степу» зізнавалися, що в процесі роботи над книжкою прийшло розуміння, що «Шевченко в Казахстані не термін відбував. Це була місія...» [13, с. 556]. Цінність твору – і в точності фактів, і в тому, що «бачення Кобзаря з-за рубежу ... інше, тому що кут зору не такий... Тут, на віддаленні, з невігубним почуттям ностальгії – більше за його щоденниками, листами та малюнками ... відчувається вже не вплив поета на людину, а він сам» [13, с. 478]. Про правильність авторських думок свідчить епіграф, узятий до повісті: «Степ увесь з краю до краю обійшов, море Аральське вздовж та впоперек обплив...».

Цілком виваженим є твердження: «Це була місія, яку треба зрозуміти... у засланні Кобзаря на Каспій дві наших держави, Казахстан і Україна, схильні бачити лише свідчення історичної спільності доль двох підневільних народів... Поки нікому нема діла (крім, звичайно, обміну люб'язностями на міждержавних контактах) до «творчої сутності» Т. Шевченка в Казахстані, ніякої такої діяльності йому тут не приписується, навпаки, казахстанське заслання Кобзаря вважається десятиліттям його небуття. Хоча «втраченим часом», із цілком зрозумілих причин, вважав своє заслання і Т. Шевченко – до неї перед ним відкривались зовсім інші перспективи...» [12, с. 9], але пізніше він говорив про повноту своїх дій.

Т. Шевченко пробув на засланні 10 років, 2 місяці і 27 днів. Він був першим живописцем у Казахстані, повно та глибоко відобразив життя та побут казахів. До нього тут не існувало зображального мистецтва, і з релігійних традицій зокрема, а тому, окрім художньої, його полотна мають історичну та наукову цінність.

У кожному підручнику й посібнику з історії української літератури XIX століття інтерпретується творчість Т. Шевченка. Сторінки його життя збагачуються новими фактами та подіями. Зокрема, Ю. Івакін та В. Смілянська наголошували, що в Орській фортеці, де місяцями тривала принизлива муштра, поет познайомився з польськими політичними засланцями І. Завадським, С. Крулікевичем, О. Фішером та ін. «Тут він порушив царську заборону писати: свої твори потай записував до саморобних «захальєвних» зшитків. ... В Орській фортеці він написав 21 твір» [4, с. 123].

А. Смолка – автор науково-популярного видання «Т. Г. Шевченко. Хроніка життя і творчості» (2010), у якому, використавши багатий матеріал досліджень, скрупульозно попрацював над кожним прожитим днем поета, не залишив поза увагою жодної деталі. Ця титанічна робота свідчить про невгасимий інтерес до життя і творчості Т. Шевченка. Період заслання подано в розділі «Заслання. Служба у війську. 1847-1857». Починаючи з дати «30 травня 1847 р. » і закінчуючи

«2 серпня 1857 р.», автор практично день за днем простежив життя поета. Зокрема, він писав: «5 травня 1848 р. – розпорядження командира 1-ї бригади 23-ї піхотної дивізії про відрядження Т. Шевченка в степовий похід до Раїма – укріплення на річці Сирдар'ї (рибальське селище, Казахстан). Шевченка було включено до Аральської описової експедиції, яку очолив капітан-лейтенант флоту, географ О. І. Бутаков (1816-1869)» [11, с. 137]. Отож з 11 по 19 травня 1848 р. Т. Шевченко перебував у поході: кінний обоз складався з 1500 башкирських однокінних підвід, верблюжий караван з 3000 верблюдів у супроводі 565 казахів, рота піхоти, триста п'ятдесят козаків і одна гармата. Очолював транспорт генерал-майор І. Шрейбер. У Раїмі виконав 12 художніх робіт. У ході Аральської експедиції Т. Шевченко виконав близько 30 художніх робіт – олівець, сепія, акварель, олія. А. Смолка подав у книжці списки художніх і малярських творів, виконаних у період заслання.

І далі: «17 жовтня 1850 р. Шевченко прибув в Новопетровське укріплення – фортеця в Оренбурзькій губернії на півострові Мангишлак (місто Форт Шевченка, Казахстан), де був зарахований у 4-у роту батальйону № 1, якою командував штабс-капітан М. Потапов» [11, с. 160].

Т. Беісов у нарисі «Т. Г. Шевченко в Казахстане», виданому ще в 1952 р. в Алма-Аті, писав, що «Шевченко в продолжение целых десяти лет отбывал политическую ссылку в Казахстане. ... одним из первых он писал на русском языке о казахском народе. Шевченко был и первым художником, отразившим в своих многочисленных рисунках быт и социальную действительность казахского народа» [1, с. 3]; «... тотчас же по приезде в Оренбургский край обратил самое пристальное внимание на судьбу местного казахского населения» [1, с. 7]. Він «...не только хотел правдиво описать положение казахского народа в Казахстане – «Оренбургской сатрапии», но и вывести его на суд общественного мнения...» [1, с. 11].

Журналіст М. Скиба, порівнюючи Т. Шевченка та Реріха, говорив, що ці постаті стоять осібно в Часі та Просторі, але вони пов'язані між собою «лінією духовно-культурної спрямованості» [10, с. 2]. Поет прагне поширювати серед непосвячених у таїну мистецтва людей любов до прекрасного й добро, що, як заповітна мрія, не полишає Т. Шевченка на засланні – так співзвучне незмінному реріхівському кредо: «усвідомлення краси врятує світ» [10, с. 2].

Т. Шевченко часто відвідував Ермітаж. Особливо любив твори Рембрандта, тому в Академії мистецтв його прозвали «російським Рембрандтом». Він приглядався до його офортної техніки. І найбільше споріднювали його з Рембрандтом гуманістичні погляди.

У журналі «Музеї України» читаємо: «Тарас Шевченко, перший посол України в Казахстані, провів там 10 років 3 місяці і 27 днів. Перебуваючи у засланні, попри заборону малювати, він створив майже 450 творів, з яких 350 змальовують красу казахів та велич їхнього краю... Великий Акин Таразі – одна із незримих ниток, що уже більше півтора століття пов'язують український і казахстанський народи» [8, с. 29].

П. Кралюк (газета «День») у статті «Тарас Шевченко та Казахстан» теж звертається до теми заслання поета, цих важких років. На засланні поет познайомився з тюркомовним населенням, що сповідувало іслам. У поезії «Сон» («Гори мої високі...») це населення він називає киргизами. «...він був людиною, що знала принади імперської цивілізації, у нього фактично не бачимо ніякої зверхності щодо «нецивілізованих» народів. Навпаки, поет неодноразово показує своє зацікавлення казахським побутом, фольклором, релігійними віруваннями» [6, с. 18].

Т. Шевченко називав казахів дикунами, але не в принизливому значенні. У нього дикість і природність були словами-синонімами. П. Кралюк згадував поезію «У Бога за дверима лежала сокира...» та одну з найкращих його акварелей «Пожежа в степу». Серед двох десятків малюнків, які художник намалював під час подорожі до Раїма й перебуваючи в Приараллі, автор статті звернув увагу на Шевченків «Автопортрет з байгушами». «Цей твір є свідченням того, що автор не лише спостерігав життя «чужого» йому народу, а й певним чином прагнув вписати себе в контекст життя казахів». А далі у статті говорить, що автор «Щоденника» виявляв терпиме, позитивне ставлення до ісламу. Отож, у позитивному плані він говорить про мусульманські уявлення щодо раю. П. Кралюк наголосив, що Т. Шевченко швидше знаходив спільну мову з «чужими» казахами, ніж із єдинокровними росіянами, і не любив старовірів-розкольників.

Поет позитивно ставився до ісламської цивілізації і до тюркського світу зокрема, бо був противником імперської політики Росії, вважав, що ісламські народи Росії є такими ж жертвами цієї політики, як і українці; він був «терпимою людиною». «У тогочасній європейській культурі (XIX ст.) явно домінував колоніальний дискурс і у відвертій чи прихованій формі простежувалося негативне ставлення до нецивілізованих народів. Тарас Шевченко тут виступає як виняток» [6, с. 18].

Справедливо звучать слова: «У нестерпних умовах смердючої казарми на засланні він першим збагнув і проникливо відтворив сувору й похмуру природу Приаралля, своєрідну красу вилицюватих облич його мешканців, а також склав вражаючий образотворчий мартиролог народів, пригноблених і знедолених російським царатом. Він був палким патріотом України, але й інтернаціоналістом. У цьому його відміна від західно-європейських живописців-романтиків, що вирушали в далекі краї у пошуках екзотики. І в цьому велич його духу» [2, с. 129].

Член-кореспондент НАН України П. Білецький на прикладі художніх картин поета доводив, що він зображував не конкретну людину, а людину загалом. Він засуджував ті обставини, що призводили до нівечення людини – українця, росіянина чи казаха. Миколаївська Росія – це не тільки цвинтар, шинок, хлів, тюрма, це п'яні москалі й кайданники – алегорія всієї Росії, відтвореної у «Цигані» (створена під час експедиції в гори Кара-Тай, коли Т. Шевченко і Б. Залеський вели циганське кочове життя).

У журналі «Науковий світ» за 2010 рік надруковано уривки із книжки «Рідні люди» М. Лісовенка, заслуженого журналіста України, який у 1967–1969 рр. був власним кореспондентом «Известий» у Казахстані. Там він зібрав цінний матеріал про перебування Т. Шевченка на казахській землі та дружбу казахського та українського народів, що зародилася за участю поета й художника. Це вагома праця, у якій дуже багато невідомих нам, українцям, фактів. Автор згадував про здійснений намір Т. Шевченка написати запрестольний образ в ім'я Воскресіння Христового.

Стаття починається поясненням слова «казак», що означає «вільна людина». М. Лісовенко є прихильником думки О. Левшина, що «кайсак» чи «касак» – це зіпсоване ім'я «козак». «...назва казак, яка перейшла в середні віки і до багатьох відгалужень російського племені, належить Киргиз-Кайсацьким ордам із самісінького початку їх існування» [7, с. 24]. Коли в 1731 р. казахські території одержали російське підданство, була створена так звана Лінія – система російських козацьких укріплень, яка тягнулася від Оренбурга на Петропавлівськ, Омськ, Красноярськ, Іркутськ, де перебував Т. Шевченко.

М. Лісовенко наголосив, що про українсько-казах-

ські зв'язки можна говорити, лише починаючи з часу перебування Т. Шевченка там, на казахській землі. У 1848 р. він був уведений до складу експедиції капітан-лейтенанта Олексія Бутакова для вивчення Аральського моря (у списках експедиції є ще й інші прізвища українців). Про важкі умови експедиції поет писав у власних творах. «...навіть у каторжних умовах Тарас Григорович зробив свій внесок у науку Казахстану – як географ, етнограф і художник» [7, с. 30]. Т. Шевченко першим дав портрети казахів та зразки казахського живопису. І далі читаємо: «...блискучі ілюстрації, твори істинного мистецтва, виконані засланцем Шевченком, з політичних мотивів не могли бути навіть прилученими до справи про експедиції Олексія Бутакова. ...ми пишаємося, що наш Кобзар ними збагатив мистецтво та географічну науку Казахстану» [7, с. 30]. Т. Шевченко в період експедиції часто зустрічався з казахами, бував у юртах, бешбармак запивав пахучим кумисом, вчився говорити по-казахськи – вони були близькі одне одному.

Прекрасну казахську легенду про Балтахана, опое-тизовану Т. Шевченком у вірші «У Бога за дверима лежала сокира...», вперше переказав М. Лісовенко. Він почув її від знавця усної народної творчості, першого професора математики Алімхана Ермекова. Тарас Шевченко «безперечно, чув цю легенду, – говорив професор А. Ермеков. – Його заслуга в тому, що він надав їй високого поетичного звучання зразу для двох народів». Її існування шевченкознавці припускали і заперечували. Хоча ще каракалпацький письменник Уразак Бекбаулов у романі «Тарас на Аралі» вустами вигаданого Шевченкового співрозмовника «кайзака» Агау подав її у дещо іншому варіанті.

У книжці маємо правдивий переказ про дівчину-казашку Ботакос (її від голоду врятувала родина Ускова), із якою звела доля засланця-поета і яку бачимо на його картині «Казашка Катя». Подальша її трагічна історія стала приводом для написання картини «Дівчина в кайданах». М. Лісовенку про неї переповила правнучка Ботакос Роза Минбаєва-Нурумбетова у 1971 р.

Ботакос знала російську мову, Тараса ж навчала своєї мови, а він її потайки малював. Поет мав глибоку симпатію до казашки, але їхні долі розійшлися. Ботакос померла у 1907 р. Її онук Жолау – батько Розі Минбаєвої-Нурумбетової – з 1924 по 1927 рік був головою Центрального Виконавчого Комітету Казахської РСР.

Мабуть, неможливо знайти прикладу такого міжна-родного визнання й поваги, яке є в Т. Шевченка, одна-ково близького для українців, казахів, росіян.

У найновішому життєписі («Тарас Шевченко Життя і творчість». – К.: Києво-Могилянська академія, 2008) І. Дзюба охопив увесь обшир літературної та громад-ської діяльності Т. Шевченка і подав своє трактування життя засланця. Він розповів, що Оренбург (центр генерал-губернаторства, місце штабу Окремого Оренбурзького корпусу та управління начальника краю) був важливою фортецею і відігравав стратегічну роль у просуванні Росії на південний схід, у Середню Азію. Служба в лінійних батальйонах була особливо тяжкою, не кажучи про суворі природні умови та ізоля-цію від зовнішнього світу; тому в них часто віддавали політичних засланців та неблагонадійних [3, с. 403]. Т. Шевченка було зачислено у 5 лінійний Оренбурзький батальйон, дислокований в Орській фортеці (250 верств на південний схід від Оренбурга на степовому боці річки Яїк). Казахи називали його Яман-Кала –

погань-місто. Т. Шевченко змалював його в повісті «Близнець». Життя поета – «мов лов на гнощі», було тяжким, але він жив надією повернення і тішив себе спокусами: «...киргизи так живописні, так оригіналь-ні й наивні, сами просяться под карандаш».

І. Дзюба розповів про експедицію на Аральське море (ідею її подав Миколі І славетний німецький дослідник О. Гумбольдт), про те, що Т. Шевченка було взято як професійного художника. Ця експедиція впер-ше здійснила тут велику наукову роботу.

У Новопетровському укріпленні Т. Шевченко про-був майже 7 років. Комендант Антон Маєвський спри-яв його відрядженню до Каратаутської експедиції, яка мала розшукати поклади кам'яного вугілля в горах Каратау. Під час експедиції він виконував не тільки тех-нічну роботу, а й малював пейзажі Мангишлаку, жанро-ві сцени, автопортрети, зарисовки тощо. «За роки перебування на Мангишлаку Шевченко виконав понад 170 малюнків сепією, аквареллю, олівцем – переважно на мангишлацьку тематику; автопортрети (з байгуша-ми; з казахським хлопчиком, що грається з кішкою). Він зумів побачити своєрідну красу пустелі з її скупими барвами; цікавився життям і побутом місцевого насе-лення; пам'ятками старовини...» [3, с. 421].

І. Дзюба, робить єдино правильний висновок: «...Перебуваючи під час заслання на землях казахів, каракалпаків, поруч із туркменами (їх усіх тоді в росій-ській імперії називали киргизами), Шевченко не мав великої можливості спілкуватися з місцевою людністю... та коли казарменний режим послаблювався... він праг-нув бодай почасті задовольнити свій інтерес до життя, історії, сучасного становища, уявлень та вірувань там-тешніх народів. Здебільшого цей інтерес бачимо в кар-тинах, етюдах, рисунках...» [3, с. 439–440].

Оглядаючи життя великого поета і художника з позицій сьогодення, схиляємося в пошані перед його людяністю, мужністю і працездатністю.

Література

1. Беисов Т. Т. Г. Шевченко в Казахстане. Очерк. Казахское государственное издательство художественной литературы. Алма-Ата, 1952. – 71 с.
2. Білецький П. Внесок Шевченка-художника до скарбни-ці... // Всесвіт. – 1997. – № 3–4. – С. 127–131.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 720 с.
4. Історія української літератури. ХІХ століття: у 3-х кн. – Кн. 2: Навч. посібник / За ред. М. Т. Яценка. – К.: Либідь, 1996. – 384 с.
5. Кислий О. Віра та духовність пророка. – Сімферополь: Доля, 2008. – 48 с.
6. Кралоу П. Тарас Шевченко та Казахстан // День. – 2008. – С. 18.
7. Лісовенко М. Казахстанська доля Кобзаря // Науковий світ. – 2010. – № 6. – С. 24–25; № 7. – С. 28–30; № 9. – С. 22–25.
8. Музеї України. – № 1(31). – 2009. – С. 29.
9. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності / М. Наєнко. – К.: Просвіта, 2008. – 1063 с.
10. Скиба М. Шевченко і Періх // Жива вода. – 2001. – № 3. – С. 2.
11. Смолка А. Т. Г. Шевченко. Хроніка життя і творчості. – К.: ТОВ «Віп принт», 2010. – 415 с.
12. Тарасенко А. Диалог поэзий. – Костанай: Костанайский печатный двор, 2011. – 232 с.
13. Тарасенко А., Мастеров С. Не щез у полиновому степу // Тарасенко А. Вибрані твори: у 2-х т. – Т. 1: Повісті та опові-дання. – Костанай: «Костанайский печатный двор», 2009. – С. 475–564.

В статье сделано критическое обозрение литературоведческих материалов со времен независимой Украины о пребывании Т. Шевченко в ссылке.

Ключевые слова: ссылка, литературоведы, украино-казахские связи, Т. Шевченко, художник, поэт.

The article gives a critical review of literature materials from the time of independence of Ukraine Taras Shevchenko stay in exile.
Key words: reference, literature, Ukrainian-Kazakh relations, Shevchenko, artist and poet.

Епістолярна спадщина Тараса Шевченка

Листи до Андрія Лизогуба

Яна Мартиненко,

викладач кафедри української мови і літератури

Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка

У статті висвітлено особливості листування Т. Шевченка з А. Лизогубом, які підтверджують зв'язок письменника з Чернігівщиною. На основі епістолярної спадщини доведено, що поміщик морально і матеріально підтримував поета і був його близьким другом протягом багатьох років.

Ключові слова: епістола, епістолярна спадщина, листування, послання.

Останнім часом в українському літературознавстві значно посилилася увага до письменницького листування. Практично це виявилось в різних аспектах. Насамперед інтерес до епістолярних пам'яток позначився на масовому виданні приватної кореспонденції письменників-класиків та науковому коментуванні цих творів; плідні пошуки літературознавців сприяли цінним знахідкам нових епістолярних матеріалів і їх оприлюдненню в часописах, збірниках тощо.

За літературознавчим словником-довідником за ред. Р. Гром'яка: епістола, або епістолярна література (від грец. *epistole* – лист) – різножанрові твори художньої літератури, в яких використовується форма листа чи послання, узалежнена законами художньої умовності [2, с. 235].

У літературознавчій енциклопедії Ю. Ковалів дає дещо відмінне визначення: епістола або епістолярна література (від лат. *epistola*, від грец. *epistole*) – різножанрові твори художньої літератури та критики, в якій використовується форма листа або послання [1, с. 340].

Однак жанрово-стильова специфіка листів українських критиків і письменників довгий час залишалися на периферії наукових інтересів. Тільки в останні десятиліття було підготовлено кілька наукових праць, присвячених українському епістолярію та його особливостям. Листування стало предметом ґрунтовних досліджень О. Галича, Л. Гінзбург, В. Качкана, М. Коцюбинської, В. Кузьменка, Ж. Ляхової, Г. Мазохи.

Актуальність теми полягає в тому, що письменницький епістолярій посідає вагоме місце в історії розвитку національної літератури від античних часів і до сьогодення. Він є важливою складовою під час аналізу духовно-творчої діяльності митця. Оскільки більшість листів не передбачалися для публікації, багато життєвих ситуацій та історичних фактів у них висвітлювалися об'єктивно.

Мета дослідження – розкрити творчу індивідуальність і проаналізувати жанрово-стильові особливості листів Т. Шевченка до А. Лизогуба.

Епістолярій Т. Шевченка перебував у полі зору багатьох науковців: І. Айзенштока, Л. Вашків, С. Ганжи, Р. Гром'яка, Ж. Ляхової.

Кореспонденція письменника дає змогу краще зрозуміти світоглядні позиції автора і свідчить про його напружену діяльність. Поет листувався з прогресивними громадськими діячами, вченими, митцями. Серед них – Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, П. Куліш, Марко Вовчок, російський актор М. Щепкін, польський історик і художник Л. Зелеський, учений і фольклорист М. Максимович та інші.

У листах Т. Шевченку висловлює цікаві думки про мистецтво й літературу. Письменник сам відповідавально ставився до листування, тож у своїх відповідях до адресатів був надзвичайно уважний і високо цінував епістолярну майстерність інших.

На сьогодні мало дослідженим, але важливим є листування письменника з А. Лизогубом – поміщиком містечка Седнева Чернігівського повіту, нащадком козацької старшини, великим прихильником мистецтва, художником-аматором.

Вони познайомилися у лютому 1846 року, коли поет подорожував Чернігівщиною за завданням Археологічної комісії [3, с. 406]. Пізніше разом зі своїм братом Іллею Андрій Лизогуб морально і матеріально підтримував поета на засланні: листувався з ним, надсилав папір, малярське приладдя, книжки і гроші. Про це свідчать листи Т. Шевченка до А. Лизогуба 1848–1850 рр.: «...папір мені тепер дуже став у пригоді» [4, с. 45], «...я не знаю, що б зо мною сталось, якби не ви! В великій пригоді стали мені оці 50 карб.» [4, с. 55], «...ви пишете, друже мій любий, що шлете альбом із *papier torchon*...» [4, с. 49], «...цілісіньку ніч не спав, розглядав, дивися, перевертав по-тричі, цілуючи всяку фарбочку» [4, с. 44], «...і Шекспір, і папери, і фарби, і цизорик, і карандаші, і пензлі – все цілісіньке...» [4, с. 44]. Згодом поміщик зберігав твори літературної та образотворчої спадщини Т. Шевченка: «Сажин мені нічого не пише, не знаю, де він дів мою портфель з рисунками дрібними, там цілий жмут їх було. Як побачите його, то спитайте, та й возьміть до себе...» [4, с. 37].

Тривалий час письменник плідно працював у художній майстерні в маєтку Лизогубів. За спогадами сучасників, усі стіни малярні було списано віршами і малюнками. Про близьку дружбу чоловіків свідчать звертання Т. Шевченка до адресата: «мій єдиний друже» [4, с. 44], «голубе сизий» [4, с. 44], «друже мій добрий» [4, с. 37]. Також не менш цікавими були прощальні слова-звертання до А. Лизогуба: «Не забувай мене, єдиний мій! Коли не побачимося на сім світі, то вже певне зострінемося на тім. До свидання!» [4, с. 45], «Бувайте здорові, низенько кланяюсь Ілїї Івановичу і всьому дому вашому, не забувайте безталанного Т. Шевченка» [4, с. 35], «Молюся Богу, щоб послав здоров'я Н[адії] Д[митрівні] і радість всьому дому вашому, спасибі вам, бувайте здорові та напишіть хоч стрічку до мене, до удячного вам Т. Шевченка» [4, с. 44].

З листів ми дізнаємось: «На другий день, як я од вас поїхав, мене арестували в Києві, на десятій – посадили в каземат в Петербур[рзі], а через три місяці я опинився в Орской крепости....» [4, с. 35] – у 1847 році письменника заарештовано на Київській заставі під час переправи через Дніпро; «...я тепер веселий йду на Аральське море» [4, с. 45] – ми знаємо, що поета брали в експедицію як художника; «...я живу тепер не в казармах» [4, с. 55]; «...посилаю вам оцього гарнадера (це я); згадуйте мене, дивлячись на його, друже мій добрий» [4, с. 49] – Т. Шевченко пише про автопортрет

у солдатській формі; «сьогодні неділя – на муштру не поведуть» [4, с. 44].

Інший настрій листів – це сум і переживання письменника під час ув'язнення: «Опріч нудьги, всі лиха перебували в мене, навіть і мужа, – аж згадувать бридко!» [4, с. 49], «Я страшно мучуся, бо мені заперещено писати і рисувати. А ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі! – та ще й у казармах» [4, с. 37], «...якби вони знали, що єдине слово ласкаве тепер для мене паче всякої радості – так що ж, недогадливі...» [4, с. 40], «...лихо діється зі мною, та не одно, а всі лиха упали на мою голову» [4, с. 41].

Всі збережені листи Т. Шевченка до А. Лизогуба мали однакову структуру: дата і місце написання, звернення до адресата, прив'язка до попереднього листа, коротка розповідь про події останніх днів, вітання друзям і родичам (найчастіше Варварі Репніній і Надії Дмитрівні – дружині А. Лизогуба) і підпис «Щирий твій Т. Шевченко» [4, с. 45] або «Т. Ш.» [4, с. 55].

В статье освещены особенности переписки Т. Шевченко с А. Лизогубом, подтверждающие связь писателя с Черниговщиной. На основе эпистолярного наследия доказано, что помещик морально и материально поддерживал поэта и был его близким другом на протяжении многих лет.

Ключевые слова: епистола, епистолярное наследие, переписка, послание.

The article dwells on the peculiarities of the correspondence between T. Shevchenko and A. Lyzohub. Letters confirm writer's connection to the Chernihiv region. According to the epistolary heritage it was proved that landowner supported the writer in moral and material way and was his near friend for many years.

Key words: epistle, epistolary heritage, correspondence, letter.

Отже, можна стверджувати, що взаємини Т. Шевченка й А. Лизогуба не обмежувалися періодом їх безпосереднього спілкування. Ми бачимо, що ця дружба тривала протягом багатьох років. Доказом цього є епістолярна спадщина, яка свідчить про близькі стосунки, взаємодопомогу і взаємопідтримку чоловіків.

Список використаних джерел

1. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. / Автор-укладач Ковалів Ю. І. – К.: «Академія». – Т. 1. – 608 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Уклад.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – 2-е вид., випр., доповн. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
3. Лизогуб Андрій Іванович // Довідник з історії України. – 2-е видання. – К., 2001. – 856 с.
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12-и томах. – К.: Наукова думка, 2003, Т. 6, – 632 с.

Тарас Шевченко в контексті європейської культури

Світлана Паламар,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки НАПН України

Стаття присвячена розгляду актуальної багатоаспектної проблеми взаємозв'язків Т. Шевченка і європейської культури, зокрема аспекту європейського мистецтва в житті і творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: європейське мистецтво, світова культура, поетичний талант, малярське обдарування, естетична культура, Т. Шевченко.

Література здавна допомагала українцям відкрити європейський світ. Завдяки їй вони ставали ближчими і зрозумілишими Європі. Україна, її історія, народ приваблювали, зачаровували класиків європейських літератур. Для наближення Європи до українців багато зробили вітчизняні письменники. Ці взаємозустрічні процеси сприяли вплетенню українського письменства в європейський культурний контекст, формуванню багатоаспектного культурного явища – українського літературного європеїзму.

Взаємозв'язки української літератури з літературами інших народів – актуальна проблема вітчизняного порівняльного літературознавства. Дослідження їх допомагає окреслити місце українського письменства серед інших культур світу.

Кінець XVIII–початок XIX ст. – один із найскладніших періодів у розвитку та становленні української літератури, тому, як відзначав М. Драгоманов, вчасною була поява нових україномовних перекладів всесвітньо відомих творів, бо вони засвідчували, що «українська мова стосовно багатства, витонченості і гнучкості форм не поступається перед жодною з сучасних літературних мов слов'янства і ні в якому разі не бідна на поняття, щоб нею важко було передати глибину філософських думок і живописати високохудожні образи» [1].

Тема «Т. Шевченко і світова культура» – багатоаспектна, найголовніші з них: світова культура (література, мистецтво) в житті і творчості поета; співвідношення між спадщиною Т. Шевченка й мистецькими явищами в різних національних культурах; переклади, критичне сприйняття, творче освоєння мистецького доробку поета і живописця поза національними кордонами [2].

Перелік імен, які згадує Шевченко у власній творчості, засвідчує не тільки його широкі знання світової літератури, а й неабияке зацікавлення найрізноманітнішими галузями мистецтва, науки, культури. Часто він посилається на імена філософів усіх часів. Так, у творах «Капітанша», «Художник», «N. N.», «О, думи мої» неодноразово згадано давньогрецького мудреця Сократа, німецького філософа Канта («Тризна», «Прогулка с удовольствием и не без морали»), вченого Галілея («Тризна», «І Архімед, і Галілей...»), німецького географа, природознавця О. Гумбольдта.

Часто подибуємо у різних творах Шевченка імена митців, з якими він був знайомий або захоплювався їхнім високим мистецтвом. Це, зокрема, видатні композитори: О. Даргомижський, М. Балакірев, К. Вільбуа, В. Стасов, М. Мусоргський. Товаришував Т. Шевченко з С. Гулаком-Артемовським, Й. Петровим, зустрічався з М. Глінкою, слухав опери західноєвропейських композиторів Росії, Мейєрбера, Обера, високо цінував творчу

та виконавську майстерність В. Белліні, Дж. Верді, В.-А. Моцарта, Н. Паганіні, Ф. Шопена, Ф. Шуберта.

Повість «Музикант» засвідчує не лише широку обізнаність Т.Шевченка зі світовою музичною культурою, але й його високу оцінку творчості видатних митців. Є припущення, що Т. Шевченко був присутній на концертах угорського композитора, піаніста, диригента, автора симфонії «Мазепа» Ф. Ліста, який тричі гастролював в Україні. «Божественною» називав Шевченко музику австрійського композитора К.-М. фон Вебера, про яку згадує у повістях «Музикант», «Несчастный» та у «Щоденнику».

Крізь призму сприйняття Т. Шевченком надбав світової музики можна простежити та збагнути ритмо-мелодіку та музикальність його поетичної спадщини. Водночас його ліричні, народнопісенні й прозові твори є цінним набутком для дослідників тогочасного музичного життя та мистецтва.

Будучи музично обдарованим, він дбав про мелодійність, пісенність власної віршової мови. М. Рильський, перекладаючи лірику французьких символістів, які на перше місце ставили ритміку, ефонічне забарвлення слова, використовував версифікаційну манеру Т. Шевченка, що сприяло досягненню адекватного звучання українською мовою музичних віршів П. Верлена.

У повістях і «Щоденнику» Т. Шевченко звертається до образотворчого мистецтва, з якого розпочав свій шлях митця, талановито поєднуючи пензель та перо, барви і слово. Для глибшого пізнання історії світового живопису бере в Петербурзі приватні уроки з французької мови, якою були написані багатотомні праці зі стилістики художників різних народів та епох. Це дало йому змогу читати деякі твори в оригіналі.

У Вільні та Петербурзі поет вивчав техніку гравюру, малюнка, естампів західноєвропейських класиків – Корреджо, Н. Пуссена та ін. Близькою Т. Шевченку була творчість С. Рафаеля. У роки навчання в Петербурзькій Академії мистецтв зацікавився творами голландського художника Рембрандта, з оригінальних творів якого після повернення із заслання виконав технікою штрихового офорта кілька малюнків: гравюри «Смерть Марії» («Священик», «Читець», «Лікар»). Саме за виконання офорта з живописного твору Рембрандта «Притча про робітників на винограднику» у 1860 р. Академія мистецтв присвоїла Т. Шевченку звання академіка гравюри.

В автобіографічних повістях «Художник» (1856) та «Музикант» (1855), присвячених трагічній долі інтелігента-кріпака, втілено естетичні погляди митця. Мемуарно-епістолярний жанр твору, поєднаний з документальним нарисом і повістю, побудований на художньому домислі, засвідчив його широку обізнаність зі світовим образотворчим мистецтвом, творчою спадщиною численних його представників. У них згадуються Рубенс, Ван Дейк. Найчастіше Шевченко посилався на представників італійського мистецтва, які зберегли й продовжили традиції античних митців: Вазарі, Корреджо, Дж. Волпато, А. Канова, поета Мікеланджело. У повісті «Художник» автор звертається до національних шкіл мистецтва, що впливали на формування світової культури.

На творчості Т. Шевченка як поета і художника позначився романтизм, естетико-філософські засади якого були творчо використані в його художньому методі, прислужилися у виробленні ним самобутньої стильової манери пензля і пера. Т. Шевченко не тільки захоплюється «новою французькою школою», а й радить своїм друзям, зокрема Б. Залеському, зробити фотокопії з естампів Е. Делакруа, П. Делароша, О. Верне: «...Тримай ці копії у себе, дивись, милуйся ними кожен день та кожну годину; це так може навчити та створити смак, як ніяка багаторозумна та багатослівна естетика та філософія». Е. Делакруа та О. Верне ілюстрували однойменні поеми Дж.Г. Байрона та

В. Гюго «Мазепа», які могли бути відомими Т. Шевченку.

Велике місце в творчості та епістолярній спадщині Т. Шевченка посідає світова література – від античних часів до тогочасності. Біблія, давньогрецька та давньоримська історія, міфологічні мотиви та сюжети – яскраві сторінки в художній спадщині поета. У повісті «Художник» оповідач зізнається: «Нині тільки я достатньо збагнув, як необхідно вивчення антиків і взагалі життя та мистецтва давніх греків».

Т. Шевченко пізнавав античну культуру під час навчання у російського майстра декоративного розпису В. Ширяєва, маючи змогу читати перекладні книги про Давню Грецію, а також в Академії мистецтв у Петербурзі (1838-1845). У багатьох його творах згадуються античні автори: Овідій, Гомер, Вергілій, Геродот, Горацій, Есхіл, Плутарх, Тіт Лівій; політичні діячі – Август, Нерон; філософи – Сократ, Геракліт.

Римського поета Овідія Т. Шевченко характеризує як «наисовершеннейшее создание», його «Метаморфози» – як взірць поетичної майстерності.

Важливе місце посідає у творчій спадщині Т. Шевченка давньогрецький поет Гомер. У повісті «Прогулка...» він, хоч і посилався на творчість «слепця Хиосского», якого порівнює з українськими лірниками, стверджує, що наслідувати потрібно не сліпого Гомера, а рідну народну пісню. У ній Т. Шевченко зауважував, що «безнравственную несамосознательность» виховують передусім у школі: «В школі нас всього, абсолютно всього навчають, окрім розуміння свого милого рідного слова. О школа, школа, як би тебе скоріше перешкодили!»

За сюжетом «Одіссеї» Шевченко виконав малюнок «Телемак на острові Каліпсо». На тлі пишної, екзотичної південної природи зображений Телемак, син Пенелопи й Одіссея, куди він прибув у пошуках батька. Самотній Телемак блаженствує у країні Бетіна, де всі живуть щасливо. Т. Шевченко, який мріяв про гармонійне суспільство, не міг поминути цього сюжету.

Як і Есхіл, Вольтер, Гете, Байрон, Шеллі, звертається він до «вічного образу» Прометея – титана, який викрав на Олімпі вогонь і навчив людей ним користуватися. У 1845 р. в Переяславі Шевченко пише поему «Кавказ», присвячену другу, графу Якову де Бальмену, ілюстратору поем «Гайдамаки» і «Гамалія», офіцеру, який загинув на Кавказі.

В основі поеми – образ Прометея, якого Зевс наказав прикувати до скелі в Кавказьких горах за викрадений вогонь. Орел щодня видирає у нього печінку, але вона виростає знову на ніч. У Шевченка орел

*добре ребра
й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, –
Воно знову оживає
І сміється знову.*

Поет проводить алегоричну паралель з душою українського народу, яку неспроможні поневолити ніяке насильство, пригноблення. Він перетворює цю образну алегорію на прозору алюзію на незнищенність України:

*Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.*

Т. Шевченко порівнює образ страждальця з трагічною долею України, яка виживає й утверджується всупереч ворогам.

*І тебе загнали, мій друже єдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролити
Кров добру, не чорну. Довелось запить
З московської чаші московську отруту.*
Шевченкові близькою за обставинами життя була

доля Овідія та Данте Аліґ'єрі, який з 1302 р. і до самої смерті був політичним вигнанцем. Український поет згадував Данте у листах, цитував та переказував рядки з «Божественної комедії», перша частина якої викликала у нього асоціації з картинами народного горя в Україні, про що пише в поемі «Іржавець»:

*Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказати
Про якого-небудь одного магната
Історію-правду, то перелякати
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувати.*

Особливо цінував Т. Шевченко твори англійського поета і драматурга В. Шекспіра. П. Куліш згадував, що Шевченко возив з собою твори Шекспіра й просив при нагоді надсилати йому нові переклади у виконанні Кетчера. Згодом Шевченко особисто познайомився з російськими перекладачами Шекспіра – Кетчером та В. Лазаревським, захоплено сприймав п'єси Шекспіра, ролі в яких виконували М. Щепкін та темношкірий актор А. Олдрідж. Велике враження справило на нього виконання А. Олдріджем ролі Отелло в однойменній п'єсі Шекспіра: «У нас тепер африканський актор чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує», – писав він до М. Щепкіна. Т. Шевченко подружився з актором, намалював його портрет та два малюнки на тему трагедії Шекспіра «Король Лір» (1843).

Поетична творчість Т. Шевченка була суголосна з тогочасною світовою романтичною поезією, яка спиралась на народнопісенні традиції. Наприклад, спільні мотиви простежуються у «Прометей» Байрона та «Кавказі» Шевченка. З творчістю Байрона він ознайомився через російські переклади В. Жуковського. Т. Шевченка приваблювали в поезії Байрона його волелюбні ідеї, прагнення волі, неприйняття рабства, покори. Як і Байрон, він часто використовував антитезу, протиставляючи пишну красу докільця і поневолену людину (у Байрона – в Греції, у Т. Шевченка – в Україні).

З іноземних мов Т. Шевченко знав лише польську, міг вільно нею спілкуватися, і тут доречно процитувати уривок з польської літератури. Як згадував О. Афанасьєв-Чужбинський, Шевченко щиро захоплювався творчістю А. Міцкевича, надто його перекладом Байронової «Прощальної пісні» з лірико-епічної поеми «Чайльд Гарольд»:

*Самотнім блукаю світом
І веду життя безпритульного,
Для чого мені плакати, за ким, по кому,
Якщо за мною ніхто не плаче?*

Т. Шевченко брався навіть за переклади лірики Міцкевича. «Хоч деякі його переклади були вельми вдалим, писав О. Афанасьєв-Чужбинський, — Шевченко кидав і нищив те своє писання, коли який вірш здавався йому важким або невірним» [3]. А. Міцкевича він згадував у листуванні з Б. Залеським, повісті «Художник», незакінченій драмі «Невеста». І. Франко стверджував, що «зразки і імпульси до своїх політичних поем, написаних у 40-і роки XIX ст. («Сон», «Кавказ», «Суботів», «Великий льох»), міг він знайти у Міцкевича.

З англійської літератури XVIII ст. Шевченка цікавив роман Д. Дефо «Робінзон Крузо», який він тепло згадує у повісті «Художник».

Простежується спорідненість між творчістю Шевченка і шотландського поета Р. Бернса. У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» (1847) Т. Шевченко згадує Р. Бернса як «поета народного і

великого», маючи на увазі його внесок у збереження і відродження шотландської народної творчості. Для обох поетів характерні використання народнопісенної традиції, ліричні паралелі між явищами природи й людською долею, палкий патріотизм, бунтівна сила, любов до рідного народу.

Позитивну роль у формуванні й становленні Т. Шевченка як поета і художника відіграла німецька література. Найбільше приваблювала його творчість Шиллера та Гете. Шевченко був обізнаний з драмами Шиллера «Розбійники», «Вільгельм Телль», які згадує у повістях «Художник», «Музикант». Споріднені духом є «Ода до радості» Шиллера та «Кавказ» Шевченка, об'єднані протестом проти тиранії і гноблення. Часто Т. Шевченко посилається на представників французької літератури. Найчастіше згадує поета-шансоньє П.-Ж. Беранже, неодноразово просив друзів прислати переклади його пісень. «...Купи мені Шекспіра, переклад Кетчера і пісні Беранже, Курочкіна», – писав він М. Лазаревському. переклади та переспіви російського поета-сатирика В. Курочкіна навіть переписав у свій «Щоденник». Безперечно, Т. Шевченко розумів, що простому народові зовсім не на часі були безтурботні, легковажні пісні Беранже, а тому в його оцінках немає жодного схвального відгуку на їх адресу. Крім того, він був дуже вразливий до етичної сторони художньої літератури.

Особливо захоплювався Т. Шевченко творчістю М. Гоголя, за його словами, обдарованого «найглибшим розумом і найніжнішою любов'ю до людей». Гоголівську естетику Шевченко вважав взірцем справді художнього відтворення дійсності. Протиставляючи поверхове зображення образів у романах Е. Сю, Т. Шевченко наголошує на глибокому проникненні М. Гоголя у внутрішній світ героя, всебічному змалюванні його життєвої діяльності.

Іноді творчість чужоземних авторів Т. Шевченко порівнював із творчим доробком окремих українських письменників. Так, ведучи мову про «Інститутку» Марка Вовчка, як згадував М. Чалий, він порівнював її із Жорж Санд, яка українській письменниці «в кухарки не годиться». До такого порівняння спонукали близький Т. Шевченкові антикріпосницький протест творів Марка Вовчка, передусім повісті «Інститутка», її вміння розкривати глибокий трагізм людини, а також намагання деяких літераторів називати Марка Вовчка «українською Жорж Санд».

Отже, всупереч багатьом перешкодам, кращі твори українських письменників, і передусім Т. Шевченка, прокладали шлях до європейського читача, збагачуючи водночас українську літературу новими темами, образами та художніми засобами, що сприяло, своєю чергою, формуванню і розвитку мистецьких напрямів. Послугуючись світовим досвідом, українська література залишається глибоко національною, вбираючи найкращі літературні надбання європейських сучасників, збагачуючи і їх своїми унікальними здобутками, серед яких чільне місце займає творчість геніального Т. Шевченка.

Література

1. Драгоманов М.П. Гете і Шекспір в перекладі на український язык // Драгоманов М.П. – Літературно-публіцистичні праці. – Т. 2. – С. 145.
2. Збірник праць ювілейної десятої наукової Шевченківської конференції. – К., 1962. – С. 10–21.
3. Франко І. Адам Міцкевич в українській літературі // Франко І.Я. Зібрання творів У 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 26. – С. 386.

Статья посвящена исследованию актуальной многоаспектной проблемы взаимосвязей Т. Шевченко и европейской культуры, в частности, аспекта европейского искусства в жизни и творчестве поэта.

Ключевые слова: европейское искусство, поэтический талант, дар художника, эстетическая культура, Т. Шевченко.

The article is devoted research of multidimensional issue of the day of intercommunications of Shevchenko and European culture, in particular aspect of the European art in life and creation of poet's.

Key words: European art, poet's talent, gift of art, esthetic culture, Shevchenko.

Шкільний аналіз образів-персонажів за філософсько-історичною системою «виклик – відгук»

Юрій Бондаренко,
доктор педагогічних наук,
професор Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

У статті запропоновано новаційний підхід до шкільного аналізу образів-персонажів із використанням філософсько-історичної системи «виклик – відгук». Автор наукового матеріалу доводить: ефективність такого виду діяльності полягає в тому, що школярі осмислюють особливості літературних героїв у їх зв'язках із конфліктними зонами художнього твору. Це посилює усвідомлення учнями як внутрішнього змісту образів-персонажів, так і їх ролі в структурі тексту.

Ключові слова: образ-персонаж, «виклик – відгук», конфлікт, етапи роботи, знання, уміння.

Одним із завдань методики викладання літератури є розширення видів діяльності учнів. Як відомо, «шкільний аналіз будується на літературознавчих і специфічних методичних прийомах роботи з художнім текстом» [3, с.23]. Проте набутки суміжних гуманітарних галузей дають значні додаткові можливості для збагачення педагогічного арсеналу вчителя-словесника.

Представники гуманітарної думки ХХ століття виробили багато теорій, спрямованих на пояснення особливостей розвитку людства. Оригінальну версію висунув А. Тойнбі, сформулювавши закон «виклик – відгук», згідно з яким історичний поступ – це постійне долавання («відгуки») різноманітних «викликів», які постають перед цілими суспільствами. Очевидно, що і перед окремими людьми також.

Якщо придивитися до художньої картини будь-якого літературного твору, то можна помітити: її теж побудовано у вигляді «викликів – відгуків», що виникають і реалізуються в рамках змалюваного середовища. Письменники постійно втілюють закономірність, згідно з якою «функція «зовнішнього чинника» полягає в тому, щоб перетворити «внутрішній творчий імпульс» у постійний стимул, що сприяє реалізації потенційно можливих творчих варіацій» [5, с. 108]. Тому система персонажів у цілому і кожен літературний герой зокрема виявляють свій внутрішній потенціал та здійснюють власний розвиток саме в процесі реакції на ті обставини, які виконують у текстах роль «викликів». Це й дозволяє вважати філософсько-історичну концепцію А. Тойнбі продуктивною з погляду аналізу образів-персонажів.

У межах названого підходу можна здійснювати як індивідуальні, так і порівняльні та групові характеристики персонажів, оскільки перед потребою розв'язати певну проблему опиняються не лише окремі герої, але і їх об'єднання (тухольці в повісті І.Франка «Захар Беркут», козацтво в історичному романі П.Куліша «Чорна рада», український народ у кіноповісті О.Довженка «Україна в огні»).

Учні повинні знати:

основні «виклики», на які реагує персонаж і які допомагають унаочнити його психологію, їх характер; особливості «відгуків» (внутрішньої чи зовнішньої реакції) літературного героя на кожен із «викликів»;

внутрішні якості персонажа, що виявилися в такі моменти;

художні засоби, використані письменником для змалювання кожного із «викликів» та «відгуків», їх роль;

проблемно-тематичне поле, реалізоване з допомогою «викликів» і «відгуків», у межах якого функціонують образи-персонажі.

Учні повинні вміти:

виявляти, класифікувати та систематизувати «виклики», на які реагує персонаж;

оцінювати риси внутрішнього світу літературного героя, виявлені під час здійснення «відгуків»;

визначати характер «викликів» і «відгуків», проблематику, пов'язану з ними, участь персонажів у її висвітленні;

розкривати засоби зображення, використані письменником при цьому;

установлювати роль розгорнутої у творі системи «виклик – відгук» та участі в ній образів-персонажів для художньої концепції твору.

Теоретичною основою цього підходу є поняття «виклик» та «відгук». «Виклик» – «заклик до змагання, до участі в чому-небудь. // Категорична, різка пропозиція вступити в боротьбу, поєдинок або дія, спрямована на те, щоб втягнути у поєдинок, виклик на двобій».

З викликом – своїм виглядом, жестами, інтонацією спонукаючи до суперечки, боротьби. Кидати (кинути) виклик – робити категоричну, різку пропозицію вступити в боротьбу, поєдинок, викликання на двобій» [2, с. 213]. «Відгук» – «відповідь на чий-небудь поклик, звертання... Душевний стан або дія, що є відповіддю на що-небудь... Те, у чому виявляються сліди впливу чого-небудь; відбиття, наслідок чого-небудь» [2, с. 294].

Загальний хід дослідження на уроці полягає в осмисленні проблеми «виклик – відгук» у житті літературних героїв. Учні виділяють ті зображені обставини (здебільшого це зовнішні чинники, труднощі, перепони), які змушують персонажів на себе реагувати, а також досліджують особливості самої реакції, що дає підстави здійснювати певну оцінку окремих образів, їхніх груп, народу чи суспільства в цілому. Вивчення означеного конфлікту – ще один варіант осмислення змісту тексту, оскільки в тому, яким чином виникають і знімаються «виклики», помітно концепцію дійсності, реалізовану в тексті. Найчастіше дослідження такого плану – це аналіз суперечностей між різними персонажами, персонажами й соціальними, релігійними, духовно-психологічними, природними та будь-якими іншими реаліями у творі. Сказане відповідає твердженню, що «здебільшого нові підходи до вивчення тексту ґрунтуються на системному аналізі»

[1, с.43] і дозволяють формувати в учнів усвідомлення концептуальної єдності літературного матеріалу.

На наш погляд, систему «виклик – відгук» означувати теоретично варто тільки в старшій школі. Проте її застосування відбувається і 5-8 класах, адже школярі постійно обговорюють художні ситуації, коли герої постають перед певними проблемами і намагаються їх розв'язати.

Важливо також, щоб учні, особливо старшої школи, сприймали цю систему не тільки у площині протидій між різними образами людей. Герої, які втілюють «виклики», і персонажі, які здійснюють «відгуки», часто уособлюють більш глобальні явища. Це ж стосується і тих ситуацій, коли «виклики» йдуть від зображених реалій природного світу, проблем суспільного життя тощо. Розмова на уроці може переходити у тематичну площину. Школярі осмислюють роль персонажів у розв'язанні певних проблем, які теж можна кваліфікувати як «виклики». Наприклад, проблеми несвободи в повісті М.Коцюбинського «Дорогою ціною», «украденого щастя» в однойменній п'єсі І.Франка, голоду в романі У. Самчука «Марія».

Дослідницька робота школярів укладається в такий процесуальний алгоритм.

1. Виявлення в літературному творі наявних «викликів» для одного героя чи групи персонажів.

Тут відбувається дослідження впливу на персонажів зовнішніх чинників (інших героїв, вищих сил, природних умов, соціального середовища, психологічних стереотипів, подієвих обставин та ін.), окреслення їх змісту, тобто того, що сприймається як «виклик», на який не можна не відреагувати. Перед учителем постає завдання організувати роботу таким чином, щоб учні змогли якомога глибше осмислити природу «виклику», його специфіку, художні засоби, використані автором при цьому. Адже тільки так приходить усвідомлення проблеми, перед якою опинилися персонажі.

Учасники навчального процесу означають усі ними помічені у творі «виклики», дають їм назви, можуть укласти відповідні плани (див. колонки 1 у таблицях 1 і 2), що стають загальною схемою характеристики персонажів. Такий варіант роботи можливий за умови, якщо школярі мають ґрунтовні текстуальні знання і вільно ними оперують.

Словесник ставить завдання:

Визначте в літературному творі моменти, які викликають певну реакцію героя(їв).

Складіть план, у пунктах якого відображено названі обставини.

Розкрийте зміст та характер впливу визначених художніх реалій на персонажа(їв).

Дослідіть засоби зображення, використані автором для змалювання цих моментів.

Класифікуйте визначені вами «виклики» за художніми функціями (проблема, інші персонажі, реалії пейзажу чи інтер'єру тощо) та змістовою спрямованістю (соціальні, національні, природні, психологічні, культурні тощо).

Окресліть основні проблеми твору, унаочнені з допомогою наявних «викликів».

Поруч існує і дещо інший шлях: досліджуючи твір, школярі поступово рухаються за розвитком сюжету і зупиняються для поглибленої аналітичної діяльності на тих епізодах, де персонаж опиняється перед конкретним «викликом». Такий шлях є доречним і тоді, коли відбувається формування первинних умінь учнів здійснювати характеристику персонажів у контексті «викликів» та «відгуків».

Таблиця 1

Образ головного героя поеми І.Франка «Мойсей» у системі «виклик – відгук»

«Виклики», які постають перед Мойсеєм	«Відповіді» Мойсея на актуальні для нього «виклики»
1	2
Наказ Бога вирушити в похід до землі обіцяної.	Вірне служіння протягом сорока років ідеї звільнення свого народу.
Бунт гевреїв проти Мойсея, звинувачення у зраді та обмані народу, заборона пророкувати.	Слово-звернення, у якому Мойсей говорить про творчі сили гевреїв, про вищий задум, покладений на них (легенда про дерева); внутрішнє зізнання пророка в любові своєму народові, висловлення віри в його високу місію.
Звернення до нього дітей.	Моральне повчання, заклик бути завжди готовими виконати Божу волю.
Вигнання в пустелю, самотність, голос Азазеля, який намагається підірвати внутрішні сили Мойсея, посіяти в його душі сумнів.	Поява сумніву в душі Мойсея, звернення до Бога з проханням озватися і підтримати.
Новий спокусливий голос Азазеля (розповідь легенди про сліпця Оріона, про відсутність задуму Бога, про безперспективність походу через пустелю). Мовчання Бога.	Зневіра Мойсея в задумі Бога, звинувачення його в обмані.

Таблиця 2

Груповий образ гевреїв із поеми І.Франка «Мойсей» в системі «виклик – відгук»

«Виклики», через які проходять гевреї	«Відповіді» гевреїв на актуальні для них «виклики»
1	2
Заклик Мойсея до походу.	Блукання пустелею протягом сорока років.
Довготривала відсутність підтвердження з боку Бога правильності вибору гевреїв, недосягнутість обіцяного краю.	Зневіра у можливості дійти до обіцяної землі і в тому, що Мойсей дійсно володіє знаннями про Божий задум. Заборона Мойсеєм пророкувати, звинувачення його в зраді, вигнання пророка.
Пророкування Мойсея.	Слухання з острахом.
Смерть Мойсея.	Переродження гевреїв із лінивих «номадів» на сильний і вольовий народ.

2. Дослідження «відгуків», здійснених літературними героями.

Учитель та школярі з'ясовують особливості реакції персонажів на обставини-подразники: переживання, вибір поведінки, долання або недолавання перешкод, результати, до яких герої приходять, достатність чи недостатність здійсненого «відгуку» для вирішення проблеми. У результаті вони розкривають характери персонажів та засоби їх зображення.

Планом дослідницької роботи на уроці тут виступають визначені «виклики», для кожного з яких треба знайти, усвідомити, означити і записати «відгук»-від-

повідник. Таким чином, можуть виникати два плани, пункти яких якраз і сходяться за принципом «виклик – відгук». Зразки планів, що унаочнюють «відгуки», подано в колонках 2 таблиць 1 і 2.

Словесник ставить завдання і запитання:

Для визначених вами в літературному творі «викликів» з'ясуйте, у чому полягають «відгуки» персонажа(ів).

Дайте їм назви і складіть відповідний план, узгодивши його позиції із планом «викликів».

Опишіть внутрішні(емоції, роздуми) та зовнішні(дії, вчинки, репліки, міміка) реакції героя(ів), виявлені у процесі «відгуків».

Розкрийте художні засоби, використані письменником при цьому.

Поясніть, чи вдалося персонажам вирішити ті проблеми, які постають із допомогою «викликів». Чому? Як саме?

Здійснюючи дослідження, необхідно враховувати й таку художню ситуацію: «відгук» може бути спровоковано цілим рядом «викликів», як це показано на прикладі поеми «Мойсей» (у деяких частинах колонок 1 із наведених вище таблиць показано сумарну кількість «викликів», які призводять до одного «відгуку» (колонки 2)). Крім того, у літературних творах зустрічається й варіант, коли на той самий «виклик» існують різні «відгуки». У поемі І.Франка головний герой спочатку намагається втілити в життя наказ Бога, а потім зневірюється в нього. Це дає підстави задіяти прийом зіставлення названих моментів під час характеристики образу Мойсея.

Оцінюючи здійснені персонажами «відгуки», школярі використовують елементи «екзистенціального аналізу, що передбачає розгляд ситуацій буттєвого вибору, порогових моментів, зустрічі з Іншим, відносин із натовпом, внутрішньої наповненості самоти, збереження або нівеляції свого Я, розуміння внутрішньої свободи» [6, с. 146]. Усі названі аспекти з'ясовуються в процесі осмислення реакції персонажів на наявні у тексті «виклики».

3. Концептуальне узагальнення дослідження.

Метою цього етапу є усвідомлення учнями концептуального значення створеної письменником системи «виклик – відгук» та ролі образів-персонажів у її реалізації. Тут має прозвучати висновок про спрямованість художнього матеріалу, світоглядний підхід автора до зображення явищ, унаочнених співвідношенням «викликів» і «відгуків» у житті персонажів, способи долавання перешкод, результати, до яких прийшли герої.

Словесник ставить завдання оцінити систему «викликів» та «відгуків», у якій перебуває(ють) літературний(і) герой(ї):

Поясніть, з якою метою, на ваш погляд, письменник створив саме такі «виклики» для персонажа(ів). Підготуйте відповідь про кожен зокрема та всі в цілому.

Чи дають «відгуки» персонажа(ів) можливість вирішити проблему(и), що постала(и)? Чому? Як саме?

Чи погоджуєтеся ви з цим(и) кроком(ами) героя(ів)? Чому?

Навіщо, на ваш погляд, змальовано саме таку реакцію персонажа(ів)? Оцініть кожну та всі разом.

Окресліть основні проблеми твору, визначте роль літературних героїв у їх розв'язанні.

Зробіть узагальнену оцінку художнього твору, виходячи із наявних «викликів» та «відгуків», що постають перед персонажем(ами), способів здійснення «відгуків», результатів, до яких прийшли літературні герої.

Як зазначалося вище, аналіз персонажів у системі «виклик – відгук» дає можливість здійснювати індивідуальні, групові та порівняльні характеристики. У випадку перших двох логіка дослідження полягає у встановленні та оцінці школярами дій та протидій, осмисленні властивостей героїв у їх контексті.

А от порівняльна характеристика має дещо ширший діапазон застосування. Тут відбуваються зіставлення як у межах «викликів», так і «відгуків» персонажів. Якщо в літературному творі передбачено, що на один і той же «виклик» два або декілька персонажів відповідають теж однаково, це дозволяє визначати однотипність образів, групувати їх, досліджувати психологічну спорідненість або спільність у вирішенні певної проблеми. За умови різних реакцій персонажів школярі визначають протилежність дій, установлюють несхожість внутрішніх проявів, дають оцінку правильності чи неправильності поведінки кожного з них, схвалюють або заперечують її.

Окремий момент – це зіставлення самих «викликів», їх місця в житті персонажів, ролі в розкритті характерів. Відповідаючи на питання, які «виклики» здійснено в художньому творі, що в них спільного, а що – відмінного, школярі усвідомлюють якість і ступінь випробувань, через які «проходять» літературні герої, а вже потім осмислюють саму реакцію персонажів та їх внутрішній світ на цій основі.

Використання порівняльних характеристик може відбуватися і між персонажами декількох творів, у яких розгорнуто схожі системи «викликів» та «відгуків», що в результаті знаходить своє відображення в подібності проблематики, сюжетних схем, змальованих людських типах.

Система «виклик – відгук» – невід'ємна частина художньої структури кожного твору. Вона завжди має відношення до основного конфлікту, у вирішенні якого образи-персонажі беруть участь. Важливо навчити школярів із усієї кількості дій і протидій виділяти саме ті, які унаочнюють провідну суперечність, усвідомлювати підпорядкованість їй «викликів» та «відгуків» другого плану. Так, у поемі І.Франка «Мойсей» на першому місці перебуває не протистояння між лідером та народом, хоча саме цьому приділено багато авторської уваги, а між гебреями, включно з Мойсеєм, і Богом, його вищим задумом. Школярі не завжди це усвідомлюють, що призводить до неправильного концептуального осмислення поеми І. Франка й образів-персонажів у ній. Тому структурування «викликів» та «відгуків» відносно конфлікту твору – одна з обов'язкових аналітичних вправ. Вона дає змогу формувати в учнів комплексне бачення усієї сукупності образів-персонажів та тих завдань, які на неї покладено. Робота може проходити такими етапами:

1. Школярі називають і описують усі «відгуки» та «виклики», помічені у творі.

2. Вони виділяють ті, які, на їх думку, є провідними, співвідносними з головним конфліктом.

3. Учні досліджують участь персонажів у реалізації ключового конфлікту, а потім уже колізій твору, розкривають риси характерів літературних героїв та засоби їх зображення.

Осмислення основної суперечності – одне з головних завдань у процесі вивчення літературного твору. Для його реалізації доцільно рухатися за розвитком дії, з'ясувати рушійні сили сюжету. Учні виділяють етапи та поворотні моменти. На уроці відбувається поглиблений аналіз епізодів, у яких є зав'язка, кульмінація та розв'язка. Цінність такої роботи: оскільки в названих точках сюжету персонажі максимально увиразнені,

адже тут вони демонструють реакцію на головну проблему, яку намагається розв'язати автор, це дає змогу учням усвідомити не тільки внутрішній потенціал героїв, але і їх концептуальне значення у структурі тексту.

Намагаючись досягнути навчального результату, словесник організовує дослідницьку діяльність таким чином, щоб школярі усвідомили зв'язок між внутрішнім потенціалом персонажів, їх поведінкою та конфліктними зонами, розгорнутими в художньому творі. У цьому й полягає необхідність застосування системи «виклик – відгук», яка дає змогу здійснити характеристику образів літературних героїв шляхом дослідження їх участі у розв'язанні тих суперечностей, які утворюють ідейно-тематичну основу художнього матеріалу.

Узагальнюючи, необхідно зазначити: робота в системі «виклик – відгук» перетворює заняття з літератури на «урок мислення», коли в основі діяльності школярів лежить «і живе, безпосереднє сприймання образів, картин, явищ, предметів...», і логічний аналіз, здобуван-

ня знань, розумові вправи, знаходження причин («виклик» – Ю.Б.) і наслідків («відгуків» – Ю.Б.)» [4, с. 126]. У цьому й полягає значення такої діяльності як для осмислення художнього матеріалу, так і для розвитку концептуального мислення школярів.

Література

1. Недайна Т.Б. Мистецтво викладання літератури в школі. – К.: Ленвіт, 2008. – 127 с.
2. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Т.1. – К.: Видавництво «Аконіт», 2008. – 928 с.
3. Паламар С. Робота над художнім твором як засіб формування літературної компетентності в учнів старшої школи // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. – №12. – С.21–23.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві. – К.: Радянська школа, 1988. – 304 с.
5. Тойнби А.Дж. Постигание истории. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
6. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.

В статье предложен новый подход к школьному анализу образов-персонажей с использованием философско-исторической системы «вызов – ответ». Автор научного материала доказывает: эффективность такого вида деятельности в том, что школьники осмысливают особенности литературных героев в их связях с конфликтными зонами художественного произведения. Это усиливает осознание учениками как внутреннего содержания образов-персонажей, так и их роли в структуре текста.

Ключевые слова: образ-персонаж, «вызов – ответ», конфликт, этапы работы, знания, умения.

The article suggests an innovative approach to analyzing character images based on the "challenge and response" theory of history. The author proves the efficiency of this activity which allows students to grasp how literary characters are linked to conflict zones in a text. This enhances students' understanding of characters' meaning as well as their role in the textual structure.

Key words: character image, "challenge and response", conflict, work stages, knowledge, skills.

УДК 373.5.016:821.161.2]:361.31

Компетентісно зорієнтовані завдання: новація? Імітація?

Анатолій Фасоля,

кандидат педагогічних наук
м. Київ

У статті розглянуто проблеми сутності компетентісно зорієнтованих завдань, запропоновано їх типологію, алгоритм розробки. Увагу зосереджено на особливостях і структурі компетентісно зорієнтованої задачі: філологічної і комплексної. Наведено приклади проблемних запитань і завдань, компетентісно зорієнтованих задач.

Ключові слова: компетентісне навчання, компетентісно зорієнтовані завдання, типологія, проблемні запитання і завдання, філологічна задача, комплексна задача, компетентісно зорієнтована задача, методика навчання української літератури, самостійність, загальнонавчальні уміння.

Виносячи в заголовок таке, певною мірою, провокаційне питання, хочу не лише загострити увагу читачів на одній із найактуальніших проблем розвитку літературної освіти, а й запросити до розмови «з приводу». Провокаційне воно справді лише «певною мірою», оскільки в учительському загалі (та й серед науковців) часто можна почути думку, що компетентісне навчання (і компетентісно зорієнтовані завдання як його інструмент) – це ніяка не новація, а лише іншими словами назване добре відоме старе, тобто імітація. Таким чином, створюється реальна загроза, що задекларовані в освітніх документах наміри побудувати українську школу на засадах особистісно зорієнтованого, компетентісного і діяльнісного підходів так і залишаться побажаннями, оскільки не отримують відповідного засобу реалізації.

Мета статті – розглянути можливі шляхи розв'язання проблем, що стосуються компетентісно зорієнтованих завдань, їх сутності, типології, створення.

Пропонуючи власне бачення підходів, спираємось як на вітчизняний (Т. Байбара, Н. Бібік, О. Кузьмінська, Н. Морзе, О. Онопрієнко, В. Паламарчук, О. Савченко, А. Ситченко, В. Уліщенко та ін.), так і зарубіжний (С. Бризгалова, Л. Стрельцова, А. Хуторської, М. Шалашова та ін.) досвід.

Почнемо з найголовнішого: чи справді вчителів потрібен ще якийсь інструментарій, окрім існуючих добре відомих проблемних запитань і завдань? Відповідь однозначна: так!

Обґрунтовуючи це твердження, насамперед поміркуймо: а що є підставою сумнівів у новизні компетентісного навчання? Причина, як це часто буває, у трактуванні термінів. Здатність і готовність діяти залежно від посталих потреб (визначення компетентності) часто розглядається як уміння самостійно працювати з уже **відомим** матеріалом. Переконалися в цьому можна, проаналізувавши завдання першого-ліпшого підручника. Правда, учневі пропонуються різноманітні творчі завдання. Але ж, погодьмося, прочитати

й інтерпретувати (проаналізувати) незнайомий текст і виконати письмове завдання на основі вивченого, усе ж такі різні речі.

По-друге, звужено трактується дефініція «самостійно»: здатність працювати **без допомоги вчителя**. Здавалося б, а хіба не так? У чому ж «звуженість»? Причина помилки полягає знову ж таки у трактуванні терміна. «Пізнавальна **самостійність**, – передбачає В. Тюріна, – передбачає **здатність** індивіда своїми силами **організувати** свою пізнавальну діяльність і здійснювати її для вирішення нової пізнавальної проблеми» [2, с. 50]. Отже, йдеться не лише про роботу учня з предметним матеріалом, а й про його уміння самоорганізації. Відтак очевидно є необхідність зміщення акцентів з предметної на надпредметну складову: оволодіння уміннями самостійно керувати своєю діяльністю (визначати мету, планувати, здійснювати її і (що особливо важливо!) рефлексувати й оцінювати досягнення/недосягнення мети, визначати причини, вносити необхідні корективи).

Чи виконують цю роль подані в підручниках і пропоновані у методичних посібниках запитання і завдання? Ні. Вони в абсолютній більшості спрямовані на оволодіння предметними знаннями і вміннями, а з надпредметних формуються здебільшого когнітивні (аналіз, синтез, порівняння та ін.) і комунікативні. Приклади, коли автори підручників дбають про ознайомлення учнів із маршрутом вивчення теми, оволодіння умінням працювати з різними видами інформації, перетворювати її (наприклад, підручник з української літератури Л. Коваленко), стають радше винятком, аніж правилом.

Наступне. Компетентність – це здатність і **готовність** діяти. А готовність, як ми знаємо, не можна сформувати не лише без оволодіння усім комплексом організаційно-діяльнісних умінь (ставити цілі, планувати, організовувати, здійснювати, відрефлексувати й оцінювати власну діяльність, вносити, за потреби, необхідні корективи – про що вже йшлося), а й вироблення позитивної настанови на діяльність (у нашому випадку, читацьку), що передбачає розуміння її практичної значущості особисто для себе; передчуття одержання задоволення від дії, що можливе лише за умови переживання успіху.

І, нарешті, у визначенні компетентності йдеться про здатність не лише застосовувати засвоєні, а й **набувати нові** знання і вміння, що передбачає встановлення учнем меж власного знання і не-знання, розуміння, де і як потрібно шукати необхідні знання, до кого, за потреби, звернутися, і, головне, бути внутрішньо готовим до цього, не губитися в таких ситуаціях.

Зрозуміло, що з допомогою лише «традиційних» завдань (попри те, що вони є компетентнісно зорієнтованими, оскільки вимагають задіяння надпредметних умінь, найчастіше когнітивних і комунікативних) проблему не вирішити. Учень повинен отримувати завдання, яке а) було б прийняте ним, тобто забезпечувало мотивацію; б) сприяло виробленню оргдіяльнісних умінь, зокрема, містило чіткі критерії щодо умов виконання і самооцінки.

Проілюструємо сказане. П'ятикласник має визначити спільне між легендами «Як виникли Карпати» і «Чому в морі є перли і мушлі». Завдання компетентнісно зорієнтоване, оскільки потребує задіяння на основі предметного матеріалу умінь аналізувати, зіставляти, порівнювати, робити висновки. Однак чи розуміє учень, з якою метою має виконувати його? А якщо знає, чи приймає мету? Наскільки вона є особистісно значущою, виступає мотиваційним стимулом до дії? А

як визначити п'ятикласник, чи правильно він виконав завдання: усі ознаки потрібно вказувати чи можна обмежитися кількома? Як (усно, письмово, у вигляді таблиці, схеми тощо) і кому (сусідові по парті, групі, класу, лише вчителю) він має представити результат? По-друге, чи володіє учень достатнім рівнем виконавських умінь? Ставлячи завдання такого типу, учителі й автори підручників апіорі припускають, що він уже вміє планувати, організовувати, здійснювати свою діяльність, тобто володіє управлінським циклом. А якщо не володіє? А якщо частина учнів володіє, а окремі школярі – ні? Зрозуміло, що в такому випадку вони стикаються з труднощами, переборення яких не завжди буде успішним. Про позитивну настанову, звичайно ж, не йдеться: розчарування, зневіра у власних силах породять нехоть до подальшої діяльності.

Висновок очевидний: потрібен додатковий, нетрадиційний інструментарій. Ним і є **компетентнісно зорієнтоване завдання** – спеціально створена дидактична конструкція, що використовується з метою формування і перевірки рівня предметних, міжпредметних і ключових компетенцій (компетентностей).

З позиції методики літератури компетентнісно зорієнтованим вважатимемо літературознавче (філологічне) завдання, виконання якого з огляду на визначену мету спонукає учня до задіяння наявних предметних і загальнонавчальних знань і вмінь, освоєння нових способів роботи з текстом, пошуку необхідних джерел інформації. Результатом виконання КОЗЗ є формування літературної (предметної) і читацької (загальнопредметної) компетентностей, формування особистісних структур.

Компетентнісно зорієнтовані завдання спонукають до дії, оскільки спрямовані не на відтворення інформації, а на організацію самостійної пошукової і творчої діяльності школярів з метою розв'язання протиріччя між заданим і невідомим. Як правило, такі завдання передбачають вихід за межі предметного матеріалу, мають не лише навчальну, а й життєву цінність, оскільки ґрунтуються на актуальному (цікавому для учня) матеріалі, містять опис певної ситуації, яка пояснює потребу виконання. Саме єдність вказаних ознак дає підстави для виокремлення цього типу завдань як самостійної дидактичної і методичної одиниці.

У процесі навчання компетентнісно зорієнтовані завдання виступають у ролі технологічного інструмента реалізації компетентнісного підходу, забезпечують шляхом створення ситуації успіху і визначення особистісних смислів позитивну настанову на читацьку діяльність.

Назвемо ще кілька ключових **ознак**:

Учневі надається план, своєрідний вказівник-орієнтир щодо послідовності дій.

Наявна відповідь та інструмент перевірки правильності виконання, що дає можливість учневі самому оцінити власну роботу, а вчителю – об'єктивно оцінити всіх учнів.

Недостатність або надлишковість даних передбачає їх аналіз і вибір або пошук необхідних джерел інформації і самостійне поповнення наявного багажу, освоєння нових засобів і шляхів діяльності.

Компетентнісно зорієнтовані завдання виконують такі **функції**:

мотиваційну (представлення життєвої (проблемної) ситуації із залученням актуального для учня матеріалу забезпечує його внутрішню мотивацію);

створення психологічно комфортних умов для організації і здійснення навчальної, у т. ч. читацької, діяльності;

активізації пізнавальної діяльності (внутрішня спонукана мобілізує школяра, активізує його мислительну діяльність);

організаційну (наявність плану дій допомагає учневі вибудувати правильний маршрут прямування і вирішення поставлених завдань);

формувальну (засвоюються способи дій, виробляються уміння не лише оперувати предметним матеріалом, а й залучати знання і вміння із суміжних дисциплін, загальнонавчальні знання і вміння);

оцінювальну (оскільки компетентність виявляється лише в діяльності, саме застосування компетентісно зорієнтованих запитань, завдань, задач і тестів дає змогу з'ясувати рівень її сформованості);

світоглядну (учень одержує змогу побачити цілісну картину світу у взаємозв'язках і взаємозалежностях фактів і явищ із різних сфер, навчальних предметів тощо);

особистісну – через створення ситуації успіху сприяє ствердженню особистістю власного «Я».

У ствердженні компетентісно зорієнтованого навчання як дієвого інструмента формування особистості нового типу однією з ключових є проблема розробки термінологічного апарату. Саме термінологічна невідпрацьованість і неузгодженість стає однією з перешкод для створення банку методик, які забезпечили б досягнення задекларованих в освітніх документах цілей.

У проаналізованих дослідженнях вживаються як синонімічні і взаємозамінні дефініції «компетентісно зорієнтоване завдання» і «компетентісно зорієтована задача». Та й у поняття «компетентісно зорієтована задача» часто вкладається різний зміст. Спробуємо розібратися.

За своєю спрямованістю, сутністю, а почасти і структурою компетентісно зорієнтовані завдання мають ознаки проблемності, евристичності, ситуативності і є близькими до тих, що пропонуються в ТРВЗ.

Взявши за основу твердження В. Тюріної про пізнавальні задачі, зазначимо, що компетентісно зорієтовані завдання можуть мати різну форму: проблемні запитання (напіввідкриті і відкриті), проблемні завдання (евристичні, творчі, оргдіяльнісні) і компетентісно зорієтовані задачі (філологічні і комплексні). «Форма... не змінює сутності – всюди є наявним зв'язок відомого з невідомим» [2, с. 72], потреба в самостійному освоєнні нових знань, умінь, способів діяльності.

Пропонована класифікація, на наш погляд, дає змогу представити поняття «компетентісно зорієтоване завдання» як цілісність і водночас побачити його структуру.

Компетентісно зорієтовані завдання						
Проблемні питання		Проблемні завдання			Компетентісно зорієтовані задачі	
Напіввідкриті	Відкриті	Евристичні	Творчі	Оргдіяльнісні	Філологічні	Комплексні

Із сутністю проблемного запитання учитель добре знайомий. На нього не можна відповісти односкладно/однозначно, оскільки формулювання вимагає не простого відтворення інформації, а пошуку відповіді, у процесі чого освоюються не лише нові знання, а й способи діяльності. Вони апелюють як до розуму, так і до життєвого досвіду учня, дають змогу зробити його суб'єктом навчання, активним учасником процесу. Наприклад: «Що ви можете сказати про Миколу

Вінграновського на основі аналізу його вірша «Перша колискова»?

Проблемні запитання:

а) стосуються конкретного питання теми чи об'єкта вивчення (наприклад, *Чи варто вирізнятися з-поміж інших? Може, краще бути таким, як усі? (за поезією Л.Костенко «Кольорові миші»;*

б) мають часто цікаві і несподівані для учня формулювання (*Давньоримський оратор Квінтіліан вважав головними 7 запитань: Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли? Чи достатньо їх для аналізу художнього твору?*).

Питання, відповідь на яке науці вже відома або її можна передбачити, називаємо **напіввідкритими** (*Чи можна вважати героя роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Чіпку «пропащою силою»? Можуть бути запитання, відповідей на які не знає ні вчитель, ні «велика» наука, так звані відкриті (Що станеться, якщо зникнуть книги?)*).

Проблемні завдання спрямовують увагу учня на розв'язання певної проблеми уже своїм формулюванням, сприяють, на думку А. Хуторського, не тільки творчому засвоєнню знань, а й формуванню когнітивних, креативних та оргдіяльнісних якостей школяра. Завдання, кінцевим результатом розв'язання яких є «наукове відкриття», вважатимемо **евристичним**: *Дай власне визначення літературознавчого поняття «метафора». Якщо ж ідеться про розробку «мистецького продукту» – маємо справу з творчим завданням: Створи рекламу (бук-трейлер) до повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною». Оргдіяльнісні завдання мають на меті перевірку сформованості в учнів відповідних загальнонавчальних умінь: Оціни власну роботу та діяльність сусіда (групи, класу, вчителя), скориставшись запропонованими критеріями (або визнач свої).*

Компетентісно зорієтована задача – вид навчального завдання зі специфічною структурою, виконання якого потребує задіяння наявних або освоєння нових предметних і загальнонавчальних знань і умінь з метою розв'язання побудованої на предметному і життєвому матеріалі проблемної ситуації.

Компетентісно зорієтовані задачі містять не лише вказівку на дії, які потрібно виконати («Доведіть», «Визначте» тощо), а й «інструкцію» («Для цього прочитайте...») та посилання на джерело (текст поезії, фрагмент прозового твору тощо). Наприклад: «Прочитайте уважно слова першого новобранця (переказ «Прийом у запорожців»). Розкажіть на основі їх аналізу про характер хлопця». Іноді компетентісно зорієтовані задачі можуть містити і питання: «Прочитайте уважно розмову між Силуном і Карпом (легенда «Як виникли Карпати»). Що ви можете сказати на основі аналізу тексту про характери героїв?»

Для формування предметної (літературної) чи загальнопредметної (читацької) компетентностей використовуємо побудовані на літературному матеріалі філологічні задачі.

Поняття «філологічна задача» («самодостатня філологічна задача») ввела в науковий обіг С. Шаповал [3]. В Україні вони ще не набули широкого розповсюдження, тому вважаємо за доцільне зупинитися на цьому різновиді компетентісно зорієтованих завдань детальніше. Особливо з огляду на перспективність їх застосування як інструмента формування літературної/читацької компетентності.

Вихідним у трактуванні поняття є дефініція «філологія», яка вживається як спільне означення лінгвістики, стилістики, літературознавства. Об'єктом дослід-

ження філології є текст, зокрема і художній. Розгляд художнього явища в широкому культурологічному, літературному й історичному контекстах, у єдності змісту і форми, інтерес до слова як засобу вираження авторського погляду на світ складає сутність філологічного аналізу тексту.

С. Аверинцев назвав філологію «службою розуміння», яка допомагає досягнути через мистецький твір іншу людину. На важливості розгляду літературного твору з огляду на мовно-стилістичні особливості наголошували ще Ф. Буслаєв, М. Рибникова. Про необхідність навчити учнів читати «філологічно озброєним оком» писав Л. Щерба. Філологічні задачі і є засобом реалізації цих настанов.

Філологічні задачі за своєю суттю дуже близькі до лінгвістичних (Б. де Куртене, А. Джурицький, А. Залізник, В. Григор'єв та ін.) і зорієнтовані «на формування механізмів кваліфікованої роботи з текстом» (С. Шаповал).

Що приваблює у філологічних задачах?

— Спрямованість на розвиток мислення і освоєння прийомів роботи з текстом.

— Вони є самодостатніми (вся інформація, необхідна для вирішення, міститься в умові завдання) і не вимагають попереднього знайомства з твором, теоретичним матеріалом – у ході розв'язання задачі учень самостійно їх «відкриває».

Наприклад: Прочитайте поезію Ліни Костенко «Осінній день, осінній день, осінній...» (текст поезії для учнів роздруковується) і прослухайте її пісенне виконання Ольгою Богомолець. Зверніть увагу, що рядок «Невже це осінь, осінь, о! – та сама...» сприймається «на слух» як «Невже це осінь, осінь ота сама...». Чи можливе і таке його написання? Наскільки точно воно передає смисл, який вклала у ці слова авторка? Зверте свої міркування з відповіддю.

— Наявність відповідей, які є розгорнутими міркуваннями, що ілюструють хід рішення, його етапи, служать орієнтиром для самооцінювання; показують, на що потрібно звертати увагу, вчать, як групувати матеріал, як побудувати гіпотезу і перевірити її, і тому подібне. **Відповіді і коментарі є однією з найважливіших складових філологічної задачі!**

Окрім того, їх наявність виступає потужним мотиваційним чинником, оскільки:

1) викликає в учня інтерес: чи правильно я виконав завдання?

2) забезпечує комфортні умови діяльності, створюючи психологічно спокійну атмосферу (я завжди зможу звернутися до відповіді і ходу роздумів по допомозі);

3) служить прикладом ходу мислительних операцій, дій.

Наведемо приклад.

Літературознавці стверджують, що особа митця розкривається у його творах. На основі аналізу вірша Ліни Костенко «Осінній день, осінній день, осінній...» спробуйте довести або спростувати цю тезу.

Свою відповідь оформіть у вигляді невеликого (до 1 сторінки) зв'язного письмового висловлювання. Зверте свою відповідь із поданою.

Обговоріть написане у парі (групі). Вислухайте есе однокласників. Що з почутого вам сподобалося найбільше? Чим? Чи внесете ви зміни у свій твір? Як? Чи врахуєте висловлені міркування щодо вашої роботи?

Відповідь.

Чи справді художній твір дає змогу зрозуміти автора? Спробуємо відповісти на це питання, розглянувши поезію Ліни Костенко «Осінній день, осінній день, осінній...».

У вірші авторка постає як людина, котра дуже тонко відчуває природу, одухотворяє її (живі айстри, що «зайшлися болем», коник, який «плаче – нема мелодій»). Вона досконало володіє словом, майстерно творить художні образи. Айстри, коник серед трав, «килим, витканий із птиць» – ці ознаки осені разом із «прямим називанням» («Осінній день, осінній день, осінній...», «багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій») створюють цілісну картину улюбленої пори року.

Поезія є прикладом сугестивної лірики (лат. *suggestio* – навіювання). На першому плані – живе враження, емоційне переживання. Краса осені викликає почуття замилювання і захоплення («Осанна осені!»), а заразом і смутку, який не лише «називається» («о сум»), а й твориться за допомогою художніх засобів (алітерації, повтори слів, метафоричні картини).

Прикметною ознакою поезії (і майстерності авторки) є мелодійність, асоціативність, творення з допомогою слова яскравих живописних картин (повтор слів «О синій день, о синій день, о синій!» викликає в уяві читача картину не лише синього (прозорого) повітря, а й синього неба, на тлі якого летить над полем витканий із птиць чорний килим (хоча епітет «чорний» і не вжито, але читач легко «підставляє» його). Фраза «І плаче коник серед трав» творить звукову асоціацію, викликає в пам'яті читача звучання співу коника. Так настрої автора передається читачеві.

Разом з тим (і це є прикметною ознакою стилю Л. Костенко) у вірші вона постає поетом-інтелектуалом, про що свідчать вживання застарілого «Осанна» (хвала, слава), алюзії з казкою «Тисяча і одна ніч» («багдадський злодій»).

Таким чином, зроблений аналіз дає підстави для висновку про справедливість твердження, що художній твір виступає засобом характеристики його автора.

Якщо філологічна задача функціонує у просторі навчального предмета, то комплексна виводить учня в ширший життєвий контекст. Вони містять опис певної життєвої проблеми, для вирішення якої потрібно застосувати (або набути) необхідні знання і вміння. Це особливо важливо для тих учнів, хто ще не відкрив насолоди «філологічного» пошуку, роботи зі словом, оскільки дає відповідь на питання «Для чого я маю виконувати це завдання?».

Наведемо приклад.

Твій однокласник важко запам'ятовує текстову інформацію і легко засвоює подану у формі таблиці (схеми). Допоможи йому підготуватися до відповіді на запитання про спільні і відмінні ознаки народних і літературних казок.

Для цього склади порівняльну таблицю (діаграму Венна), вказавши три-п'ять спільних і відмінних ознак. Висновок оформи у вигляді невеличкого (3-5 речень) усного зв'язного висловлювання. Проговори це висловлювання однокласникові і попроси його повторити.

Як бачимо, окрім суто навчальної, представлена задача має й чітко виражену виховну мету: розвиток емпатії, прагнення допомогти однокласникові. Це і є той життєвий контекст, про який йшлося.

Комплексні задачі мають таку структуру:

– опис життєвої ситуації, яка мотивує учня на виконання (у філологічній задачі здебільшого відсутня);

– завдання у формі задачного формулювання (вказується форма представлення результату: схема, конспект, відповідь з трьох (п'яти, десяти) речень, повідомлення обсягом 0,5 сторінки (однієї, двох тощо);

- джерело (текст), що містить необхідну для виконання завдання інформацію;
- відповідь (відсутня у завданні);
- бланк відповіді (за потреби);
- інструмент перевірки (ключ, модельна відповідь, аналітична шкала).

Таку структуру мають компетентнісно зорієнтовані задачі, які пропонуються до застосування у школах Російської Федерації. В Україні цим шляхом іде вчитель української мови і літератури Гоцанської ЗОШ Рівненської області Софія Ревчук.

Наведемо кілька прикладів розроблених учительською завдань.

5 клас.

Тема уроку. Слово в житті людини. Краса світу і людської душі в художньому слові. Образне слово – першоелемент літератури.

Ключова компетентність: інформаційна.

Аспект: витяг вторинної інформації.

Рівень 1.

Андрій із Миколою посперечалися про те, чи легко бути читачем. Микола стверджував, що головне знати букви і розуміти зміст окремих слів і речень. Андрій заперечував йому. Хто з хлопчиків має рацію? Відповідь на це запитання знайдете в підручнику. Для цього прочитайте статтю на с. 5 (Коваленко Л.Т. Українська література. Підручник для 5 класу. – К., 2013) і підкресліть правильні відповіді.

1. По-справжньому читати – значить бачити все, що стоїть за словом, творити у своїй уяві особливий світ.

2. Читати – не лопатою копати.

3. Читання хліба не дає.

4. Щоразу, відкриваючи нову книжку, ти починаєш діалог з автором.

Інструмент перевірки: ключ.

Правильна відповідь: 1 і 4.

5 клас.

Тема уроку. Міфи й легенди українців. «Чому пес живе коло людини?». Реальні та фантастичні елементи людської поведінки, добро і зло.

Ключова компетентність: комунікативна.

Аспект: діалог.

Рівень 1.

Оксана вважає, що завжди добре жити із фізично сильною людиною. Катя ж стверджує, що людина сильна не лише фізично, але й духовно. Допоможіть дівчаткам розв'язати цю суперечку. Для цього складіть і запишіть діалог (6-7 реплік). Починайте і завершуйте діалог відповідно до норм спілкування.

Інструмент перевірки: аналітична шкала.

– *Учень складає глибокий за змістом діалог відповідно до обраної теми.*

– *Чітко висловлює думку, дотримуючись обсягу заявлених реплік.*

– *Добирає цікаві, влучні, дотепні, переконливі аргументи на захист своєї позиції.*

– *Вміло формулює питання і відповідає на них.*

– *Додержується правил поведінки і мовленнєвого етикету в розмові.*

– *Записує діалог відповідно до пунктуаційних правил.*

Критерії оцінювання: так – 2 бали; іноді – 1 бал; ні – 0 балів.

5 клас.

Тема уроку. Народні перекази. «Прийом у запо-

рожці». Лицарство та відвага запорозьких козаків.

Ключова компетентність: інформаційна.

Аспект: планування інформаційного пошуку.

Рівень 1.

Іноді можна почути таку характеристику хлопця: «справжній козак». Яким же він має бути, щоб зватися «справжнім козаком»? Для відповіді на запитання прочитайте народний переказ «Прийом у запорожців» і скажіть, якою інформацією для вирішення поставленого завдання володієте (опишіть козаків, вказавши не менше п'яти характеристик), а якої не вистачає. Вкажіть п'ять джерел, з яких можна взяти потрібну інформацію.

Інструмент перевірки: модельна відповідь.

8 балів – учень вказує, що з твору дізнається про козаків: вони сильні духом, розторопні, винахідливі, кмітливі, працьовиті; бракує інформації про поведінку козаків під час битви; про козаків можна прочитати в Інтернеті, у підручниках з історії, в енциклопедії, у художніх творах, наукових працях істориків;

7 балів – вказує, що з твору дізнається про козаків: вони сильні духом, розторопні, винахідливі, кмітливі, працьовиті; бракує інформації про поведінку козаків під час битви; про козаків можна прочитати в Інтернеті, у підручниках з історії, в енциклопедії, у художніх творах;

6 балів – вказує, що з твору дізнається про козаків: сильні духом, розторопні, винахідливі, кмітливі, працьовиті; бракує інформації про поведінку козаків під час битви; про козаків можна прочитати в Інтернеті, у підручниках з історії, в енциклопедії;

5 балів – вказує, що із твору дізнається про козаків: сильні духом, розторопні, винахідливі, кмітливі, працьовиті; ; не вистачає інформації про поведінку козаків під час битви; про козаків можна прочитати в Інтернеті, у підручниках з історії;

4 бали – вказує, що із твору дізнається про козаків: сильні духом, розторопні, винахідливі, кмітливі, працьовиті; про козаків можна прочитати в Інтернеті;

3 бали – вказує, що із твору дізнається про козаків: сильні духом, розторопні, винахідливі, кмітливі, працьовиті;

2 бали – вказує, що із твору дізнається про козаків: сильні духом, розторопні, винахідливі, кмітливі;

1 бал – вказує, що із твору дізнається про козаків: сильні духом, розторопні;

0 балів – завдання не виконано або виконано неправильно.

Саме під час розв'язання філологічних і комплексних задач реалізується одна з ключових ознак компетентності – ситуативність прояву. І філологічні, і комплексні задачі за структурою можуть бути **повними** і **неповними**. **Повною** задача є тоді, коли наявні всі елементи: опис життєвої ситуації, завдання у формі задачного формулювання, джерело, відповідь, бланк відповіді (за потреби), інструмент перевірки. У випадку, якщо один чи кілька структурних компонентів відсутні, задачу вважаємо **неповною**.

Для створення компетентнісно зорієнтованих завдань використовуємо художній текст, літературну критику, подані у підручнику чи посібнику статті і завдання та інші джерела.

Перший крок – визначення проблеми, яка потребує розгляду, і формулювання проблемного питання. Наприклад: *Які ознаки є спільними і відмінними у народних і літературних казках?*¹

¹ У подальшому для унаочнення саме це запитання трансформуватимемо у комплексну задачу.

Наступний крок – визначення мети діяльності: вироблення чи перевірка рівня сформованості компетентцій (компетентностей).

Третій крок – з'ясування рівня навченості учнів, з якими передбачається проведення заняття. Залежно від цього запитання переформулюємо як завдання:

Назвіть спільні і відмінні ознаки народних і літературних казок.

Назвіть спільні і відмінні ознаки народних і літературних казок. Порівняйте їх. Зробіть висновок.

Порівняйте ознаки народних і літературних казок. Зробіть висновок.

Як бачимо, формулювання задають рівень складності, а також певний алгоритм виконання, що особливо важливо для учнів із труднощами у навчанні.

У подальшому – четвертий крок – вводимо до структури інші елементи: наприклад, форму й адресата представлення результату:

Визначте спільні і відмінні ознаки народних і літературних казок. Складіть порівняльну таблицю. Зробіть висновок.

Назвіть спільні і відмінні ознаки народних і літературних казок. Порівняйте їх. Зробіть висновок у формі невеликого (3–5 речень) усного (письмового) зв'язного висловлювання.

Назвіть спільні і відмінні ознаки народних і літературних казок. Складіть порівняльну таблицю. Зробіть висновок у формі невеликого (3–5 речень) усного (письмового) зв'язного висловлювання. Озвучте його у парі (групі, перед класом).

П'ятий крок – додаємо опис життєвої ситуації. Її обираємо залежно від того, які компетентності (компетентності) плануємо сформувати на конкретному уроці.

Наведемо приклад. Мета задіяння компетентнісно зорієнтованої задачі:

1) формування умінь працювати з різними видами інформації;

2) вироблення здатності осмислювати власну навчальну діяльність;

3) виховання почуття співпереживання, бажання допомогти іншому.

Петрикові завжди було складно запам'ятовувати текстову інформацію. Сергійко порадив друзів: «А ти запиши її у вигляді таблиці або схеми». Відтоді Петрик успішно справляється з усіма завданнями. Як ти думаєш, чому?

Для відповіді на запитання оформи матеріал про спільні і відмінні ознаки народних і літературних казок у вигляді порівняльної таблиці. Зроби висновок про переваги такого способу навчання у вигляді невеликого (3–5 речень) усного зв'язного висловлювання (методу ПРЕС). Озвуч його у парі (групі, перед класом).

Інваріант: Зроби висновок про переваги такого способу навчання. Оформи його у вигляді поради «Як створювати порівняльну таблицю».

Наголосимо ще раз на важливій ролі опису життєвої ситуації: вона допомагає учневі визначити особистісну значущість завдання або принаймні з'ясувати мету виконання. Таким чином, забезпечується усвідомлення і прийняття задачі, що, як наголошував В. Загвязінський, «є рушійною силою учіння».

Шостий крок – формулювання відповіді до задачі, наявність якої формує в учня уміння самоконтролю і самооцінювання.

Наприклад:

Для успішного навчання дуже важливо вміти працювати з різними видами інформації: текстовою, таблицями, графіками тощо.

Прочитай уважно матеріал підручника про спільні і відмінні ознаки народних і літературних казок і виклади його у формі порівняльної таблиці (діаграми Венна).

Перевір себе:

1. Якщо названо 3 спільних і 6 відмінних ознак, ти уважно працював і набираєш 3 бали².

2. Ти одержуєш 2 бали, якщо вказано 2 спільних і 4 відмінних ознаки.

3. Тобі потрібно бути більш уважним, якщо виокремлено 1 спільну і 2 відмінних ознаки (1 бал).

Свою відповідь звір із наведеною.

Правильна відповідь.

Спільні риси:

1. Жанр – казка (прийнятна відповідь – фантастичний твір).

2. І в народній, і в літературній казці завжди перемагає добро і справедливість.

3. І в народній, і в літературній казці є елементи реального життя.

Відмінні ознаки:

Літературна казка не має варіантів, а народна – має.

Її текст не можна змінити, текст народної казки змінюється.

Автор літературної казки відомий, народної – ні.

Народна казка має традиційну побудову, у літературній казці можливий відхід від неї.

У літературній казці можуть бути відсутні магичні числа, які в народній казці обов'язкові.

Літературна казка може бути як прозовою, так і віршованою, народна – лише прозовою.

Ключова вимога до задачного формулювання – **чіткість і повнота**. Якщо в учнів не виникло жодного уточнювального запитання щодо порядку виконання завдання і форми представлення результатів, – задача сформульована правильно.

Підсумуємо сказане.

1. Читача у школі ми виховували завжди. Однак у реаліях сьогодення маємо сформувати учня як **суб'єкта** читацької діяльності, який би не тільки здійснював, а й осмислював її, **самостійно** плануючи, обираючи необхідні засоби, стратегії (а за необхідності знаходячи/створюючи їх), рефлексуючи й оцінюючи. Який би свідомо творив себе як Читача. Який би навчав себе вчитися читати.

2. Без оновлення методичного інструментарію відповідно до посталих завдань усі спроби забезпечити реалізацію компетентнісного підходу приречені на поразку. Одним із таких інструментів є компетентнісно зорієнтовані завдання.

3. Розв'язування компетентнісно зорієнтованих завдань на уроці літератури формують в учня не лише здатність, а й готовність діяти, оскільки:

— активізують самостійну пізнавальну і творчу діяльність, змінюють її характер;

— розвивають уміння планувати, організовувати, здійснювати й оцінювати свою читацьку діяльність;

— виробляють позитивну настанову;

— дають можливість самопізнання;

— мотивують до читання, уважного ставлення до художнього слова і розв'язання певної актуальної моральної задачі;

² Кількість балів і порядок переведення їх у 12-бальну систему визначає учитель. Загалом же проблема оцінювання навчальних досягнень в умовах компетентнісного навчання – тема окремої статті.

— створюють умови для налагодження діалогу з автором твору, героями, однокласниками (вчителем), самим собою;

— забезпечують умови для розвитку самостійності.

4. У процесі виконання компетентнісно зорієнтованих завдань змінюються позиції вчителя і його вихованця. Перший починає виступати в ролі організатора, консультанта, наставника, який спрямовує і підтримує учня як суб'єкта читацької діяльності у процесі оволодіння предметними, загальнонавчальними і ключовими компетентностями.

4. Компетентнісно зорієнтовані завдання можна використовувати на будь-якому етапі навчального процесу. Для їх вирішення учневі часто не потрібні спеціальні знання – лише текст і здатність до аналітичної діяльності.

5. Проблемні запитання і завдання, філологічні задачі застосовуємо переважно для формування (рідше перевірки сформованості) предметних і міжпредметних компетенцій (компетентностей). З допомогою комплексних задач здебільшого формуємо (перевіряємо рівень) ключових компетенцій (компетентностей).

При цьому пам'ятаємо, що предметні компетенції (компетенції) можна сформулювати лише разом з універсальними.

Анатолій Фасоля. Компетентностно ориентированные задания: новация? Имитация?

В статье рассмотрены проблемы сущности компетентностно ориентированных заданий, предлагается их типология, алгоритм разработки. Внимание сосредоточено на особенностях и структуре компетентностно ориентированных задач: филологической и комплексной. Приведены примеры проблемных вопросов и заданий, компетентностно ориентированных задач.

Ключевые слова: компетентностное обучение, компетентностно ориентированные задачи, типология, проблемные вопросы и задания, филологическая задача, комплексная задача, компетентностно ориентированное задача, методика преподавания украинской литературы, самостоятельность, общеучебные умения.

Anatoliy Fasolia. Competence-oriented tasks: innovation? Imitation?

The article deals with the problem of the essence of the competence-oriented jobs, offered their typology, algorithm development. Focuses on the peculiarities and structure of the competence-oriented tasks: philological and complex. Examples of problematic questions and tasks, competence-oriented tasks.

Key words: competence-based training, competence-oriented tasks, typology, problems and tasks of philological problem, a complex task, competence-oriented task, methods of teaching Ukrainian literature, independence, General learning skills.

6. Застосування компетентнісно зорієнтованих завдань для вчителя – це дієвий інструмент формування і перевірки рівня предметних, міжпредметних і ключових компетенцій (компетентностей), визначення подальших шляхів їх розвитку, а значить – розв'язання однієї з найактуальніших проблем сьогодення.

І на завершення цитата: «...Багато в чому знання учнів носять ще формальний характер... учні відчувають труднощі у застосуванні засвоєних знань у новій ситуації, у використанні теоретичних, узагальнених знань для пояснення конкретних фактів і явищ» [1, с. 5]. Сказано І. Лернером три з половиною десятиліття тому. Віддаючи шану вченому за точність визначення проблеми, запитаймо самі себе: «Скільки ще десятиліть ці слова залишатимуться актуальними?»

Список використаних джерел

1. Лернер И. Познавательные задачи в обучении истории. – М.: Просвещение, 1968. – 94 с.
2. Тюріна В. Пізнавальна самостійність школярів. – Харків: ХДПІ, 1993. – 138 с.
3. Шаповал С. Самодостаточные филологические задачи как учебный жанр // Русская словесность. – 2000. – № 3. – С. 40–43; № 4. – С. 36–40.

Реалізація комунікативного та діяльнісного підходів до навчання на уроках української літератури

Антоніна Сергієнко,

кандидат педагогічних наук,

завідувач кафедри гуманітарної освіти

Дніпропетровського ОІППО

У статті розкриваються можливі шляхи реалізації інновацій підходів до викладання української літератури, пропонуються методи організації групової навчальної діяльності школярів на уроках літератури, акцентується увага на інтерактивному навчанні.

Ключові слова: спілкування у групі, взаємодія, співробітництво, групова навчальна діяльність, комунікативний та діяльнісний підходи, діалогічне та інтерактивне навчання, групові методи.

Перед учителем на сучасному етапі розвитку освітньої галузі постійно постає вимога докорінного перегляду підходів, засобів, прийомів, методів навчання. 2013/2014 навчальний рік став особливим, адже в основній школі, розпочинаючи з 5-их класів, відбувається поступове впровадження нового Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. У зв'язку з цим перед учителями-філологами постала низка завдань: підготовка до реалізації змісту нового Державного стандарту, нових програм, науко-

во-методичне та матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу.

Новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти визначає вимоги до освіченості учнів основної і старшої школи. Він ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів. «При цьому особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів. Компетентнісний підхід

сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей. Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища» [1, с. 1-2].

У статті ми зосереджуватимемо увагу на необхідності формування у школярів комунікативної компетентності на уроках літератури, виробленні умінь спілкування та способів взаємодії між учнями, реалізації навичок роботи школярів у парах, групах та під час діалогічного й інтерактивного навчання.

Під цим кутом зору для нас є цікавим трактування дефініції «навчання» сучасними вченими. Так, П.І. Підкасистий розглядає навчання як «спілкування, у процесі якого відбувається цілеспрямоване пізнання, засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння конкретною діяльністю, що впливає на формування особистості» [2, с. 119]. А.В. Хуторський трактує навчання як «процес взаємодії учнів і вчителів, який спрямований на вирішення навчальних завдань і в результаті якого учень оволодіває знаннями, уміннями, навичками, розвиває особисті якості» [3, с. 27]. На взаємодії та взаємообумовленій діяльності вчителя й учнів під час навчання, формуванні у школярів наукових знань, необхідних способів діяльності, емоційно-ціннісного і творчого ставлення до навколишнього світу наголошують І.П. Підласий, В.І. Лозова, Г.В. Троцько та інші дидакти [4, с. 25; 5, с. 161].

Як бачимо, зміни стосуються в основному участі школяра в освітньому процесі, тобто міри його суб'єктності як однієї з основних складових саморозвитку та самоорганізації особистості.

Як система розглядається вченими і навчальна діяльність. Вона, підкреслює О. Г. Ярошенко, «не обмежується розумовими і практичними діями, а передбачає активне ставлення учнів до навчального матеріалу та включення їх у взаємостосунки з учителями й учнями, під час яких формуються особистісні якості школяра» [6, с. 14]. Отже, суттєвою ознакою сучасних підходів, зокрема комунікативного і діяльнісного, є виокремлення в загальному переліку, поряд з пізнавальною та розвивальною функціями навчальної діяльності, функції формування особистісних рис школяра.

Дефініцію «група» вчені розглядають з різних точок зору. Але серед її обов'язкових прикмет незмінно називають «спільну мету», «спільну ідею», «спільну діяльність». З цього приводу слухним є зауваження Л. Десева, що досягнення спільної мети приносить учасникам певне задоволення, відтак «група є найбільш сприятливим середовищем для ефективного впливу людини на людину» [7, с. 25]. З огляду на тему

нашої статті заслуговує на увагу також думка Я.Л. Коломінського, що спонукою до утворення групи є не тільки спільні мета і діяльність, а й потреба у спілкуванні та необхідність у співробітництві [8, с. 47].

Водночас під час виконання групових завдань реалізується потреба у самоствердженні та самовираженні. Школярі можуть дискутувати, сперечатися, висловлювати найсміливіші припущення, пропонувати найоригінальніші рішення. Якраз у вільному спілкуванні в малій групі найповніше розкриваються індивідуальні здібності учнів, реалізуються їхні пізнавальні можливості, формуються життєво необхідні, зокрема комунікативні компетентності.

Таким чином, аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що взаємонавчання, взаємодопомога, спілкування, взаємодія у групі забезпечують умови для самоствердження та самореалізації учнів, формування у них необхідних комунікативних компетентностей, вироблення діяльнісних умінь і навичок.

Оскільки групова діяльність – це організація навчання в групах на основі співробітництва, що сприяє формуванню вмінь співпрацювати, спілкуватися, то варіантом такої взаємодії є інтерактивне навчання.

Інтерактивна взаємодія (походить від слова „інтеракціонізм”) – це одна з найпоширеніших сучасних соціально-психологічних теорій, згідно з якою міжособистісна взаємодія виступає джерелом виникнення і розвитку соціально-психологічних процесів у суспільстві. «Інтеракціонізм» (від англ. interaction – взаємодія) – теоретико-методологічний напрям сучасної соціології та соціальної психології, що зосереджується на аналізі символічних аспектів соціальної взаємодії [9, с. 213].

Основні положення інтеракціонізму зводяться до того, що становлення особистості відбувається під час спілкування, взаємодії людей між собою, їхньої комунікації. Ці положення є співзвучними з вимогами до групової діяльності учнів.

Сучасні теоретичні дослідження вчених і практична діяльність педагогів розширили межі застосування і трактування групової роботи. Тому в певному сенсі комунікативно-діалогічне та інтерактивне навчання є своєрідними різновидами групової діяльності.

Ці міркування знаходять підтвердження у «Методичному посібнику з інтерактивних методів викладання права у школі» [10, с. 14], автори якого підкреслюють, що інтерактивні заняття дають змогу дітям у групі розв'язувати складні проблеми, позбуваючись звичної ролі споглядача і споживача в навчальному процесі. Підкреслюється, що інтеракція виключає домінування як будь-якого учасника навчання, так і будь-якої точки зору над іншими. У процесі діалогічного навчання учні вчать критично мислити, розв'язувати складні проблеми на основі аналізу обставин і відповідної інформації, зважувати альтернативні думки, приймати продумані рішення, брати участь у дискусії, спілкуватися з іншими людьми. О.І. Пометун неодноразово підкреслювала, що навчання в малих групах – це співпраця, яка має діалогічний характер. Успіх кожного члена групи залежить як від його особистих зусиль, так і від внеску його товаришів [11, с. 26].

Таким чином, інтерактивне навчання – це співнавчання, взаємонавчання (кооперативне, групове, навчання у співпраці), де і учень, і вчитель є рівноправними суб'єктами. Мета інтерактивного навчання – створення умов для навчальної взаємодії учнів, отримання ними у співпраці колективного інтелектуального продукту й відповідного досвіду пізнавальної діяльності.

Отже, суть групового (інтерактивного) навчання полягає в тому, що практично кожен учень є активним учасником, суб'єктом процесу пізнання, який відбувається у комунікативній взаємодії, співробітництві, в атмосфері доброзичливості і взаємної підтримки. Учителю, реалізуючи комунікативний та діяльнісний підходи, активно використовує групові та інтерактивні методи навчання, створює необхідні умови на кожному уроці для комунікації, діалогу, дискусії.

Аналіз групового навчання з погляду діяльнісного підходу дає підстави для такого узагальнення: групові технології – це структурований елемент навчального процесу, що передбачає сукупність послідовних дій учителя й учнів та набір обов'язкових видів діяльності, що виконують учень як суб'єкт навчання, тобто це певний алгоритм, порядок виконання дій (функцій).

У II половині ХХ століття над вирішенням важливих питань вивчення української літератури працювали О.М. Бандура, Н.Й. Волошина, В.Я. Неділько, Є.А. Пасічник, Б.І. Степанишин, інші вчені. Відбувалося переосмислення методологічних засад, підходів, методів, прийомів, організаційних форм, які відповідали б вимогам часу. Дослідження дидактив щодо парно-групової роботи відбулися і в методиці. Пошуки вчених, суголосні загальним тенденціям розробки нових підходів до співпраці учителя з учнями, згодом оформилися в педагогіку співробітництва. Методисти наголошували на необхідності практикувати завдання, розраховані на індивідуальне, групове і колективне навчання, дбати на уроках літератури не тільки про зміст навчання, а й комунікативний його аспект, щоб учень був не об'єктом, а суб'єктом навчання, співтворцем навчального процесу.

З точки зору проблематики нашої статті цінними є настанови Є.А. Пасічника. У виданні 1983 року монографії «Українська література в школі» учений наголошує, що аналіз художнього твору слід здійснювати так, щоб постійно підтримувати в учнів інтерес до нього як виду мистецтва, практикувати різні види роботи, розраховані на індивідуальне, групове і колективне виконання. Якщо на матеріалі художніх образів можна обговорювати якісь важливі життєві проблеми, то їх аналіз методист радить проводити у формі диспуту, що відкриває перед учнями широкий простір для роздумів, розвиває творче мислення, вчить висловлювати й обґрунтовувати свої думки та погляди. Визначаючи важливість проблемного навчання, Є.А. Пасічник застерігає, що постановка проблемних запитань на уроках літератури повинна бути педагогічно виправданою. А оскільки проблемність слугує у навчальному процесі засобом активізації учнів, то дискусія має сприяти збагаченню учнів літературними знаннями, допомагати глибше проникнути в художній твір, осмислити художні образи. Та щоб забезпечити ефективність навчання, повноцінність уроку літератури, необхідно поєднувати репродуктивну і пошукову діяльність. Учень не повинен бути пасивною фігурою навчального процесу, його треба навчити мислити, спостерігати, досліджувати, аналізувати [12, с. 110; с. 135-136].

Отже, учням слід пропонувати різні за складністю і змістом групові завдання, які допомагають розкрити глибокий, часом неповторний світ письменника, критично й з розумінням поставитися до вибору літературного героя, зрозуміти людей та себе. Наприклад: розкрити зміст філософської ідеї Г. Сковороди: «Серце – джерело думок і бажань... його необхідно тримати в чистоті»; підготуватися до рольової гри «Перевтілення» (за повістю Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся»); після вивчення повісті Тараса Шевченка «Музикант», голов-

ний герой якої виголошує такі слова: «Я страшенно люблю дивитися на щасливих людей, і, по-моєму, немає прекраснішого, немає чарівнішого видовища, як образ щасливої людини», – спробувати обґрунтувати, що таке щастя для поета і для кожного з вас особисто (9 клас); обговорити проблемне питання: «Ким був для України Іван Виговський – зрадником чи захисником?» (за романом І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський»); написати лист одному з героїв роману Ю. Яновського «Вершники»; охарактеризувати процес підкорення міста Степаном Радченком, чи однаково щасливим почував себе герой роману В.Підмогильного «Місто», споглядаючи красу природи й міста; підготувати запитання для проведення прес-конференції за змістом новели Г.Тютюнника «Три зозулі з поклоном» (11 клас).

Те, що відбувається у психіці учня, коли він працює над вирішенням проблемного запитання, над виходом із проблемної ситуації, найкраще передає назва інтерактивної технології «мозковий штурм». Проблемне завдання вже логікою свого змісту примушує школярів напружувати розумові сили, аналізувати й синтезувати, зіставляти й порівнювати, висувати твердження й аргументувати їх. Вирішення проблеми скеровує учнів на творчий пошук, дослідження, завдяки чому навчальний матеріал не тільки глибоко осмислюється, а й стає переконанням, бо учень був не об'єктом, а співавтором навчального процесу.

У цьому ювілейному році особлива роль на уроках української літератури відводиться вивченню творчої спадщини великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка. Дніпропетровським ОІППО рекомендувалося під час навчального процесу провести диспути, дискусії, літературні діалоги зі старшокласниками на теми: «Ми нащадки твої, Тарасе», «Він говорив: «Свою Україну любіть!», «Співзвучність творів Великого Кобзаря із сьогоденням», «Послання» Тараса Шевченка сприймаю як звернення особисто до мене», «Я з цікавістю перечитую поезії Тараса Шевченка», «Шевченко – геній, пророк, патріот». Проведені діалоги показали, що сучасній молоді цікаві такі теми, вона свято шанує творчість Т.Г. Шевченка. Для молодого покоління Тарас Шевченко – це символ вічної боротьби, духовний геній України. Це людина, яка стала легендою завдяки таланту і великій любові до рідного народу. Шевченко для сучасних українців – це не лише вірші Кобзаря, що вивчаються у школі, а й надії, якими ми живемо сьогодні, із яких черпаємо життєві сили, любов до України. Він дарував вічність українському слову, передбачив наше майбутнє відродження. Його твори – це не лише спогади про славетне минуле України, коли козаки «панували, добували і славу, і волю». На думку сучасних учнів, найбільшим досягненням Тараса Григоровича є те, що він зміг у серцях українців відродити почуття національної й людської гідності, дати їм віру у власні сили, своєю творчістю оберігав: «Я на сторожі біля них поставлю Слово»... Школярі вважають, що Великий Кобзар акумулював, духовно переплавив, врятував від забуття весь морально-етичний досвід української нації, спонукав вдумливо вивчати свою національну історію, не обдурюючи самих себе і не порушуючи спадкоємність духовної культури українського народу.

Виступи сучасних учнів свідчать про те, що вони ідентифікують себе з тими, хто був закодований Кобзарем у слові «ненародженим» у творі «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє», з таким актуальним і нині епіграфом: «Якщо хтось каже, що любить Бога, а

брата ненавидить, той неправдомовець». А учениця спеціалізованої СЗШ №142 м. Дніпропетровська Кучер Дарина зробила таке поетичне узагальнення:

Батько Тарас між рядками сказав:

«Зробіть, сини любі, щоб ніхто не страждав!»

Його мудре слово – для нас цінний дар.

Робімо ж, як каже Великий Кобзар!

Тож, викладаючи літературу, слід дбати не лише про зміст навчання, а й про комунікативний його аспект, який є могутнім резервом у спілкуванні всіх учасників навчального процесу. Саме в дискусії виявляються інтереси учнів, їхні потреби, мета життєдіяльності. Лише в живому спілкуванні можна викликати безпосередність в обміні враженнями від почутого, сформуванню вміння слухати і полемізувати, заперечувати й аргументувати свою позицію, щоб переконати співбесідника. Безумовно, участь у бесіді спонукає до розмірковувань, до висловлення власних суджень, активізує увагу, пам'ять і усне мовлення, формує культуру ведення полеміки.

Враховуючи специфіку предмета «література», читачів необхідно готувати до таких обговорень, тому так важливо перед читанням твору рекомендувати учням занотовувати свої спостереження за схемою:

Дуже сподобалося.

Не зрозумів.

Вважаю дискусійним.

Короткі цитати (влучні вирази, оригінальні думки).

Такий підхід до самостійного прочитання учнями літературних творів значно активізує комунікативну діяльність учнів у групах, навчає зіставляти, порівнювати, узагальнювати та критично оцінювати прочитане. Взагалі ж у системі оцінювання навчальної діяльності учнів пріоритет має належати оцінюванню не знань, а вмінь, дій, способів виконання завдань. Завжди слід враховувати, щоб домігся учень і яким чином він це зробив. Справді, адже відсутність умінь аналізувати, систематизувати, порівнювати, узагальнювати гальмує засвоєння знань. Саме комунікативно-діяльнісний підхід дає можливість учителю раціонально використовувати інтерактивні методи.

Наприклад, досить доречно у 7 класі провести дискусію на завершення вивчення теми «Із пісеньних скарбів». Учням пропонується подумати над зверненням Л. Толстого до українців і висловити власні міркування. Класик сказав: «Щасливі ви, що народилися серед народу з такою багатою душею, народу, що вміє так відчувати свої радощі, чудово виражати свої думи, свої мрії, свої почуття заповіті. Хто має таку пісню, тому нічого боятися за своє майбутнє». Школярі отримають нагоду ще раз замислитися над безцінним багатством українського народу – піснею, яка є справжньою скарбницею вільнолюбного народного духу; відчути гордість за свій талановитий народ; свою приналежність до цього народу.

Використання інтерактивних методів навчання позначиться і на формуванні мотивації вивчення предмета, підвищенні внутрішнього позитивного ставлення до навчання; розвитку мислительних операцій (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння), творчої активності й самостійності, інтелектуальних здібностей учнів, їхньої здатності розуміти проблеми, критично мислити і приймати рішення. Слушними є зауваження авторів програми "Читання і письмо для розвитку критичного мислення": «Діти почнуть краще мислити тільки у тому випадку, коли вони матимуть численні нагоди практикувати ті підходи до мислення, які їм були представлені» [13, с.18]. Під час навчання в групах учні оволодівають уміннями спілкування, розвивають комунікативно-

конструктивні навички, отримують досвід надання допомоги один одному, вчаться працювати в команді, бо в колективному спілкуванні кожний піддається впливові і сам впливає.

Оскільки групова діяльність від початку її організації і до презентації результатів будується на спільних діях і спілкуванні, то створюється дружня атмосфера, в якій учні вільно висловлюють власні думки, сприймають ідеї інших членів групи, підтримують їх і самі звертаються по допомогу до товаришів. Таким чином, у процесі групової діяльності формується соціально-комунікативна активність, вибудовується позиція життєдіяльності, відбувається розвиток необхідних соціальних навичок: взаємодії та взаємодопомоги, самооцінки та взаємооцінки, що є основою формування життєвих компетентностей. Саме ці функції забезпечують належний рівень літературної освіти старшокласників, особистісно діяльну основу навчання і розвиток комунікативних умінь, навичок, культури спілкування.

Групова діяльність на уроках літератури і спрямовується перш за все на розвиток інтелектуальних та комунікативних здібностей учнів, пам'яті та критичного мислення, творчої уяви та емоційності, а також здатності до саморозвитку, самовдосконалення, самовираження.

На уроках літератури ці теоретичні положення можуть реалізуватися таким чином: на початку уроку вчитель визначає разом з учнями основну проблему, над вирішенням якої клас працюватиме протягом уроку, та формулює проблемні питання, що розв'язуватимуться в малих групах і допоможуть поетапно вирішувати основну проблему. Так, вивчаючи у 9 класі тему «Образ знедоленої жінки в поемі Т.Г. Шевченка «Наймичка», вчитель має підвести дев'ятикласників до вирішення основної проблеми: «Поведінка Ганни – це вияв слабкодухості чи твердості характеру?» Щоб зрозуміти душевні пориви героїні і відповісти на це запитання, учні в групах розглядали проблему взаємовідносин жінки й тогочасного суспільства, жінки й обставин, у яких вона опинилася, жінки і власної совісті, проблему відносин поколінь тощо. Після представлення учнями напрацювань варто запропонувати інтерактивну вправу «Займи позицію», завдяки якій кожен учень має змогу висловити власне ставлення до літературного образу та основної проблеми.

Саме розв'язання проблемних завдань у групах забезпечує розвиток творчого мислення, розумових сил учнів, їхньої самостійності та активності під час прийняття спільного рішення. Тож процес навчання необхідно організувати таким чином, щоб активізувати механізм особистісного розвитку і саморозвитку дитини, формування в неї таких важливих якостей, як рефлексивність, критичність мислення, вміння працювати з інформацією, спілкуватися та брати відповідальність за наслідки власних дій.

Працюючи в групі, школярі вчаться коментувати головні ідеї твору, стиль письменника, явища мистецтва; висловлювати судження (дискутувати) з приводу проблем, порушених у творі, їх актуальності з позицій сьогодення; творчо використовувати додаткові джерела інформації, довідники, енциклопедії, Інтернет.

Особливий акцент на уроках літератури робимо на формуванні емоційно-ціннісної сфери, уміння учня рефлексувати, оцінювати власний душевний стан, порівнювати, проводити аналогії з сучасним життям, власним досвідом тощо. Наприклад, вивчаючи в 10 класі повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», учні вчаться не тільки аналізувати образи

чи пояснювати символи твору, а й розуміти внутрішній світ духовно багатих натур, усвідомлювати красу щирих почуттів, благодіючий вплив природи на людину. У процесі активної роботи над твором у старшо-класників з'являються заперечення, запитання чи просто захоплення, якими хочеться поділитися з ровесниками. Тому так важливо створити умови для навчальної взаємодії, під час якої школярі обмінюються враженнями, формулюють власну позицію, вибудовують ціннісні орієнтири, намагаються вести діалог з ровесниками. У такій атмосфері взаємозацікавленості навіть «слабкі» учні не комплексуватимуть, братимуть активну участь в обговоренні, зможуть зробити внесок у загальну справу, реалізувавшись як повноправні члени групи. Неабияк цінність такого співробітництва й у формуванні комунікативної розкутості, відкритості у виявленні почуттів та емоцій, здатності до креативної діяльності.

Отже, використання групових та інтерактивних методів навчання є одним із результативних шляхів впровадження комунікативного та діяльнісного підходів на уроках української літератури, які акцентують увагу на навчанні у співпраці, спілкуванні, партнерстві, становленні активної суб'єктної позиції у навчанні, застосуванні здобутих знань у практичних ситуаціях.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 року №1392. – Сайт МОН України.
2. Педагогика: Учебное пособие / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: 1996. – 384с.
3. Хуторской А.В. Современная дидактика. Учебник для вузов. – СПб: Питер, 2001. – 544с.
4. Подласый И.П. Педагогика. Учебник для студентов высших пед. учебных заведений. – М.: Просвещение. Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 495с.
5. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання. – Харків, 2002. – 400с.
6. Ярошенко О. Г. Проблеми групової навчальної діяльності школярів, дидактико-методичний аспект / О.Г. Ярошенко. — К.: Станіца, 1999. — 245 с.
7. Десев Любен. Психология малых групп. Социальные иллюзии и проблемы / Любен Десев; перевод с болгар. Т. Е. Зюзюкиной. — М.: Прогресс, 1979. — 207 с.
8. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности): учебное пособие. — [2-е изд., доп.] — Минск: Тетрасистемс, 2000. — 432 с.
9. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция Л.Ф.Ильичев, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
10. Вакуленко В.А., Уколова И.Е., Королькова К.С. Методическое пособие по интерактивным методам преподавания права в школе. – М.: Новый учебник, 2002.
11. Пометун О.І. та ін. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. – К.: А.С.К., 2005. – 192с.
12. Пасічник Є.А. Українська література в школі. – К.: Рад. школа, 1983. – 319с.
13. Групове навчання. Для програм ЧПКМ. Посібник V Куртис Мередіт, Дженні Стіл, Чарлз Темпл. – 58с.

Готуємо майбутнього вчителя-словесника

УДК 378.016:821.161.2

Вивчення діалогії Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир» у вищій школі Історичні й літературні діалоги

Світлана Жила,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови і літератури
Чернігівського національного педагогічного
університету імені Т.Г.Шевченка

У статті розглянуто ефективність проведення історичних і літературних діалогів під час вивчення діалогії Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир» у вищій школі.

Ключові слова: романи «Святослав» і «Володимир», історичні, літературні діалоги.

На філологічних й історичних факультетах університетів вивчається діалогія Семена Скляренка «Святослав» (1958) і «Володимир» (1961). З цими творами в історії української літератури пов'язане відродження, а згодом і розвиток історичного роману в Україні. Як відомо, після смерті Й. Сталіна розпочався процес активного національно-мистецького розвитку, й Семен Скляренко подарував своїм сучасникам українські історичні романи як форму пізнання минувшини. Його полотна присвячуються епосі Київської Русі X—XI століть: досліджується суспільний устрій рідної землі та її сусідів, прикметні риси політичного ладу молододержави, її духовної культури, внутрішньої і зовнішньої політики жінки-правительки Ольги, князів Святослава, Володимира, візантійських імператорів Костянтина VII Порфирородного, Романа II, Никифора Фоки, Іоанна Цимісіяха, Василя і Костянтина, болгарських кесарів Симона, Петра, Бориса, Романа, варязьких конунгів,

печенізьких каганів Курі, Ілдея (допомагав Святославу у битві з Іоанном Цимісієм), Кучука, хана Родмана.

Джерелами, що дали поштовх до написання романів «Святослав» і «Володимир», стали фольклорні, етнографічні матеріали, «Повість врем'яних літ», «Слово о полку Ігоревім», «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Слово Данила Затворця», «Історія Лева Диякона», матеріали до тритомного словника давньоруської мови І. Срезневського, а також монографії багатьох-багатьох істориків, зокрема найновіші дослідження академіка Б.Д. Грекова «Киевская Русь» (1953) і М.В. Левченка «Очерки по истории русско-византийских отношений» (1956). На сторінках цих книг літературознавець В.Чумак, який працював у домашній бібліотеці С. Скляренка, знайшов багато цікавих поміток; він же засвідчив, що в архіві письменника зберігається 21 загальний зошит виписок із історичних джерел.

Довго й плідно працював письменник і на підставі пильного вивчення фольклорних, історичних, етнографічних матеріалів створив великі полотна, в яких буяє джерельний нурт стихії Київської Русі X– XI століть. С. Скляренко багатогранно і багатобарвно змальовує епоху, зосереджуючи увагу на провідних явищах і тенденціях життя періоду розкладу родового ладу й утвердження феодальних відносин, на розквіті язичництва, на впровадженні християнства і його ролі, зростанні могутності Київської держави. «Святослав» і «Володимир» справді великі полотна не тільки за кількістю сторінок; вони великі, бо відслонюють перед читачем історичну панораму життя Київської Русі X– XI століть: тут змальовуються і картини обробітку землі – важкі, бо треба було визволяти від лісу, а потім випалювати коріння дерев – і тільки тоді орати й сіяти; і збирання важкої червонуватої руди в болотах і на кручах, обпалювання, а потім варіння в домніях заліза; і сцени полювання на звіра, яке забезпечувало населення певною мірою м'ясом, шкірою та хутром; інші промисли – бортництво, рибальство, процвітання різних ремесел: гончарство, ковальство, ткацтво; мальовничі походи руських воїв і масштабні монументальні картини зіткнень княжої дружини зі Степом.

Літературне трактування історичної панорами життя Київської Русі X– XI століть відзначається науковістю, поліфонічністю. Історичні картини життя Київської Русі: величні, славні, трагічні, часто експресивні, створені Семеном Скляренком, організовані так, щоб впливати на читача з особливою емоційною і моральною силою. Романи вражають концентрацією оголеного драматизму життя наших предків, які вели часті війни з різними завойовниками, відкритістю глобальних проблем, пов'язаних з міжкнязівськими чварами й кровопролиттями, хрещенням Русі, зв'язками давньоруської держави з Західною Європою, Візантією, Болгарією, країнами східних земель. Розповідні ряди тексту про побут, звичаї, психологію давніх русичів чергуються з майстерними діалогами, «ігровими» сценами, які так і просяться для театральних вистав чи екранізацій. У епіко-розповідний світ діалогії влітаються елементи драми: сцени трагічного кохання Малуші й Святослава, розлуки Володимира й Рогніди, непорозуміння Володимира Великого зі своїми дітьми тощо.

Письменник не залишається на позиції безстороннього реставратора сивої давнини; у нього є своя концепція історії Київської Русі часів Святослава і Володимира, яка ґрунтується на історичній об'єктивності.

Семен Скляренко не тільки малює, реставрує, але й витлумачує історію величної Київської Русі. Моральні й суспільні проблеми, підняті письменником у романах, виходять далеко за історичні рамки. Щоправда, автор згущує фарби, коли показує зародження класових відносин у суспільстві, певне осучаснення матеріалу помітне в образах братів Микули, Бразда і Сварга (зокрема в надто чіткій «класовій» логіці їхніх розмірковувань).

Працюючи в межах соціалістичного реалізму, письменник відходить від розгляду подій крізь релігійну призму, сміливо і впевнено долаючи ту межу, якою літописці-християни поділили історію на два періоди: язичницький, коли руський народ перебував у повній темряві й невігластві, і християнський, який приніс світло високої духовності й культури в його життя; показує інше обличчя християнства, характерними рисами якого є жага збагачення і влади, християнства як опори правлячої верхівки і надію простого народу знайти щастя хоча б у іншому житті.

Семен Скляренко виявив неабияку майстерність сюжетної, фабульної побудови діалогії; обидва романи мають спільних персонажів. Перед читачами встає ціла галерея як історичних, так і вигаданих героїв – оригінальних індивідуальних характерів у всій їхній складності й суперечності. Ця діалогія не тільки про князів і княгинь, імператорів і імператриць, бояр і бояринь, а й людей праці (вої у нього теж люди праці й поту, вони «ішли на рать, як на труд...», Микула, скажімо, був у поході протягом п'яти років), про мудрість любові, силу терпіння і високість слов'янської душі.

У підмурівку сюжетно-композиційної будови романів «Святослав» і «Володимир» лежить конфлікт між Київською Руссю та візантійськими і болгарськими правлячими верхівками, що ускладнюється низкою інших суперечностей: між почуттям громадського обов'язку і прагненням до особистого щастя центральних персонажів, між панівною феодальною «горою» та смердами, ремісниками, гриднями тощо.

Літературознавці досить детально проаналізували романи Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир». Академік Олександр Білецький написав передмову до першого видання «Святослава» російською мовою 1960 року й післямову до другого видання роману «Святослав» у 1961 році. Цей матеріал увійшов у збірник О.І. Білецького «Літературно-критичні статті» (1990) під назвою «Семен Скляренко та його роман «Святослав». У статті аналізуються основні тенденції роману С. Скляренка.

Післямову до російського видання роману «Володимир» (1963) написав Максим Рильський; її вміщено у книжці літературознавчих та критичних статей поета-академіка «Слово про літературу» (1974). М.Т. Рильський відзначає твір про славетного князя-воїна, про його оточення та епоху як сильний за художніми якостями.

Валентина Шишло у книжці «Творчий шлях Семена Скляренка» (1969) запропонувала характеристику історичних романів про Київську Русь X– XI століть «Святослав» і «Володимир», в якій ствердила, що вони розширюють тематичні обрії українського історичного роману і продовжують прекрасну традицію переосмислення минулого з позицій сучасності.

Василь Чумак у літературно-критичному нарисі «Семен Скляренко» (1972) цілий розділ «З сивини віків» присвячує дослідженню історичної діалогії «Святослав» і «Володимир», в якому формулює причини, аналізує детально джерела написання історичних полотен (працював у домашній бібліотеці С. Скляренка, опрацював його архіви), характеризує сюжетні схеми романів, зіставляє із сюжетною канвою Початкового літопису, складні обставини і тенденції епохи, умови, в яких народжувалася наша прабатьківщина. Автор особливо увагу звертає на те, як випишує прозаїк образи своїх героїв – Ольги, Святослава, Володимира, Микули, Малуші, Рогніди, як осмислює і розкриває взаємозв'язки історичної особи й суспільства, як проникає в психологію дійових осіб.

У літературному портреті «Семен Скляренко: Нарис життя і творчості» Михайло Грицай також детально аналізує найвидатніші досягнення історичної романістики про епоху Київської Русі – діалогію «Святослав» і «Володимир», відзначаючи історичну достовірність, правдивість, художню довершеність зображуваних подій та широке, добре виписане соціально-політичне й культурно-релігійне тло, тогочасний побут, звичаї, мову доби.

Сучасний літературознавець Михайло Слабошпицький у статті «Пролог до теми і започаткування

традиції (Історичні романи Семена Скляренка)» стверджує, що до Семена Скляренка життя Давньої Русі було «майже не освоєним тематичним материком в українській радянській літературі» і тому діалогії передувала копійка підготовча робота з вивчення соціально-політичної карти тогочасної Європи, вірувань, звичаїв, побуту Русі, Візантії, Болгарії й створення концепцій образів Святослава й Володимира. Михайло Слабошпицький аналізує композицію обох романів, концепції образів київських князів.

На нашу думку, діалогію Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир» доцільно розглянути на двох семінарських заняттях, оскільки українська історична проза є найвпливовішою силою в осягненні історичного минулого нашого народу, у пізнанні його історичних злетів і трагедій. Скляренкові тексти мають необмежені можливості для дослідницької роботи, пошуків і знахідок, для дискусій.

Подаємо орієнтовний план семінарського заняття

«Романи Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир» (розрахований на 4 години).

Мета: прочитати романи Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир», довести, що ці твори є визначним ідейно-мистецьким досягненням української історичної романістики, яке свідчить про зрілість майстра, спроможність нашої літератури освоювати найвіддаленіші епохи минувшини, висувати і стверджувати образно сміливі наукові гіпотези, пов'язувати вітчизняну історію з історією людства. Проаналізувати тенденційні хиби діалогії.

План

1. Історія створення діалогії «Святослав» і «Володимир».

2. Жанр.

3. Сюжетна схема роману «Святослав»:

а) «Княгиня і рабін»;

б) «Над морем Руським».

Поліцентричний роман. Композиційні центри, навколо яких розвиваються події (життя старійшини Анта та його дітей Микули, Бразда, Сварга і їхніх сімей; Ольга – Малуша; Святослав – Малуша; Святослав – Уліб; Ольга – візантійський імператор Костянтин; Малуша – гридень Тур; Роман II – його дружина Феофано; парикимомен Василь – Феофано; імператор Костянтин VII – Василь; Іоанн Цимісхій – Феофано, каган Болгарії Петро – Святослав та інші).

4. Літературне трактування історичної панорами Київської Русі. Образ стародавнього Києва.

5. Діяльність княгині Ольги. Історична довідка.

6. Концепція образу княгині Ольги за романом «Святослав». Порівняти з образом княгині Ольги за «Повістю врем'яних літ» і агіографічною літературою.

7. Характеристика князя Святослава (р.н. 942 – р.см. 972). Історична довідка.

8. Образ Святослава за дослідженням Скляренка-митця і Скляренка-науковця.

Концепція образу. Письменник спростовує застарілі погляди і концепції на діяльність князя Святослава як жорстокого напівдикуну, грабіжника, завойовника, вождя бродячої дружини. У нього Святослав визначний політичний діяч і воєначальник Київської Русі, який прагнув до справедливого розв'язання складних міжнародних проблем і відносин між державами; руський воїн – патріот, борець за єдність і славу Вітчизни.

Образ князя Святослава за «Повістю врем'яних літ»: спільне і відмінне в романі.

9. Роман «Володимир» – логічне продовження задуманої С. Скляренком трилогії. Сюжетна схема

роману «Володимир»: «Син рабіні», «Василевс», епілог «У Берестовому». Образ князя Володимира. Трактування образу Володимира літописцем «Повістю врем'яних літ»: спільне і відмінне.

10. Образ Микули: соціальні, етичні, емоційні плани.

11. Образ Малуші – «найпривабливіший жіночий образ в романі».

12. Образ Рогніди: літературна версія Семена Скляренка.

13. Образи героїв діалогії С. Скляренка у різних місцетвах.

14. Мова діалогії.

Подаємо на допомогу викладачам літератури орієнтовні вікторини за романами Семена Скляренка «Святослав» і «Володимир».

Вікторина за романом С. Скляренка «Святослав»

Скільки років прожив та від чого загинув Ант (батько Бразда, Сварга, Микули)? (Прожив 100 років, а загинув від стріли печеніга на полюванні).

Про якого із своїх синів розповідає княгиня Ольга:

«Білолиций, з рум'янями на щоках, з темним хвилястим волоссям і такими ж темними чорними бровами, карими ласкавими очима, цей син був слухняний, запобігливий, тихий, і коли б не хлоп'ячий одяг, його можна було б прийняти за дівчину.» (Про меншого сина Уліба).

Хто дає поради, як боротися з печенігами під час першого походу князя Святослава? (Асмус).

Чому Добриня вирішив забрати сестру Малушу? (Бо у Любечі її чекала зла доля, коли не мала вона посагу. Так вирішив Добриня).

Яке ставлення до християнства Бразда? («Християни – погани, не Богу моляться – дереву, пісні їхні грецькі, і самі вони аки гречини...»).

Хто передав ключі від ключниці Малуші? (Княгиня Ольга, після того, як померла Ярина).

Яке перше враження Малуші від Святослава? (Вона його боялася за строгість).

Кому із синів віддала княгиня Ольга престол під час поїздки до Константинополя? (Святославу).

Які «свої» закони впровадила княгиня Ольга для купців і торгівців, прибувши на Золотий Ріг? (Відмова від слябного, не дозволила своїм купцям їхати на торг, а сама купила всі їх добра).

Чи погодилася княгиня Ольга виконати імперський церемоніал? (Ні, бо вона приїхала не як посол, а як руська княгиня).

Чому Феофано і Василь хочуть убити імператора Костянтина VII? (Щоб посісти престол).

Під час якого дійства Святослав зізнався в коханні Малуші? (На святі Івана Купала).

З якою метою княгиня Ольга приїхала до Константинополя? («...укладати ряд, аби-сьми могли торгувати тут, а гречани в нас і аби я могла взяти в них науку...», укласти мир між Візантією і Руссю).

Де відбувалися таємні зустрічі Малуші і Святослава? (У Малушиній хижі).

Мета приїзду княгині Ольги до Болгарії. (Щоб «ствердити і укласти ряд: ще хто нападе на Болгарію – Русь захистить її, ще нападе на Русь – матиму я болгар за спільників і друзів...»).

Для чого княгиня Ольга забирає дочку Таксона Ількідо до Києва? (Щоб та стала її невісткою).

Чому княгиня Ольга не дозволяє Святославу одружитися на Малуші? (Бо різний соціальний стан і Гора не дозволить).

Від кого княгиня Ольга дізнається про непразну Малушу? (Від Праксеїди).

Кого звинувачує Малуша у їхньому коханні з Святославом? (Купайла, бо він їх обох звабив).

Куди виїжджає Малуша? (До села Будутин).

Як склалася доля Святослава після від'їзду Малуші? (Він одружився, мав дітей і став князем).

Чому Добриня має забрати Володимира до княжого двору? (Бо він майбутній князь і має бути біля князів).

Проти кого збирався іти на рать Святослав зі своєю дружиною? (На ромеїв).

Хто вбив імператора Никифора і з якою метою? (Іоанн Цимісхій, щоб сісти на престол).

Що сталося з Феофано, коли на престол сів Іоанн Цимісхій? (Він її відправив подалі від імперського двору – у Вірменію в монастир).

Останнє слово княгині Ольги. (Знайти Малушу, бо вона сильніша за княгиню).

Що просять мужі новгородські від Володимира? (Стати їхнім князем).

Чому Малуша вирішує покінчити з життям? (Бо не може бути з сином).

Що врятувало Малушу від самогубства? (Християнська церква).

Назвіть ім'я, яким охрестили Малушу. (Марія).

Яка доля спіткала Святослава у бою? (Помер: «зламаний спис упав на землю»).

Як називається перша книга роману «Святослав»? («Княгиня і рабиня»).

З чого починається роман? (З опису старійшини Любеча Анта, його життя, звичаїв).

Хто з синів любив Анта найбільше? (Син Микула).

За що княгиня розгнівалася на Ярину? (За те, що вона пролила вино на білу скатертину).

Хто такий Оскол і який подарунок зробив йому князь Ігор? (Оскол – князь Чернігова, а Ігор йому і подарував Чернігів).

Хто визначав людську долю і чому княжичі — щасливі люди, за тодішніми віруваннями? (Перун. А щасливі тому, що захищають рідну землю і їм уже все готове у вирії).

Про що згадує Ярина, сидючи на порозі своєї хлівини? (Про своє минуле, про молоді літа, свою красу, силу, кохання).

Що дорогою побачила вперше в житті Ольга? (Вона побачила море і весь час ним милувалася).

Як звали імператора Константинополя? (Костянтин VII Порфіродний).

Де зупинилася княгиня у Візантії? (В монастирі Мамонта).

З ким одружився син імператора Роман? (З донькою шинкаря Феофаною. Він її кохав, до того ж вона була від нього вагітна).

Скільки днів пливли лодії княгині Ольги до Константинополя? (Більше 40 днів).

Як називалася столиця Візантії? (Константинополь – Царгород – Візантійон – Новий Рим Східної імперії).

Коли відбувся перший прийом княгині Ольги у Великому палаці Константинополя і скільки часу проминуло відтоді, коли вона з лодіями своїми стала на Суді? (9 вересня 957 року. Багато часу).

Коли відбулася повторна аудієнція Ольги у Костянтина, скільки часу пройшло відтоді, як княгиня виїхала з Києва? (18 жовтня, в неділю, 957 року. Через півроку після того, як княгиня Ольга виїхала з Києва, й через 83 дні після того, як руські лодії стали на Суді (затока Золотий Ріг)).

Кого Малуша зустріла вночі, йдучи вслід за пущеним по воді вінком? (Князя Святослава).

Що сталося між княжичем і Малушею купальської ночі? (Провели ніч разом).

Про кого пише автор: «І вся вона ніжна і тендітна, дуже тонка з невисокими грудьми, вузькими стегнами, білою шкірою, кількома родимками на ногах»? (Про Предславу).

Чому Святослав не може бути з Малушею? (Тому що він повинен за наказом княгині одружитися з угорською князівною).

Як Малуша потрапила до Києва? (Її привіз брат Добриня під щитом).

Де почала жити Малуша в Києві? (У голубнику).

Кому сподобалась Малуша? (Туру, другу Добрині).

Як Малуша потрапила до княжого терема? (Допомогла служниця княгині Ярина).

Чому Малуша почала працювати в стравниці? (Тому що Ярина була вже стара і знесилена).

Що взяв Сварг після смерті батька та як він збагатів? (Він забрав собі кузню. А розбагатів за рахунок того, що всі люди йшли до нього в кузню по допомогу).

Що трапилося з землею Микули в лісі, яка дісталася йому від батька? (Її забрав собі волостелин Кожема).

Що трапилося з Яриною, коли вона захворіла? (Перший раз вона одужала, але потім ще тяжче захворіла і померла).

Ким призначено Малушу після смерті Ярини? (Ключницею. Вона почала жити в хлівині, де жила Ярина).

Хто такий Путша та яка його роль у теремі? (Путша – це служник, він колов дрова та порався біля вогню).

Про кого так пише автор: «Ззовні здавалась ласкавою й теплою, а насправді була холодна й жорстока. Вона багато обіцяла, але мало давала»? (Про княгиню Ольгу).

Як у романі називається Чорне море? А Балтійське? (Руське, Понт Евксінський (Гостинне море), Понт Акінський (Негостинне море); Крижане).

Хто поїхав з Малушею до села Будутин? (Її брат Добриня та його товариш Тур).

Що було золотим знаком київських князів? (Булава).

Вікторина за романом Семена Скляренка «Володимир»

Як змінилася зовнішність Микули після походу? («Хіба міг він знати, що був зовсім не таким, як колись, — волосся на голові посивіло, тіло й обличчя затагли зморшки, очі вицвіли, червоні шрами на чолі й поготів змінили його»).

Яка була пора року, коли Микула повернувся з походу? («Навкруг буяла весна, на очах росли, наливались, цвіли трави...»).

Про що дізнається Микула в Києві від ремісників з передграддя і нищих людей з Подолу? («немає ладу між... братами» Ярополком, Олегом і Володимиром).

Що привезли з собою вої Святослава? (Меч та щит князя).

Хто відвідав Микулу на лодії в Почайні темної ночі? (Донька Малуша і Тур).

Що принесли вони воїну Микулі? (Принесли поїсти; платно, нову сорочку й ногавиці).

Кому належать слова: «чоловіче, твоя дочка Малуша померла, «втонула вона в Дніпрі...»? (Малуші).

Скільки років не був Микула у рідному Любечі? (5 років провів у походах на чужині).

Які зміни сталися в рідному селі за цей час? («Це вже був не виселок з роду, звідки виходив Микула на рать, а велике селище, цілий город». З'явився терем

його брата Бразда, терем брата Сварга біля знайомої Микулі з давніх часів корчениці (кузні) й інші тереми. Бразд став посадником князя Ярополка).

Хто часто приходив уві сні до Микули? Чи це турбувало його? (Батько Ант, «...радів, що душі прашурів його не забувають»).

За якою роботою застав Микула свою дружину Вісту, як увійшов у село? («високо закидаючи над собою важкий рискаль, вона розбивала суху землю»).

Що приніс Микула з далеких походів у ромейську землю? (Меч, щит, торбинку на плечах, де був вузлик із зернами гречки).

Що побачив на рідному обійсті Микула? («Хижу, яка ще глибше вросла в землю», «поламаний віз», «іржавий леміш рала»).

Сцена зустрічі з братами Браздом і Сваргом. Кому належать слова?

– «Руська земля не така нині, як допреже. Князь князеві вже не брат, хоч і одного вони роду, що ж робити нам, простим людям?» (Браздові).

– «Братів нині вже немає, багатий багатому нині також ворог». (Сваргові).

– «Купу я до брані взяв у Бразда, думав, що кров'ю сплатив її. А він каже: «Віддай!» Чим же я йому купу цю віддам?» (Микулі).

Опишіть сцену допомоги воям Володимира. («Багато людей з Любеча, всієї Остерської Волості й інших волостей кинулись з мечами, луками й просто кілками взап'ять Ярополку»).

Які почуття охопили князя Володимира, коли він зайшов до хижі Микули? («Дивні, незрозумілі почуття...»).

Із якими словами звертається Микула до Володимира? (– Такий, як і батько твій Святослав! Любий ти мені, княже Володимире... Кланяюсь тобі!...).

Як було поховано Микулу? («По старому покону... – як воїна і старійшину – з мечем, щитом і золотою гривною»).

Чи зібрав Микула посіану ним гречку? (Ні! Після бою він доповз до своєї ниви..., «в рідну гречку». «О, яка чудова була ця гречка, як солодко вона пахла, як тихо, принадно гули бджоли...»).

Чому сварга між князями Ярополком і Володимиром не обминула Любеча? (Любеч розташовувався на Дніпрі. Біля нього відбувалася січа між воїнами Ярополка й Володимира. Любеч обслуговував князя Ярополка: варив крицю, кував мечі, залізця для стріл, сокири, списи, сулиці; рубали ліс, возили колоди до Дніпра, будували десятки лодій).

Кому належать слова: «...допреже всього Святослав беріг честь отчини, боровся не з землями, а з ворогами Русі.»? (Микулі. «Микула ніколи ще не говорив так, як цієї ночі, але, може, він заради того й прожив свій вік, щоб сказати це людям»).

Який скарб беріг Микула протягом свого життя? («Правда – то є мій скарб...»).

За що повів воювати нищих людей Любеча Микула? (За Володимира – князя! За старий закон і покон! За рідну землю й нашу віру!).

Що змусило князя Володимира просити шлюб із Рогнедь у князя Регволда? Любов? Зухвалість? («Любов? Ні, він не міг полюбити Рогнедь, сидючи в Новгороді. Зухвалість? Ні, Володимир і цього в гадці не мав. Син рабині хотів відчутти себе людиною, князем, та ще хотів добра для рідної землі»).

Яку образу вчинили новгородським послам люди Регволда? («Стригли бороди»).

Яку «образу клали» полотські князі на Володимира? («Князь Регволд велів нам переказати,

що дочка його Рогнедь не хоче роззути робочича, сина рабині...»).

Чий це портрет?

«Вона стояла посеред світлиці – висока, струнка, темне платно облягало тонкий стан і високі груди, обруч на голові туго стягував волосся, що нагадувало нитки золота і нібито аж світилося;... як жінка півночі, мала голубі очі кольору морської води, дрібні її зуби були сліпучо-білі, вся вона була дужа, міцна, засмагла, але водночас напрочуд чарівна, красива, і Володимир на якусь хвилину навіть замилувався нею – зухвалою, сміливою». (Рогнедь)

Кому належать слова?

– Ти впився кров'ю і прийшов по дань...

– Ти син рабині і сам трел (раб). (Рогнедь).

– Ти зухвала й горда...

– Тільки в тебе надто кволі руки для того, щоб знищувати руських князів і їхніх воїв. (Володимиру).

– А головників покарай... Зроби суд, княже! (Дружинникам).

– Багато смерті наоког... – і не хочу її примножувати... Нехай буде не смерть, а життя – велю всіх головників випустити, нехай ідуть і кажуть, чи справедливі руські люди. (Володимирові).

Полотська княжна збиралась кинутись на гостре околля безодні в рідному місті. Чому вона цього не зробила? (Князь Володимир «махнув їй рукою на прощання». «Навіщо Рогніді зараз думати про смерть і небо, коли тут, на землі, так принадно пахне весняне повітря, тіло ще тремтить від пестошів, ласки, цілунків, у вухах дзвенить голос: «Прощай, Рогнідо, Я покличу тебе з Київ-города...»).

Хто знайшов міх із золотом і сріблом, який закопав воевода Блуд під грушею на подвір'ї свого терема? (Знайшов Воротислав – боярин, коли руйнував частокіл між дворами).

Кого називатимуть сином двох отців і хто ці батьки? (Дитину Юлії – Святополка; «Ярополк і Володимир, о, в який страшний вузол зав'язала доля їхні імена»).

Хто відвіз Юлію до Херсонеса? (Купець патрицій Феодор Борей весною на світанку, коли вів горішній вітер, довіз до гирла Дніпра, а там дав хеландію, на яку вона поклала свої добра й з охороною добралася до Херсонеса).

Коли приїхала Рогніда і де зустрічав її князь Володимир? (Рогніда виїхала з Полотська, як скресла Двіна, а приїхала, як «буяла весна», «зеленів, бринів молодим листом ліс». У Вишгороді – княжому дворі, фортеці).

Назвіть ім'я сина-первістка Володимира. (Ярослав).

Скільки синів було у князя Володимира? («Було у нього 12 синів: Вишеслав, Святополк, Ярослав, Всеволод, Святослав, Мстислав, Борис, Гліб, Станіслав, Позвізд, Судислав. І посадив Вишеслава в Новгороді, а Ізяслава в Полоцьку, а Святополка в Турові, Ярослава в Ростові, а коли помер старший Вишеслав у Новгороді, посадив у ньому Ярослава, а Бориса – в Ростові, а Гліба в Муромі. Святослава – в Деревях, Всеволода – у Володимирі, Мстислава – у Тмутарокані.» (За «Повістю врем'яних літ.» — С.189).

Назвіть синів князя Володимира за романом «Володимир». Кому із синів він сказав: «Бути тобі сину...князем Тмутаракані, стережи звідси військо мое в Кліматах, буде потреба – покличу, іди в поміч.» (Ярослав, Мстислав, Вишеслав, брати-близнята Всеволод і Ізяслав, наймолодші – Святополк і

Брячеслав. Позвізд помер від моровиці. Святополк – син двох батьків. Мстиславу).

Які землі роздав князь Володимир своїм синам, коли почався розбій у Київській Русі? Чи виправдали сини його довіру? (Новгород – Вишеславу; Полотськ – Ізяславу, Ростово-Суддальську землю – Ярослав; Деревлянську землю – Святославу; город Волин – Всеволоду; Смоленськ – Станіславу; Туров – Святополку (сину Юлії); Мстислав – мав стіл у Тмутаракані (там йому і бути). Ні. «...Володимир згадував цей день і годину, коли думав разом із синами своїми берегти Русь, але забув, що сини вже чужі йому, бо він сам не зумів вберегти та й не беріг своєї родини»).

Як Новгородська земля зустрічала князя Вишеслава? (Раділи, що князь Володимир посилає їм свого сина. «– Будемо служити Вишеславу, – одверто висловились вони (воеводи, бояри – С.Ж.), – а ти, Добрине, клади мости між ним і нами...»).

Назвіть дружину князя Святополка. (Марина – донька князя Польщі Болеслава).

Які землі віддав князь своїм синам Борисові й Глібу? Як прийняли їх ці князівства? (Борису – Ростов, Глібу – Муром. Землі відмовилися їх прийняти).

Кого зустрів Ярослав дорогою до Новгорода у Великій Луці? («...Ярослав зустрів корсту з тілом брата свого Вишеслава. Це була невесела, скорбна зустріч живого з мертвим, надій з тліном»).

Скільки часу їхав Ярослав з Києва до Новгорода? (Більше місяця).

Після смерті Ізяслава (його дружини й сина) кого Володимир призначає князем Полотської землі? (Сина Брячеслава).

Чому Рогніда не могла бачити в теремі зрадливої й підступної ключниці Пракседи? Хто звільнив ключницю від займаної посади? (Бо та повідала Рогніді про зраду Володимира. Володимир).

Кому молиться Малуша за сина свого Володимира й Тура? (Христу й захисниці їхнього роду, милосердній, але дуже могутній богині Рожениці).

Причина хвороби Василевса Східної Римської імперії Іоанна Цимісхія? (Отрута гадюки, яка водиться тільки в одному місці – в Єгипті, у верхів'ях Нілу).

Про кого сказано: «На ложі лежав кістяк, на білому простирадлі витягнуті були висхлі, темні, скручені хворобою руки, вражала голова – облісіла, з вогняно-червоною бородою й вусами, між якими видно було зуби, далі загострений ніс, темні очі, що вогниками блищали в глибоких западинах»? (Іоанн Цимісхій).

Як болгари помстилися кесарю Борису і брату Роману? (Вбили кесаря, а брата взяли в полон).

Якими землями правили сини Святослава? (Ярополк – Києвом; Олег – Древланською землею; Володимир – Новгородом).

Чий це портрет: «Жінка зняла покривало. Князь був вражений, побачивши перед собою надзвичайної краси, ніби витончене обличчя, тонкий ніс, ніжні вуста, рум'янци, що розцвіли на його очах, як пишні троянди, і темні очі, що ніби увібрали в себе грозу полуденних морів, але веселі, іскристі»? (Юлії).

Чому Рогнедь не хотіла Володимира? (Бо він син рабині).

Хто вбиває Ярополка, коли той прибув до Володимира? (Два вояки за наказом Блюда).

Що потягнуло Володимира до хижини Микули? («...його вразив спокій цього куточка. Він не зрозумів, чого зупинився біля порога..., незрозумілі почуття охопили його...»).

Що зробила Рогніда, коли дізналася, що Володимир став імператором і взяв у дружини Анну?

(Вона пішла у монастир, де пізніше й померла).

Хто з дітей Рогніди і князя найбільше тримав злобу на Володимира? (Син Ярослав).

Від кого Рогніда дізнається, що Юлія народила сина від Володимира? (Від ключниці Пракседи).

Остання воля князя Володимира проголошена єпископу Анастасу? («Аще помру, щоб ніхто не видав, де поховане моє тіло»).

Назвати батьків проедра Василя. («син імператора Романа І Лекапіна і слов'янки-рабині, осклоплений своїм же батьком»).

Назвати батьків Анни, дружини Володимира. (Імператор Роман і Феофано).

Хто і кому привіз зелене намисто з Тмутаракані? (Князь Володимир доньці Предславі).

Хто і кому сказав: «На брані я не токмо князь, а й воїн»? (Володимир синам).

Назвати, хто зустрів князя Володимира після його походів на Ітіль-ріку, Кавказ у Києві. (Бояри, мужі ліпші й нарочиті, тіуни й огнищани, вся знать Гори – з жонами й дітьми; кузнеці, гончарі, кожум'яки, сидельники й прості ниці люди, смерди).

Хто підійшов до Володимира в стравниці, а кого з дітей не побачив князь? (Рогніда, донька Предслава, кормилиця Амма; сини Вишеслав, Ярослав, Мстислав, брати-близнята Всеволод і Ізяслав, наймолодші Святослав і Брячеслав; Святополк, син Ярополків; не зустрічали Позвізд і Горислава, бо померли від мору).

Хто зрадив коміта Самуїла Шишмана? (Брат Арон).

Кого залишив Самуїл стерегти сина Арона Іоанна? (Сина Гавриїла).

Анна мала стати чиею дружиною спочатку? (Іоанна, сина Аарона. «Митрополит привіз у жони сину моему Іоанну не сестру імператорів Анну, а якусь гулящу дівку з Константинополя, за що ми її вбили, а митрополита спалили...»).

Історичні й літературні діалоги на семінарських заняттях, присвячених вивченню діалогії Семена Склярєнка, відбуваються в трьох площинах: внутрішньосуб'єктній, міжсуб'єктній, зовнішній (зі світом цінностей наших пращурів). Це унікальна можливість для студентів виявити свою екзистенційну волю й активність, а для словесника – можливість об'єднати майбутніх учителів літератури спільною дослідницькою метою, створити сприятливу атмосферу для співробітництва, дати відчуття радості спілкування, радості спільної творчості, активного обміну ціннісними смислами. Застосування діалогічних методів у процесі вивчення художнього твору сприяє формуванню в студентів таких якостей, як: здатність обґрунтовувати свою позицію й творчо розв'язувати проблемні завдання; здатність до співпраці, толерантність у ставленні до опонентів; уміння аналізувати свої судження, зіставляти їх з точкою зору партнера по спілкуванню. Читання та аналіз історичних романів перетворюється на процес здобуття нового життєвого досвіду – емоційного, соціального, художньо-естетичного.

Досвідчені викладачі літератури розуміють, наскільки важливо, щоб тексти студентами опрацьовувалися ретельно, вдумливо. Багато словесників на семінарських заняттях використовують тести за творами, які виносяться для детального аналізу. Нам найбільше імпонують завдання вікторинного характеру. Часу на перевірку знань тексту йде трішки більше, але вимальовується завжди реальна картина осягнення епічного твору. Образно кажучи, вікторини – це решето, яке відсіює тих, хто тексти не читав, або сприймав їх схематично.

До речі, на філологічних факультетах вищої школи часто практикується ще й перевірка текстів поза семінарами, колоквиумами, на додаткових заняттях, які призначаються студентам. Такий досвід мають викладачі й професори Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, де десятиліттями основна увага приділяється рівню інтелектуалізації і гуманізації філологічної освіти, культурологічній підготовці майбутнього вчителя літератури як засобу формування високої культури майбутніх членів суспільства. На цьому факультеті усталився закон читати й розуміти кожен текст як текст культури, що приводить до розкриття сутнісних сил майбутнього словесника, його внутрішнього багатства.

Марія Зубрицька, літературознавець, у книжці «Ното legens: читання як соціокультурний феномен» запропонувала продуктивні положення для сприймання мистецтва слова:

«Парадоксальність сприйняття літературних текстів полягає передусім у тому, що художнє комунікування за своєю природою та сутністю є водночас складним соціальним явищем і глибинно індивідуалізованим, особистісно сфокусованим та інтимно зорієнтованим процесом» [4, с.177].

«Художній текст – автономна замкнена і композиційно завершена структура зі складною павутинкою значень...» [4, с.189 – 190].

«Значення тексту виникає на перехресті двох світів: життєвого світу тексту та життєвого світу читача» [4, с.186].

Справді, сприймання тексту не може бути монологом автора чи монологом читача, а їхнім діалогом.

Справжній мистецький твір естетично досвідченого читача завжди вводить у багатомірну просторинь діалогу. Це розмова з автором, розмова з епохою і розмова з собою, зі своїм Я, оскільки під час спілкування із книгою відбувається утвердження свого Я. Діалог перетворюється в полілог, який іде симультанно в різних напрямках і на різних рівнях емоційного співпереживання прочитаного. Можливість такого широкого і багатоканального діалогу забезпечується безумовно особливостями простору книги, які конденсують реальний час і простір, розширюючи їх до непередбачуваних меж в уяві реципієнта. Між об'єктом (твір літератури) і суб'єктом завжди існують реальні відношення, в яких розкриваються різні аспекти художньої одиниці.

Об'єкт, незалежно від того, які мистецькі аспекти його краще проявляються, завжди є єдністю всіх властивих йому якостей. Із еволюцією суб'єкта змінюються і реальні відношення між ним і об'єктом, а отже, і характер осягнення його художніх аспектів. Художній твір виступає по відношенню до реципієнта активно дійовим фактором, бо у його структурі, як правило, наявна програма для організації сприймання. У мистецькому тексті закодують потенціальну поведінку читача. Починаючи від О. Потебні, літературознавці твердять, що художній твір є спільним витвором письменника і того, хто його сприймає. І. Дзюба, коментуючи роздуми О. Потебні про дію літератури на поціновувача, зазначає: «Відношення між письменником і читачем аналогічне відношенню між тим, хто говорить, і тим, хто слухає. В обох випадках один співчлен не може здобути свого буття без другого» [3, с.548].

Хоч творцем мистецького об'єкта є автор, але реципієнт виступає співтворцем – у процесі читання книги, споглядання картини йому приходиться осягати своїми інтелектуальними й емоційними зусиллями, своїм співпереживанням зображену митцем модель світу.

Український філософ С. Черепанова пише: «Твір мистецтва народжується двічі, спочатку як діяльність художника, а потім у діалозі естетичного співпереживання і співтворчості відбувається таїнство: буття світу щоразу вперше відкривається людині у загальнокультурних архетипах Слова (Логосу), Кольору, Мелодії, Пластики...» [11, с.7].

Друге народження художньої одиниці видається нам, як і С. Черепановій, справді таїнством. Коли студент розшифровує словесні імпульси у художньому творі, то й розпочинається художня взаємодія, яку науковці називають об'єктно-суб'єктною.

Подаємо орієнтовні запитання і завдання до семінарських занять.

Запитання для роздумів **Блок 1. Княгиня Ольга**

Княгиню Ольгу історики називають першою «реформаторкою» Київської Русі. Вона, не злязачи з воза чи саней, проїжджає тисячі кілометрів своєю державою, — від Середнього Дніпра, Росі, Сули, Десни, Прип'яті до Новгороду і Пскова – будує нові села й міста, упорядковує збір данини, встановлює норми податків, — «устає», «уроки», «броки», «дані» — аби дружинники не забирали в людей все до останнього хутра, а й лишали мирянам на безбідний прожиток. Розкажіть про ці реформи за романом Семена Скляренка «Святослав».

Як ви гадаєте, чому письменник не вводить у текст твору «Святослав» такі цікаві і творчо вигідні легенди, як помста Ольги деревлянам за вбивство Ігоря? Адже, здавалося б, немає нічого вигіднішого, ніж увести в роман цей цікавий з погляду «читабельності» матеріал літопису.

Чому, на вашу думку, С. Скляренко відкидає літописні оповіді про хрещення Ольги у Візантії та залицяння до неї Костянтина VII Порфирородного, а натомість описує важливі політико-економічні переговори княгині?

Іноді, не маючи достатніх наукових фактів про княгиню Ольгу, автор подає свої гіпотези, які стають у романі переконливою художньою правдою. Назвіть письменницькі гіпотези, які здаються вам особливо правдоподібними.

Прокоментуйте слова княгині Ольги, звернені до імператора Костянтина: «Руські люди не терплять нікого над собою, вони не вміють бути рабами...».

Хто і чому перемагає в моральному двобої «княгині і рабині»?

Російський історик Карамзін так написав про княгиню Ольгу: «перекази нарекли хитрою, церква святою, історія мудрою». А якою ви бачите княгиню Ольгу за романом С. Скляренка «Святослав» і «Володимир»?

Блок 2. Князь Святослав

Прокоментуйте думку канадського історика Ореста Субтельного, посилаючись на роман Семена Скляренка: «Відважний і палкий, прямолінійний і суворий, Святослав був насамперед князем-воїном. Грушевський називав його козаком на престолі, а його бурхливе князювання влучно описував як велику авантюру. Безперервно воюючи, Святослав полюблив грандіозні й славетні справи. Його слов'янське ім'я, варязьке виховання, кочовий спосіб життя віддзеркалювали поєднання європейського та азійського начал. Його правління ознаменувало апогей ранньої героїчної доби в історії Київської Русі».

Прокоментуйте запис літопису від 964 року фрагментами роману «Святослав»:

«В літо 6472 [964]. Коли князь Святослав виріс і змужнів,

І почав воїв збирати багато і хоробрих,
І сам-бо був хоробрый і легкий, ходячи як барс,
І воєн багато провів.

І возів за собою не возив, ні котлів, ні м'яса не варив,

А тоненько нарізав конини, чи звірини, чи гов'ядини
І, на жару запікаючи, їв.

І шатра не мав, а пітник стелив,

А сідло в головах.

І всі вої його такими були.

І посилав у інші землі, кажучи: «Хочу на ви іти».

Чи правильно зробив Святослав, що між любов'ю і обов'язком обрав останнє?

Чому Семен Скляренко відкидає літописну згадку про те, що з черепа Святослава печенізький каган зробив собі чашу, а змальовує урочистий похорон славетного полководця. Багато прибрану лодію з тілом князя підпалюють і пускають Дніпром. Під брязкіт щитів і мечів, сулиць і копій, вся в огні лодія «князя Святослава покидала землю й випливала в простори небесного, вічного моря... І багатьом з тих, що дивились на лодію, здавалося, що встав князь Святослав, стоїть на лодії, веде її в безмежні простори».

Чи передав куті меду письменник у діалозі між Микулою і Святославом напередодні загибелі князя:

« – То немарно ходили, – з хвилюванням промовив князь, – у далекий похід на ромейв?

– А чому ти запитуєш це в мене, смерда? – дуже просто запитав Микула.

– Я – тільки князь ваш, – відповів на це Святослав. – А ходили зі мною смерди... Їм, а не мені судити, чи немарно ми ходили».

Прокоментуйте думку літературознавця Михайла Слабошпицького про демократизм Святослава:

«Святославів демократизм – не вигадка Скляренка, не літературний «грим» на історичному портреті героя. То була не тільки індивідуальна риса Святослава, а зумовлена багатьма соціально-психологічними причинами закономірність його поведінки. Це вичерпно пояснює автор популярної біографії Святослава (Каргалов Вадим. Святослав. – У кн. Каргалов Вадим, Сахаров Андрей. Полководці Древней Руси. – М., 1985. – С.Ж.) історик Вадим Каргалов: хіба насмілився б візантієць, що століттями жив у приниженні і покірності, заговорити з імператором? І хіба імператорові не видалося б порушенням самих основ вільне спілкування з простими людьми? На Русі – інакше. Люди були вчорашніми вільними ратаями, мисливцями або воїнами родових дружин, і їхній ватажок не міг бути інакшим, ніж князь Святослав».

Блок 3. Князь Володимир

У літописній літературі вказувалося на причетність Володимира до вбивства Ярополка. С. Скляренко інакше трактує взаємовідносини між братами. Чим ви поясните благородність Володимира, який перемагає почуття помсти? Чи погоджуєтесь ви з авторською гіпотезою, за якою Володимир пропонує Ярополку не тільки волю, а й князювання?

У «Повісті врем'яних літ» засуджуються інтимні зв'язки Володимира з дружиною Ярополка Юлією:

« Володимир же заліг із жінкою брата – гречанкою,
І була вона вагітна,
І народився від неї Святополк.

А від гріховного кореня поганый плід буває,

Оскільки була його мати черницею,

А по-друге, Володимир заліг із нею не в шлюб, як прелюбодійник,

А тому і батько не любив Святополка,

Бо був неначе від двох батьків – від Ярополка і від Володимира».

Яку версію взаємовідносин між Володимиром і Юлією пропонує читачам С. Скляренко? Схарактеризуйте стосунки між Володимиром і Святополком за романом.

У «Повісті врем'яних літ» літописець стверджує, що:

«Володимир же був переможений пожадливістю до жінок. Були до нього приведені: Рогніда, що жила на Либеді, де нині село Передславино, вона народила йому чотири сина: Ізяслава, Мстислава, Ярослава, Всеволода – і дві дочки. Від гречанки мав Святополка, від чешки – Вишеслава, а від другої [чешки] – Святослава і Мстислава. Від болгарки – Бориса і Гліба. І наложниць було у нього триста в Вишгороді, триста в Білгороді і двісті на Берестовім в невеликому селі, яке і нині називають Берестове. І був ненаситним у блуді, і приводив до себе заміжніх жінок і дівчиць розбещував, бо був жонолюбцець...».

Семен Скляренко зауважував: у літописах князь Володимир осуджується як язичник і возвеличується як християнин. Взаєминам Володимира-язичника з жінками автор дає нове освітлення, ламає встановлену традицію, виставляє нову історичну гіпотезу. Чим відрізняється особисте життя князя Володимира романного від літописного?

Чи можна Київ часів Володимира (980–1015 рр.) назвати «оком всесвіту», «взаємним вузлом» Сходу і Заходу? (Св. Григорій Богослов назвав так Константинополь).

Академік Б. Греков писав, що «християнство, взятє від греків, у той же час не відмежоване від Заходу, стало врешті-решт не візантійським і не римським, а руським». Н. Полонська-Василенко стверджує, що за Володимира в Україні творилася фактично автокефальна Церква, незалежна від Візантійського і Охридського (Болгарського – С.Ж.) патріархів, яка мала дипломатичні відносини з різними країнами.

А що ви можете сказати про християнство, запроваджене Володимиром, використовуючи фрагменти роману С. Скляренка (друга книга «Василевс»)?

Прокоментуйте 8 підрозділ сьомого розділу другої книги «Василевс», присвячений опису храму Богородиці (Десятинний).

Чи переконливим фактом художньої правди є гіпотеза автора щодо стосунків Володимира і Рогніди?

Чи погоджуєтесь ви з думкою Максима Рильського, що «сторінки особистого життя Володимира та близьких до нього людей належать до найбільш захоплюючих і переконливих у романі»?

Чи погоджуєтесь ви зі словами українського критика Олега Килимника, що подружнє життя з Рогнідою, інтимні стосунки з Юлією, шлюб з Анною – все це показано психологічно переконливо?

Прокоментуйте сцену прощання Володимира з Рогнідою (розділ 6, підрозділи 2–3 книги другої «Василевс»). Проаналізуйте підрозділ 6 першого розділу епілогу «У Берестовому» «Прощання князя Володимира з мертвою княгинєю Рогнідою – черницею Анастасією» (назва умовна).

Чи любив князь Володимир Анну? Розкрийте особливості цього шлюбу за романом «Володимир».

Блок 4. Малуша

Для створення образу Малуші письменник скористався скупим повідомленням «Повісті врем'яних літ» під 970 роком:

«В літо 6478 [970]. Святослав посадив Ярополка в Києві, а Олега в Деревах. У цей же час прийшли люди новгородські просити князя: «Якщо не підете до нас, то самі знайдемо собі князя». І рече до них Святослав: «Аби хто йшов до вас?» І відмовилися Ярополк і Олег. І говорить Добриня: «Просіть Володимира». Володимир-бо був від Малуші – Ольжиної любимиці, сестри Добрині, а батьком їм був Малко Любчанин, і був Добриня дядьком Володимира».

Все інше – художній домисел С. Скляренка. Як ви оцінюєте творчу фантазію автора? Чи згодні ви з оцінкою літературознавців, що Малуша – «найпривабливіший жіночий образ» діалогії? Свою думку аргументуйте.

Деякі сучасні історики вважають, що Малуша була донькою древлянського князя Мала з міста Любеча, який очолив боротьбу древлян проти сваволі київського князя Ігоря, що вилася в справжню війну. На правах переможця він прийшов до Києва і зажадав державної корони, але княгиня Ольга заарештувала Мала й утримувала в Любечі в ув'язненні. А дітей його – сина Добриню й доньку Малушу – лишила рабами при своєму дворі. Син Ольги й Ігоря Святослав покохав Малушу. Є версія, що на їхньому весіллі під чужим іменем побував звільнений багатолітній в'язень Мал. Становище його дітей у Києві різко змінилося. Деякі історики вважали Малушу безрідною рабинею і випадковою наложницею Святослава, але історик Д. Прозоровський аргументовано спростував цю тезу. Можливо, в дитинстві Добриня й Малуша займали навіть не становище рабів, а були кимось на зразок почесних бранців. Через якийсь десяток літ їхні ролі при княжому дворі стали зовсім іншими.

Чи змінилася б і як концепція творення образу Малуші, якби Семен Скляренко взяв за основу версію сучасних істориків про Малушу як доньку древлянського князя Мала з міста Любеча?

Підсумкова бесіда за діалогією

Розкрийте язичницький світ праукраїнців за романами «Святослав» і «Володимир». Доведіть, що в Київській Русі склалася складна система язичницьких богів, схарактеризуйте її.

Проаналізуйте складну панораму запровадження християнства у Київській Русі.

Доведіть, що написання роману «Святослав» Семен Скляренко заперечив думку О. Пушкіна: «Тінь Святослава блукає неоспіваною».

Прокоментуйте думку Олександра Білецького: «Ніколи ще в літературі образи Святослава та його оточення, вся епоха X століття не були змальовані так різнобічно й живо, з таким проникненням у психологію дійових осіб і так співзвучно з нашою сучасністю».

Чи можна міркування Ліона Фейхтвангера з післямови до його роману «Лисиці у винограднику» про те,

що автор історичного роману завжди прагне змалювати сучасність: «Він шукає в історії не попелу, а полум'я. Він хоче змусити себе і читача крізь минуле ясніше побачити сучасність» – спроектувати на діалогію С. Скляренка «Святослав» і «Володимир»?

Прокоментуйте думку професора Василя Яременка, використовуючи фрагменти романів С. Скляренка «Святослав» і «Володимир»:

«Український народ має таку високу гордість, що є прямим носієм всієї культури Київської Русі...».

Загальновідомо: історія – вчителька життя. Чого нас навчає давня історія Русі за діалогією С. Скляренка «Святослав» і «Володимир»?

Поміркуйте над роздумами автора передмови до роману «Володимир» Лариси Гуцало: «... є ще один спільний для всіх країв і народів – герой: Час. Це його безконечний плин «і мертвих, і живих, і ненароджених» (Т.Шевченко) землян, бо вогник життя передається від пракореня, від роду до роду, і часточка безмірного минулого живе у кожному з нас».

Література

1. Білецький О.І. Семен Скляренко і його роман «Святослав»// Білецький О.І. Літературно-критичні статті/ Упоряд., авт. приміт. М.Г. Гончарук. – К.: Дніпро, 1990. – С. 219–233.
2. Грицай М.С. З глибин сторіч// Грицай М.С. Семен Скляренко: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1980. – С.117–179.
3. Дзюба І. Читач як естетична проблема у працях Олександра Білецького// Дзюба І. З криниці літ: тритомовик. – К.: Обереги: Гелікон, 2001. – (Сер. «Укр. модерна л-ра»). – Т.2. – С.544–561.
4. Зубрицька Марія. Ното legends: читання як соціокультурний феномен. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
5. Повесть врем'яних літ: Літопис (За Іпатським)/ Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В.В. Яременка. — К.: Рад. письменник, 1990. — 558 с.
6. Рильський М.Т. Семен Скляренко і його роман «Володимир»// Рильський М.Т. Слово про літературу. — К.: Дніпро, 1974. — С. 316 — 319.
7. Сиротюк М.Й. Український радянський історичний роман. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1962. – С.345–376.
8. Скляренко С.Д. Святослав: Роман: Для серед. та ст. шк. віку// [Вступ. слово М.Ф. Слабошпицького]: Худож. Г.В. Акулов. — К.: Веселка, 1991. — 652 с.: іл.
9. Скляренко С.Д. Володимир: Роман: Для серед. та ст. шк. віку// [Вступ. слово Л.П. Гуцало]; Худож. Г.В. Акулов. — К.: Веселка, 1991. — 539 с.: іл.
10. Слабошпицький Михайло. Пролог до теми і започаткування традиції (Історичні романи Семена Скляренка)// Українська мова і література в школі – 1986. – №9 – С.17– 23.
11. Черепанова С.О. Проблема людини в українському мистецтві: Навч. посібник. – Львів: Світ, 2001. – 296 с.
12. Чумак В.Г. Семен Скляренко: Літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1972. – С.134–245.
13. Шишло В.С. Зв'язок епох// Шишло В.С. Творчий шлях Семена Скляренка. – К.: Видавництво Київського університету, 1969. – С.84–130 (100–130).

В статье рассматривается эффективность проведения исторических и литературных диалогов в процессе изучения диалогии Семёна Скляренко «Святослав» и «Владимир» в университетах.

Ключевые слова: романы «Владимир» и «Святослав», исторические, литературные диалоги.

The article deals with the effectiveness of the historical and literary dialogues while studying Semen Sklyarenko's dilogy «Sviatoslav» and «Volodimir» in high school.

Key words: novels by Semen Sklyarenko «Sviatoslav» and «Volodimir», historical, literary dialogues.

«Як звучить його? Чи взагалі він звався?» Вивчення поезії М. Вінграновського «Бабунин дощ»

Наталія Рубаненко,

вчитель української мови та літератури

Бобринецької ЗОШ I–III ступенів №5 імені П.П. Шумилова
Кіровоградської області

Мета: ознайомити учнів із життям і творчим шляхом М. Вінграновського; вчити дітей виразно і вдумливо читати поезії, коментувати художні описи природи, усвідомлювати значення образного слова для вираження почуттів; формувати власне бачення ліричного героя; виховувати любов до природи.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: картки-розсіпанки, таблиця, картини Сергія Бровка, карта України, виставка книг письменника, уривки з фільму «Повість полум'яних літ».

Епіграф:...*Той любов'ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою...*

М. Вінграновський

Хід уроку

Коментар епіграфа.

Учитель. Автор цих слів – відомий український поет Микола Вінграновський. Його називають чарівником слова. Твори Миколи Степановича для дітей – це дивовижний світ, де легко та просто народжується казка, де живуть її добрі герої, де природа оживає, дивує й захоплює людину.

Бесіда за епіграфом.

Які, на вашу думку, головні слова в цих поетичних рядках? (Любов, рідна земля, світ.)

Як ви, діти, можете пояснити слово «любов»?

Чи любите ви край, в якому народилися та проживаєте?

За що ви його любите, чим він вам дорогий?

Учитель. Сьогодні ми дізнаємося багато цікавого про М. Вінграновського, а в кінці уроку дамо відповідь на запитання: чи переконав нас письменник, що для того, щоб полюбити весь світ, треба поважати та любити рідний край.

I. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок учнів

Учитель. Микола Степанович – чудовий митець пейзажів. Сьогодні ваші однокласники поспілкувалися з хмаринкою. Давайте підслухаємо їхню розмову!

Інсценізація вірша М. Вінграновського «Молоденька хмаринка» (випереджальне завдання для групи п'ятикласників).

Хлопчик. Молоденька хмаринка

Шука в небі хатинку –

Та у небі її не знайдеш.

Дівчинка. Молоденька хмаринко,

Нема в небі хатинки,

То ж куди ти, хмаринко, підеш?

Хмаринка. Зиму де зимувати,

Літо де літувати

Та і як тоді жити, як на те?

Хлопчик. Молоденька хмаринко,

Йди до нас у хатинку –

Під вікном у нас вишня цвіте.

Дівчинка. Цвіте зранку кульбаба,
Цвіте жовта троянда,
І жовтеньким курчатка цвітуть.

Разом. Будеш їх поливати,
Будеш їх напувати,
А вони тобі щастя дадуть.

Бесіда за питаннями:

Чи сподобався вам вірш і чим саме?

Які ви знаєте вірші про природу?

Учитель. Відчуття прекрасного дано не кожному, а лише тим людям, які наділені здібностями помічати навколо і сприймати серцем розмаїття краси. Таким талантом, яскравим і неповторним, володів М. Вінграновський.

II. Мотиваційний компонент уроку

Діти, подивіться, будь ласка, у вікно! Сьогодні гарний весняний день. А ще вчора накрапав дощик, і було прохолодно. Погоду, особливо весняну, порівнюють з манірною, вередливою жінкою, у якої часто змінюється настрій.

Що спільного є між погодою та людиною?

Чи любите ви дощову погоду? Чому саме?

А чи подобалася дощова негода Миколі Вінграновському, і хто в таку погоду «іде темним садом» в його поезії – про це ми й дізнаємося на уроці.

III. Засвоєння нових знань, умінь, навичок

Розповідь про життя та творчість М. Вінграновського (групи дослідників).

«Географи» представляють «Карту життєвого шляху Миколи Вінграновського».

Географічні точки: Миколаївщина (м. Первомайськ), Київ, Москва.

Народився М. С. Вінграновський на півдні України – на Миколаївщині.

Миколаївщина – це частина України, де переплітається небо зі степом, а степ – з Південним Бугом. Змалечку тільки й бачив степ, а став дорослим – побачив ліси і ріки. (Представник з групи географів показує на карті України місця, пов'язані з життям письменника.)

Повідомлення «біографів»

Перший учень. М. С. Вінграновський народився 7 листопада 1936 року на Богополі, у м. Первомайську Миколаївської області. Він ріс самостійним, допитливим хлопчиком, змалку хотів стати актором. Після школи навчався у Всесоюзному державному інституті кінематографії (м. Москва). Працював на Київській кіностудії імені О. Довженка.

Другий учень. 26 травня 2004 року на 68 році життя серце видатного письменника, кіноактора і режисера, лауреата Національної премії України імені Т. Г. Шевченка, премії Фондації Антоновичів (США), літературної премії «Благовіст», премії імені В. Вернадського та О. Довженка, заслуженого діяча мистецтва, одного із славної когорти поетів-шістдесятників М. С. Вінграновського перестало битися.

На роковини від дня смерті поета у нашій школі було проведено вечір пам'яті нашого земляка, на будівлі школи встановлено меморіальну дошку поету.

«Літературознавці» роблять огляд книжкової виставки.

Перший учень. Писати поезії М. Вінграновський почав ще в юнацькі роки. У 1961 році «Літературна газета» опублікувала його доробок із 15 віршів.

Збірки віршів, які вийшли за життя автора: «Атомні прелюди» (1962), «Сто поезій» (1967), «Поезії» (1971), «На срібнім березі» (1978), «Київ» (1982), «Губами теплими і оком золотим» (1984), «Вибрані твори» (1986), «Цю жінку я люблю» (1990), «З обійманих тобою днів» (1993), «Любово, не прощавай!» (1996).

Другий учень. Вірші та прозові твори Миколи Вінграновського **для дітей** вийшли у збірках: «Андрійко-говорійко» (1971), «Мак» (1973), «Літній ранок» (1976), «Первінка» (1977), «Літній вечір» (1979), «Ластівка біля вікна» (1981), «На добраніч» (1983), «Кінь на вечірній зорі» (1987), «У неквапи білі лапи» (1989), «Северин Наливайко» (1996), «Козак Петро Мамарига» (2001), «Сіроманець» (2001), «Іде кіт через лід» (2003).

Третій учень. Микола Вінграновський – автор **прозових творів**: «Світ без війни» (1958), «Президент» (1960), «Сіроманець» (1977), «Гусенятко» (1978), «Літо на Десні» (1983), «Низенько пов'язана» (1985), «В глибині дощів» (1985), «П'ять повістей» (1987), «Чотирнадцять столиць України» (1996), «Манюня» (2003).

«Кінематографи» демонструють уривки фільму «Повість полум'яних літ» (1—3 хв.)

Як **кіноактор** Микола Степанович зіграв у 4 художніх фільмах. Найвідоміша роль Миколи Вінграновського – Івана Орлюка у фільмі «Повість полум'яних літ» (1961, сценарій О. Довженка). Цей фільм отримав нагороди міжнародних фестивалів у Каннах, Лондоні та Лос-Анджелесі.

Микола Вінграновський – режисер, сценарист 5 художніх та 8 документальних фільмів.

Письменник був першим президентом міжнародного ПЕН-клубу, що репрезентує українську літературу у світовому масштабі.

Робота із текстом вірша «Бабунин дощ».

Учитель. М. Вінграновський у своїх поезіях витворив художній світ, у якого природа натхненно одухотворена. У творах поета тварини, птахи, рослини наділені здатністю мислити та перейматися, як люди. Сьогодні ми ознайомимося із поезією Миколи Степановича Вінграновського «Бабунин дощ». Та спочатку поміркуємо над запитаннями.

Бесіда.

Яке природне явище називаємо дощем?

Які відчуття у вас викликає дощ?

Які зміни в природі відбуваються після дощу?

Учитель доповнює, коментує відповіді.

Читання вірша «Бабунин дощ» вчителем.

Словникова робота.

Клямка – пластинка з важільцем, якою зачиняють і відчиняють двері, хвіртку тощо.

Цяпота – дрібні краплі дощу.

Стежкоюблуката (авторське слово) – стежка, всипана яблуками.

Чамрота – сильний аромат.

Кожух – довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкури хутром до середини.

Бульбохата – калюжі, покриті бульбашками.

Робота в групах. Заповнення таблиці.

1 група заповнює колонку «Рослинний світ» (фітоніми);

2 група заповнює колонку «Тваринний світ» (зооніми);

3 група заповнює колонку «Образ істоти».

Рослинний світ: яблука, м'ята, сад, степ.

Тваринний світ: котяра, пташата, їжаки, сов'яче око, вовче око, кінь.

Образ істоти: губи, борода, вухо, руки, голова, волосся (посріблене сідло), ноги, обличчя.

Усний портрет «Хто він?»

На основі даних з колонки «Образ істоти» учні створюють її усний портрет (охочі можуть намалювати олівцями).

Обговорення усного портрета (у всіх дітей вийшов свій «він»).

Як ви вважаєте, хто в поезії «він»? (*Можливі відповіді:* дощ, казковий герой, час.)

Колективна робота. Гра «Розсипанка».

Із поданих розсипаних понять вибрати ті, що є в поезії та опосередковано чи безпосередньо вказують на рух. Записати їх у вигляді схеми навколо позначеного слова. Дібрати до них відповідні дієслова (робота в зошитах).

День, ніч (жити)	Весло (пливти)		Стежка (йти)
	РУХ		
Нога (йти, бігти)	Дощ (падати)	Крило (летіти)	Кінь (бігти)

Асоціативний куц до поняття «дощ» (на основі поезії)

Виписати з поезії метафори (пускає бульби хата, мокро дихає, і в бороді дримають їжаки).

IV. Закріплення вивченого

«Домалюйте» картинку:

пускає бульби –... (хата);

у торбі –... (кінь);

попискують пташата –... (у вусі);

дримають їжаки –... (у бороді);

знов почапав –... (у степи).

Бесіда.

Який настрій склався у вас після прочитання поезії?

Чи можна на основі цієї поезії зняти мультиплікаційний фільм?

Давайте повернемося до епіграфа уроку та дамо відповідь на запитання: чи переконав вас письменник у тому, що любити весь світ зможе лише та людина, яка поважає рідний край?

Робота із репродукціями картин Сергія Бровка.

Учитель. Навколишній світ – це не лише родина, школа, комп'ютер та друзі... Це ще й дивний світ природи, її життєдайна краса. Тому давайте будемо вчитися озиратися навколо, милуватися та цінувати кожную мить життя.

V. Підсумок уроку. «Відкритий мікрофон».

Я дізнався на уроці...

Я зрозумів...

Я навчився...

VI. Домашнє завдання

Виразно читати поезію «Бабунин дощ».

Намалювати героя з вірша М. Вінграновського «Бабунин дощ» (за бажанням).

Прочитати першу частину повісті М. Вінграновського «Сіроманець».

Література

1. Антонюк А., Кремінський Д. Лампада над Синюхою: Альбом-антологія / А. Антонюк, Д. Кремінський. – Миколаїв, 2007.
2. Воєвода З. Л. Книга для вчителя. Українська література. 5 клас / З. Л. Воєвода. – К.: Грамота, 2005.
3. Дзюба І. Духовна міра таланту / – К.: Дніпро, 1986.
4. Лесин Н. М. Літературознавчі терміни / Н. М. Лесин. – К.: Радянська школа, 1985.

«Моя філософія: роби людям добро!»

Літературна гра за творчістю Олесь Гончара

Лідія Бондаренко,

кандидат педагогічних наук, доцент

Херсон

У статті подаються матеріали до літературної гри за сторінками життя і творчості першого лауреата Шевченківської премії Олесь Гончара.

Ключові слова: Олесь Гончар, літературна гра, методика вивчення біографії.

Вступне слово учителя. Дорогі учні, автор, про якого піде мова, вам знайомий. Сьогодні ж з'ясуємо, наскільки добре ви його знаєте. Для початку назвемо його ім'я, розгадавши таку літературну загадку:

Він вірив у Бога, сприймав чужий біль як свій. Часто відвідував Володимирський собор, дружив із патріархом Мстиславом. Він писав слова *Дідусь* і *Бабуся* з великої літери, бо вони для нього – ангели-хранителі. На запитання «звідки родом?» відповідав, що і з Полтавщини, і з Дніпропетровщини, бо «тато й мама помирили». Він – перший лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, академік АН УРСР, голова Українського республіканського комітету захисту миру, член Всесвітньої ради миру. Він – інтелектуал, визнаний за свою творчість світом, а за громадську патріотичну діяльність названий у вітчизні Великим Українцем. Він відкривав установчу конференцію Товариства української мови ім. Т.Г. Шевченка, Установчий з'їзд Народного руху України. Він зустрічався з Юрієм Гагаріном та матір'ю Терезою. Обожнював розповідати щось із народних усмішок. Відпочивав переважно на дачі. Особливо любив йти на луки зі своєю онукою Лесею. Брали із собою собаку Біма. Зі страв надзвичайно любив гречаники.

То хто це? Звичайно, письменник Олесь Терентійович Гончар.

Сторінками долі

Про кого з рідних в О. Гончара залишилися такі спогади: «... очевидно, був з козаків. Може, лоцманував (на порогах). Всі згадки, чути в дитинстві, ведуть до цього. Пригадую щось біле й величне. Гору сивини. І в ній десь тале усміх. Коней любив. Здається, ними й промишляв?» (про діда по батькові Сидора Білого)

Про кого О. Гончар у своїх щоденниках згадував, що ця жінка ніколи не дозволяла собі відпочивати, була глибоковіруючою, доброю, мудрою людиною; мала хіба що один гріх – могла покласти собі зайвий шматок цукру, як готувала чай для всієї родини, бо дуже любила солодке; коли письменник приїздив у Суху, обов'язково бував на її могилі? (про бабусю Єфросинію Євтихіївну)

Про кого із родичів О. Гончар сказав: «... відзначалася широкою вродженою любов'ю до людей, в її образі втілювалося для мене все найкраще, що є в нашого народу. Її вплив на мій розвиток був величезний... від неї – мова, фольклор, працелюбство?» (про бабусю Єфросинію Євтихіївну)

Хто із рідних О. Гончара пройшов Першу світову війну, нагороджений двома Георгіївськими хрестами? (батько Терентій Сидорович)

Про кого із найрідніших людей так згадував О. Гончар: «Щастя моє і пісня моя... Третій рік мені йшов, якщо і є про неї згадка десь в дитячій свідомості, то саме

як далека пісня, спомин про прекрасну легенду?» (про маму Тетяну Гаврилівну. Померла у 1920 р., не проживши тридцяти років, підірвавшись на будівництві нової хати)

Про кого О. Гончар залишив такий запис: «Вона всі роки порядкувала в хаті, а не Георгіївський кавалер?» (про мачуху)

Кого зі своїх родичів О. Гончар порівнював із Гомером, бо, приїжджаючи до Києва в гості, вона привозила із собою весь епос Ломівки (соборної Зачіплянки): «різні бувальщини, ломівські історії, міфи, віщі сни ллються з вуст оповідачки невпинною рікою?» (старшу сестру Шуру)

Над якою книгою «бабуся й тітки проливали сльози», коли малий Сашко читав її вечорами? («Кобзар» Т. Шевченка)

Хто дав Гончареві, якого від народження називали Сашком, ім'я Олесь? (учитель української мови та літератури)

Яке унікальне старовинне видання на 1550 сторінок, придбане на харківській товкучці, подарував своїй неписьменній сестрі Шури О. Гончар у 1938 р.? (Біблію)

За якою збіркою О. Гончар радив своїй сестрі вчитися грамоти? (за «Кобзарем» Т. Шевченка)

Про який вищий навчальний заклад О. Гончар пізніше згадував: «Університет на цілих три роки став рідною домівкою, обдарував щастям дружби, в його аудиторіях, у тиші бібліотек пізнавали ми радість прилучення до скарбниці людських знань, тут переживали насолоду й захват творчої праці» (про Харківський університет, до якого вступив у 1938 р.)

Який майбутній талановитий письменник навчався одночасно з О. Гончарем у Харківському університеті? (Григорій Тютюнник)

Про який твір відомого автора О. Гончар згадує, що коли він з'явився, то в «студентському середовищі поміж закоханих в літературу юних ентузіастів точилися дискусії... з приводу... блакитних вей: чи існують вони насправді? Чи буває таке в степах? Чи, можливо, з'явилися вони лише в уяві письменника, в його натхненних поетичних видіннях? Автор був загадковий: образ його чомусь пов'язувався з морем...»? («Вершники» Юрія Яновського)

Чому О. Гончару не вдалося закінчити Харківський університет? (у перші дні війни добровольцем пішов на фронт)

У якому творі О. Гончар описав долю друзів-студентів, які полягли 1941 р., захищаючи Київ? (у романі «Людина і зброя»)

Якими бойовими відзнаками нагороджений О. Гончар? (трьома медалями «За відвагу», орденами Слави і Червоної Зірки, медаллю «За оборону Києва»)

Де О. Гончар зустрів звістку про перемогу? (у Празі)

Чому після війни О. Гончар продовжив навчання у Дніпропетровському університеті? (повоєнний *Харків болісно краєв серце молодому письменнику, а в Дніпропетровську працювала старша сестра – єдина близька родичка, яка залишилася у нього*)

Хто О. Гончар за освітою? (філолог)

Якій темі була присвячена дипломна робота О. Гончара, захищена ним у 1946р.? (новелістиці *В. Стефаніка*)

Яку посаду обіймав О. Гончар з 1959 по 1971 р.? (був головою правління *Спілки письменників України*)

У 1992 р. О. Гончару присвоєно почесний ступінь доктора Альбертського університету. У якій країні розташований цей навчальний заклад? (у *Канаді*)

Як у 1993 р. Міжнародний біографічний центр у Кембриджі (Англія) відзначив О. Гончара? (визнав його «*Всесвітнім інтелектуалом 1992–1993 рр.*»)

Де розташований Державний літературно-меморіальний музей-садиба Олесь Гончара, в якому щорічно 3 квітня та 14 липня проводяться літературно-музичні вечори, присвячені вшануванню пам'яті письменника? (у с. *Сухе Кобеляцького району Полтавської області*)

Який вищий навчальний заклад України носить ім'я О. Гончара? (*Дніпропетровський національний університет*)

У яких містах України є вулиці імені Олесь Гончара? (у *Києві, Дніпропетровську, Івано-Франківську*)

Хто автор книги спогадів про О. Гончара “Я повен любові...” (його дружина *Валентина Данилівна Гончар, з якою він прожив у шлюбі майже півстоліття*)

Дослідник літератури

Якому авторові присвячена ювілейна стаття О. Гончара “Безсмертний полтавець”? (*І. Котляревському*)

Якому українському митцеві слова О. Гончар дав таку оцінку: “Поет-революціонер, поет-тираноборець, поет, що з незрівнянною силою й непримиренністю висловив протест народу проти соціального і національного гніту, людина безмежно трагічної долі, він залишив нам найкращу перлину своєї душі – нездоланне свободоловство, гуманність, чисту, як сонце, мрію про вселюдське братерство, щастя”? (*Т. Шевченкові*)

В одній із праць О. Гончара є такі рядки: “Бойовитість творчості, глибина соціально-психологічних досліджень, відданість кожним своїм словом справі народу, справі прогресу людства – це саме те з [його] життя, що хвилює нас, що може сприятися нами як його заповіді. Літературі нашій і сьогодні потрібні [його] одержимість, його трудолюбство, громадська активність, широта мислення... нам і сьогодні треба його мужності, несхитності й гарту”. Про якого видатного митця так говорить О. Гончар? (*про І. Франка*)

Про яку відому збірку О. Гончар сказав: “...так зветься книга, що є головною книгою всього поетового життя. Страшно подумати, що яка-небудь випадковість могла б позбавити народ наш, позбавити Україну цієї заповітної книги, яка для багатьох поколінь стала мудрою наставницею, вчила і вчить усіх нас совісті й добру, вірності синівському обов'язку”? (*“Кобзар” Т. Шевченка*)

Про кого із видатних українських письменників О. Гончар сказав, що світанок його життя “починався біля маленького вогню закуреної батьківської кузні, а високий життєвий захід цієї людини догоряв у променях європейської слави”? (*про І. Франка*)

Який письменник II половини XIX ст., на думку О. Гончара, – “перший симфоніст української прози”? (*Панас Мирний*)

Про яку відому українську авторку кінця XIX– початку XX ст. говорить О. Гончар у наступних рядках: “Звертаючись... до цього феномена людської стійкості, можемо бачити, якою силою може ставати в людині високість її помислів, значність життєвого ідеалу, безмір любові до свого народу”? (*про Лесю Українку*)

Про якого письменника О. Гончар сказав, що він “яблуновоцвітний геній України”, а який автор, за його визначенням, – “зі степів, де лютували шаблі”? (*про П. Тичину, Ю. Яновський*)

Якому відомому українському автору, що починав як неокласик разом із М. Зеровим, П. Филиповичем, М. Драй-Хмарою, Юрієм Кленом, адресовані такі слова О. Гончара: “поет високої культури, широких обріїв”? (*М. Рильському*)

Про кого з українських гумористів і сатириків О. Гончар сказав: “розум він мав вольтерівської гостроти, викривач був незрівнянний, та все ж визначальним, мені здається, в його вдачі було саме це: ніжність, душевність, поетичність”? (*про Остапа Вишню*)

Якому всесвітньо відомому митцеві присвячений нарис О. Гончара “Від Сосниці до планети”? (*О. Довженку*)

Якого автора у передмові до його книжки “Лебеді материнства” О. Гончар назвав “витязем молодого української поезії”? (*В. Симоненка*)

Майстер слова

Де і коли розпочався творчий шлях О. Гончара? (у *30-і рр. в Харкові, коли він навчався у технікумі журналістики*)

Які твори О. Гончар назвав “конспектами почуттів”, “чернетками для майбутніх творів”? (*фронтіві вірші*)
Як називався перший повоєнний твір О. Гончара? (*новела “Модри Камень”*)

Що означає ця назва? (*так називається словацьке містечко*)

Про роботу над яким із своїх творів О. Гончар згадував так: “Наче не я його писав, а щось водило моїм пером, само писалося і клекотіло в душі, якась вища сила, любов, жаль, біль, що не вмирав, коли я повернувся з того пекла”? (*роман “Альпи” із трилогії “Прапороносці”*)

Із якими всесвітньо відомими антивоєнними творами дослідники порівнюють роман-трилогію О. Гончара “Прапороносці”? (*“Процавай, зброе!” Е. Хемінгуей, “Час жити й час помирати” Е. М. Ремарка*)

У якій зі своїх новел О. Гончар згадує дочку візира перського царя Шахрезаду? (*“За мить щастя”*)

Із яким твором В. Винниченка, що має підзаголовок “Із тюремних буднів Шахрезади”, перегукується ця новела О. Гончара? (*із новелою “Момент”*)

Який твір письменника був відзначений Державною премією Української РСР ім. Т.Г. Шевченка у 1962 р.? (*роман “Людина і зброя”*)

Про який твір О. Гончара діаспорна дослідниця М. Тарнавська сказала, що якби він вчасно вийшов в англійському перекладі, то викликав би в Америці сенсацію: так глибинно відтворено тут “екзотику” радянського суспільного ладу та викрито національне нищителство? (*роман “Собор”*)

У 1986 р. в інтерв'ю журналу “Радуга” О. Гончар розповів наступне про виникнення задуму одного зі своїх творів: “Хотілося сказати слово на захист того, що було виплекане творчим генієм народу. Було бажання також сказати про такі негативні явища, як пустодзвонство, кар'єризм, нехтування народною мораллю”. Про який роман говорить О. Гончар? (*роман “Собор”*)

Хто із письменників у листі до автора так охарактеризував цей твір: “Орлиний, соколинний роман Ви написали, роман-набат”? (*Гр. Тютюнник*)

Яким романом, на думку дослідників, О. Гончар нагадував сучасникам, що Планета (Домівка людства) – має наповнюватися нектаром бджіл-трудівниць; Дорога (Час) – змушувати думати; Небо (Вічність) – захистить, якщо прихилимо його до дорогих істин; Мадонну (Душу людську) – треба неодмінно побачити? (“Твоя зоря”)

Як дослідники називають таку рису творчого почерку О. Гончара – тривожні роздуми про долю землі, майбутнє людства? (*планетарність мислення*)

Хто є автором відомої праці “Собор у риштованні”? (*Євген Сверстюк*)

Якому відомому поетові належать такі слова про О. Гончара: “Гончар – художник світла, його дослідник, зображувач і поет”? (*Микола Бажану*)

Скількома мовами світу перекладалися твори О. Гончара? (*67-ма мовами*)

Патріот

Про яку трагічну подію в історії України так пише О. Гончар: “То був наш перший Чорнобиль. За що це все тобі, Україно? Нічого подібного не знали ні поляки, ні чехи, ні навіть румуни – які вони щасливі!... Прийшов мор на всіх людей. Щось подібне – апокаліптичне – тоді почувалось. Перший Чорнобиль України...”? (*про голод 1933 року*)

Про яку подію розмірковує О. Гончар у своєму щоденнику (запис від 14 червня 1986 року): “Почуваю себе пасажиром “Титаніка”, який їде вночі назустріч айсбергові! Ось так. Люди довго жили сліпою вірою в силу науки, тепер ця віра розсипається в порох... іноді стан буває такий, що шкодуєш: чому не вбило на війні? ...Відчуття трагізму життя не полишає ні на хвилину”? (*про Чорнобильську катастрофу*)

Як підтримав О. Гончар у 1990 р. студентів (серед них була і його онука), які голодували на Хрещатику на знак протесту проти існуючого уряду? (*висловив солідарність у пресі, у привітаннях учасникам конференцій у Вашингтоні та Філадельфії; написав заяву про вихід із КПРС*)

У щоденнику О. Гончара від 07.09.1994 є такий запис: “ Яка трагічна наша історія! За всі віки українська державність проіснувала в різних формах – приблизно 160 років. І не від зовнішніх ворогів, хоч які вони були підступні, гинула українська держава... Пам’ятаймо про це!”. Чого, на думку О. Гончара, завжди бракувало нашій нації? (*бракувало єдності*)

Хто із відомих поетів-шістдесятників, автор поеми “Ніж у сонці”, так сказав про О. Гончара: “Дай Боже нам усім так любити Україну, її людей і культуру, як любив він”? (*Іван Драч*)

Якого звання О. Гончар удостоєний посмертно у 2005 р.? (*Герой України*)

Яка херсонська поетеса – авторка поезії про О. Гончара, де є такі рядки:

Він схожий на планету,
Відкрити та непізнану людьми.
У вічність відійшов, але не канув в Лету...
А поки ми, заплутані в тенетах
Лжеправди, за софітами не бачимо Зорі
І молимося новим ідолам в багеттах,
На сполох б’є Собор Його душі?
(*Лана Світ – Світлана Параскевич*)

Бондаренко Л. “Моя філософія: делай людям добро!”: літературна гра по сторінкам життя і творчства Олесь Гончара

В статтю пропонуються матеріали к літературній грі по сторінкам життя і творчства первого лауреата Шевченковской премії Олесь Гончара.

Ключевые слова: Олесь Гончар, літературна гра, методика изучения биографии.

Bondarenko L. “My philosophy: do good to people!”: a literary gate about life and creative work of Oles’ Honchar

The article contains materials to the literary gate about life and creative work of the first winner of T. Shevchenko’s literary reward of Oles’ Honchar.

Key words: Oles’ Honchar, literary gate, methodology of studying biography.

На завершення гри після визначення і нагородження переможців пропонуємо вчителю стисло переказати бувальщину, що її розповів О. Гончар на зустрічі з творчою молоддю вузів столиці України і про яку згадує Віталій Святовець у книжці “Слово про Олесь Гончара”: “... Жив собі селянин. Звали його, здається, Іваном. Особливо взимку, коли наставали довгі-предовгі ночі, коли не спалося, думав про щастя. “Що ж воно за жар-птиця така? – запитував себе. – До кого вона залітає, а кого й обминає?”... Одного разу, коли зійшлися дядьки, Іван вирішив з ними обміркувати те, що гризло душу...

– Тут усе просто, – каже один, підкручуючи вуса. – Оце якщо... в тебе, Іване, усе є необхідне в оборі і в коморі... то ти й щасливий...

– Не зовсім так, – заперечив першому низенький, кругленький чоловік. – Це тоді щастя, коли всі в родині здорові, роботять, нема лежнів, трутнів будь-якої масті, непросихаючих п’янюг...

– Славно, якщо тебе і твою сім’ю люди поважують...

– Головне, коли нема війни...

Усі, хто говорив, либонь, мав резон. Але так ніхто й не сказав точно. Мабуть, у кожного своє розуміння щастя.

Наслухавшись, Іван подумав: “Щастя – це таке, що й руками не обхопити й розумом не в змозі обійняти...”. Та й закинув Іван гадку за грядку.

Збіг не один день і не один місяць після того. Якось одного разу надвечір Іван узяв вудочку і пішов на річку... Ще й не прикурив, як гусячий поплавок сіпнувся і зник під водою. З великими труднощами витяг величезну пащекувату щуку – кілограмів на 10... Вирізав лозину, зачепив крізь жабри щуку, звалив на плече та й додому...

– Їй-богу, – дід підвівся, зробив долонею козинок, – ось уже дев’ятий десяток кінчаю, а ще не бачив, щоб хто в нашій Захлюпанці упіймав таку путню рибину.

Йде далі Іван.

– Ти диви, Уляно, – долинає від колодязя. – Тількино чоловік з вудочкою ішов. Ми не встигли й води принести, а тут уже несе таку ловку рибину. Наче ждала його, щоб упіймав. Ото щастя привалило людині!..

Іде Іван та й думає: “Так ото, виходить, я щастя несу. А я й не знав, що воно у мене на плечі...”.

Так і ви всі, дорогі учні, маєте на своєму плечі юність, дай Боже здорових і живих батьків, вірних друзів. Цінують це! Творить добро на рідній землі, любіть і примножуйте її достаток, як це робив усе своє життя Митець і Громадянин Олесь Гончар.

Література

1. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т. / Олесь Гончар. – К.: Веселка, 2002—2004.

2. Зобенко М.О. Українське небо Олесь Гончара: Есеї, студії, полеміка / Марія Зобенко. – Л.: Вид-во М. Коць, 2003. – 174 с.

3. Слово про Олесь Гончара: Нариси, статті, листи, есе, дослідження / Упоряд. В.К. Коваль. – К.: Рад. письменник, 1988. – 647 с.

Фентезі як вид фантастичної прози

Наталія Логвіненко,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

лабораторії літературної освіти

Інституту педагогіки НАПН України

У статті подається матеріал для лекції вчителя на факультативному занятті про особливості творів жанру фентезі у порівнянні з творами фантастики.

Ключові слова: критерії відмінностей – корені, час, простір, цілісність структури, ім'я, ціна, міфологія; фантастичні прийоми змалювання.

У 1954 році світ побачила книга Дж. Р. Р. Толкіна «Володар кілець». З часу появи роману термін «фентезі» остаточно приживається в літературі та поступово починає займати все більшу частину культурного життя людей: живопис, кінематограф, комп'ютерні та настільні ігри і т. ін.

Сьогодні класифікувати фантастику за жанрами досить важко. У різних наукових оглядах, спостереженнях дослідників (Н. Савицька, А. Трокай, Т. Литовченко, В. Карацупа, О. Левченко, О. Ладигенський, Д. Громов та ін.) можемо читати про такі її різновиди, як: соціальна і наукова фантастика, бойова і пригодницька фантастика, міфологічна фантастика, утопія й антиутопія, гумористична й сатирична фантастика, турбореалізм, фантастика жахів (хорор), дияволіада, таймпанк, фентезі, апокаліпсис і постапокаліпсис, альтернативна історія й географія, готика, містика, філософський бойовик та ін. Варто зазначити: це досить умовні визначення, бо фантастикознавці вказують на взаємопроникнення жанрів, що постійно переплітаються й утворюють щось абсолютно нове. До того ж в Україні фантастика та фентезі часто сприймаються як синоніми, хоча, як тлумачить «Літературознавча енциклопедія»: «**Фентезі** (англ. *fantasy*: ідея, вигадка) – жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, рицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією [4]». Твори, написані у стилі фентезі, за словами А. Трокай, не підлягають логічному розумінню, а визначальними для них є фатум, етична позиція «добро – зло», винагорода за зусилля подолання перешкод, диво і т. ін.

Наразі дослідники виділяють три основні напрями літератури фентезі: класичний, історичний та науковий, серед яких, відповідно, виокремлюють такі жанрові різновиди:

героїчне фентезі – герої таких книжок у світовій літературі – фізично розвинені варвари двометрового зросту, що надають перевагу великій дворучній зброї, вони рідко вміють читати. Подорожуючи світом поодиночі, герої таких творів на деякий час підбирають яких-небудь екзотичних супутників. Винищують різну погань методом грубої сили, протистоять дрібним темним володарям, рятують красунь, добувають коштовні артефакти. Окремі герої, як правило, не зображуються носіями добра і благородства. У цьому жанрі поширена форма повісті та короткої розповіді, оскільки проблеми героя, зазвичай, локальні;

високе (епічне) фентезі веде розповідь у серйозному тоні, в основному описуючи боротьбу з надприродними силами зла. Підвид характеризується наявністю фантастичних рас (ельфи, гноми, гобліни), концепції магії, докладними картами місць дії, що загрожують процвітаючими. Події таких творів зачіпають весь описуваний фантастичний світ, де відбуваються масштабні війни, а завдан-

ням героїв є порятунок світу або, як мінімум, значної його частини. Автори високого фентезі обов'язково мають проробити дрібні деталі фантастичного світу, в якому відбуваються події історії;

ігрове фентезі своєю появою має завдячувати рольовим іграм. Зазвичай книжки цього підвиду схожі на опис подій, що відбулися у грі, – група героїв подорожує світом, підкоряючись рольовим правилам (наприклад, у накладенні заклинань). Ігрове фентезі може мати будь-які ознаки інших підвидів, але головною особливістю є концентрація уваги на проблемі групи героїв;

історичне фентезі тісно пов'язане з альтернативною історією. Дія звичайно відбувається в минулому, на тлі відомих історичних місць, подій або епох, але з додаванням таких елементів фентезі, як магія або міфологічні істоти;

гумористичне фентезі – зрозуміло, що книжки цього виду в основному гумористичні за змістом і тональністю. У них часто висміюються штампи (сліпе наслідування загальноновизнаного зразка) фентезі, пародіюються відомі здобутки;

пародія на фентезі – вид гумористичного фентезі, основною особливістю якого є навмисне повторення характерних рис іншого, зазвичай широко відомого, твору або групи творів, причому у формі, розрахованій на створення комічного ефекту;

темне фентезі знаходиться на межі між готикою і фентезі, відмітною рисою якого є те, що зло вже виявляється при владі. Сама ж дія відбувається у фантастичному світі, що нагадує Середньовіччя;

ліричне фентезі відтворює суб'єктивне особисте почуття або настрої автора;

дитяче фентезі засноване для дитячої аудиторії; дії в **міському фентезі** відбуваються в межах сучасних міст;

технофентезі – жанр фантастики, піджанр фентезі, що описує світ, у якому пліч-о-пліч співіснують технологія і магія.

Але таку класифікацію також не можна вважати еталоною.

Деякі сучасні письменники поєднують у своїй творчості містичне, героїчне, авантюрно-пригодницьке, філософсько-притчове, пародійне, гумористичне, фентезі паралельних світів, фентезі про сучасність, детективне та любовне фентезі, що приводить до появи великої кількості відгалужень та нових напрямів.

Варто наголосити, що піджанри сучасної української фантастичної прози нині об'єднують певні спільні риси. Більшість дослідників акцентують увагу на значному етнографічному струмені фантастичних творів, на посиленому інтересі письменників-фантастів до історичного минулого, до автентичної міфології. Можливо, тому

найпоширенішими різновидами української фантастики стають містика й фентезі.

Частина дослідників розглядає фентезі як субжанр наукової фантастики, інші говорять про його самоцінність.

Враховуючи особливості компетентнісного підходу до вивчення літератури під час підготовки до проведення лекції з теми «**Фентезі як вид фантастичної прози**», підготуємо (у роздрукованому вигляді або з виведенням на мультимедійну дошку) учням для ознайомлення і опрацювання уривки з роздумів українських письменників-фантастів, фантастикознавців, критиків про особливості жанру. Зокрема, Яна Дубинянська пише: «*Отже, fantasy – це література, де дія відбувається у вигаданих, нафантазованих світах, і то є базова ознака жанру. Крім того, це світи, чия економіка і культура засновані не на технологіях і прогресі, а на магічних засадах, більше чи менше. Антураж класичної фентезі часто нагадує середньовічний («барони-дракони»), але, в принципі, обмежень тут немає. У міській фентезі світ може бути нашим, сучасним, а пейзаж суто урбаністичним – з тією відмінністю, що на вулиці можна зустріти мага чи вампіра*».

Додамо: письменниця вважає, що добра книжка у жанрі фентезі ніколи не обмежується лише прикметами жанру, тобто творенням світів – насправді вони відіграють допоміжну роль, будучи тільки фоном. Наприклад, зауважує Я. Дубинянська, «у романах Марини і Сергія Дяченків градус піднятих і загострених морально-етичних проблем вищий, аніж дозволяє собі будь-який сучасний український письменник «поважнішого» реалістичного напрямку (більш стурбованого національними та ідеологічними колізіями), – а останнім часом подружжя все частіше виходить і на глобальний, філософсько-світоглядний рівень». А аналіз творчості О. Ладиженського і Д. Громова (Генрі Лайон Олді) дає їй підстави стверджувати, що харківські письменники-фантасти на тлі масштабного світотворення із застосуванням величезних пластів світових культур ставлять і розв'язують не менш масштабні загальнолюдські проблеми, задіюючи гуманітарні науки: історію, культурологію, літературо- й мистецтвознавство. Хоча жанр, у якому вони пишуть, самі автори називають «філософським бойовиком».

Підтвердженням спостережень Я. Дубинянської є й твори Марини Соколян, яка пише свої фентезійні романи «на перетині культурних кодів та авторських інтелектуальних побудов» [3].

Знайдемо на занятті час, щоб звернути увагу восьмикласників на те, що дослідниця вважає термін «фентезі» іменником жіночого роду, бо, за її власним поясненням, у дослідному перекладі «fantasy» означає – **фантазія**.

Ми ж вважаємо, що саме слово «**фентезі**» (воно) – середнього роду.

Можемо запропонувати учням дослідити цю проблему, що лежить у мовознавчій площині.

На визначення граматичної форми слова «фентезі», як і жанру, зазвичай, говорять письменниці (Я. Дубинянська, Н. Дев'ятко), впливає переклад з англійської «fantasy» – фантазія. Іншого визначення здебільшого не дається. Тоді під жанром фентезі розуміють все, що може бути створене уявою автора. Також поширена думка, що фентезі – це «казка для дорослих» або те саме, що і фантастика, лише замість космічних кораблів і бластерів у ній є дракони і мечі[2]».

Дібрані уривки з досліджень про фентезі як вид фантастичної прози дадуть змогу спільно з учнями вивести спочатку *дефініції* – стислі логічні визначення, які містять *найістотніші ознаки визначуваного поняття*[1, с.217].

Досліджуючи особливості жанрів науково-фантастичної літератури і фентезі, В. Переверзев відзначає, що фентезі – одне із тих літературних явищ, у якому важливу роль відіграють казково-фантастичні елементи. Критеріями відмінності творів жанру фентезі від творів

науково-фантастичної літератури В. Переверзев вважає: використання автором системи фантастичних образів, характерних для казки, а також елементів неможливого технічно;

відсутність видимих (ймовірних) мотивацій при обумовленості сюжету;

внутрішню взаємозалежність усіх елементів при відсутності домінування елементів випадковості [5].

Запропонуємо учням порівняти визначення Я. Дубинянської, Н. Дев'ятко і В. Переверзева. Знайти спільне в означуваному і вказати що саме.

Пригадаймо слова С. Ожегова, що «казка – це оповідний, часто народнопоетичний, твір про вигадані особи і події, здебільшого за участю чарівних фантастичних сил». Н. Дев'ятко стверджує: якщо «виокремити з цього переліку народні казки, які саме потрапляють під уточнення «народнопоетичної», то і казка, і фентезі, і фантастика можуть бути означені цим визначенням.

Поміркуйте: чи виправдовує себе таке розрізнення жанрів на рівні атрибутів?

Адже всі три жанри, за спостереженнями Н. Дев'ятко, об'єднує «те, що створене людською уявою не претендує на пряме відображення дійсності».

Критерії відмінностей фентезі і фантастики (корені, час, простір, цілісність структури, ім'я, ціна, міфологія) знаходимо у дослідженнях В. Переверзева (про що вже йшлося) і Н. Дев'ятко.

Розглянемо уривки статті «*Можливості впливу сучасних жанрів: фантастика, фентезі, казка*» Н. Дев'ятко[2], в яких мова йде про принципові відмінності між сучасною казкою, фентезі та фантастикою й обумовленість можливостей впливу всіх трьох жанрів.

Як відомо, сучасне українське фентезі ґрунтується на автентичній національній **міфології**, у якій, як і в інших міфологіях світу, живе пам'ять, світогляд і світосприймання покоління.

Зрозуміло, що фантастика «ворогує з міфологією» як з міфічними мисленням, звертаючись до розуму, а не до архетипів. А казка, зауважує Н. Дев'ятко, «намагається вплести архетипи в міфологію, яку створює, часто «відновлює» втрачені легенди, стверджуючи, що ці «відроджені» легенди не вигадані, а справжні».

Одним із важливих критеріїв відмінностей трьох жанрів є **ім'я**. Як одне з найголовніших понять, зауважує дослідниця, воно відображає суть речей, і той, «хто знає ім'я, має владу над названим. Знання Імен лежить в основі магії, тому сакральність Імені – сувора вимога як магії, так і міфології».

Фантастика, керуючись науковим мисленням, а не магічним або міфологічним, відкидає сакральність імені, що з часом призводить до швидкого забування імен героїв з фантастичних творів.

Ставлячись більш дбайливо до імені, фентезі в своєму прагненні створювати власні світи також конструює імена. Н. Дев'ятко вважає, що в нових конструкціях імені втілюється не магія, а намагання автора бути ні на кого не схожим або загравати з міфологією.

«Герої сучасної казки – в першу чергу особистості, тому загравання з міфологією та історією неприпустимі. Міфологія реальна, так само реальний і текст сучасної казки, тому Імена героїв такі ж сакральні, як і сама магія, що в суті своєї є життям».

Отже, міфологія, ім'я як критерії відмінностей тісно пов'язані з **коренями** з'яви видів фантастичної прози.

Так, джерелами фантастики, а саме наукової фантастики, є наука: «Фантастика, як і наука, намагається все пояснити, вивести формули і позбутися погрешностей. Саме тому іноді автори з радістю готові надати читачу ледь не стоси креслень зброї і літальних апаратів».

Фентезі, на думку дослідниці, здебільшого створюється за принципом історичного роману: «Фентезі розказує історію в декораціях, причому матеріал для них може бути взятий не лише з минулого, але й бути сучасним, хоча

подібне зустрічається рідко. Для фентезі важливо створити «реальний» світ. Реальний не в тому, що він схожий на дійсність, а в тому, що він настільки справжній, що може розвиватися за власними законами. Саме спорідненість з історією робить фентезі масштабною і видовищною.

... фентезі намагається створити свій світ, а не показати наш у далекому майбутньому, як це робить фантастика».

Важливим критерієм відмінності у зазначених фантастичних жанрах є **час**.

Якщо **фантастика** оперує майбутнім часом (одна з головних її функцій – прогностична) з метою прорахувати «наслідки контакту з іншими цивілізаціями, можливість екологічних катастроф тощо», то **фентезі** звертається до минулого часу, щоб розкрити формулу – це було, могло бути або було десь не в цьому світі. Дослідниця наголошує, що у використанні часу фентезі «не таке скуте, як фантастика, тому дійсно можна зустріти фентезі з подіями і в теперішньому часі».

З часом тісно пов'язаний **простір**: у фантастичних творах події відбуваються і «тут», і «десь там». Для **фентезі** і **фантастики** краще останнє, а «сучасна казка натякає, що «десь там» – це якраз і є «тут», тим самим причаровуючи читача».

Загальновідомо, що для сприйняття твору надзвичайно важливою є **цілісність** структури художнього тексту. Це полегшує його сприймання і впливає на читача. Дослідниця вважає, що найбільший потенціал впливу має сучасна казка. Цілісність **фантастичних** і **фентезійних** творів порушується частими роз'ясненнями і відступами, що не пов'язані з наступними подіями сюжету, зайвими описами, побічними лініями, що введені для прикраси.

«Сучасна казка майже всі описи вписує у психологію героя, а відступи – в сюжет. Структура сучасної казки не допускає літературних ігор, бо важливе кожне слово, кожний натяк, і часто пропущений під час читання абзац впливає на розуміння тексту».

Н. Дев'ятко, аналізуючи твори фантастики, фентезі і сучасної казки, виводить ще одну важливу відмінність – **ціну** як нагороду («за шляхетний вчинок») чи покарання («за кожний нищий вчинок») героя. Оплати вимагає кожна дія, відповідь чи запитання – за таким законом живе казка і діє магія, яка не терпить випадковостей – «вони лише невідомі людям закономірності». Дослідниця узагальнює, що фантастика не визнає таких законів, а фентезі дотримується їх точнісінько навпаки.

Отже, фантастикознавцями визначено: наукова фантастика і фентезі – зовсім різні напрямки фантастики. Якщо в основу наукової фантастики покладено теоретично можливі події, то фентезі оперує магією та міфологією і більше схоже до казки. Крім того, твори фентезі інколи нагадують історико-пригодницький роман, дія якого відбувається у вигаданому світі, близькому до реального, його герої стикаються з надприродними явищами й істотами. Часто фентезі побудоване на основі архетипічних сюжетів. На відміну від наукової фантастики, фентезі не прагне пояснити світ, у якому відбувається дія твору, з погляду науки. У такому світі може бути реальним існування богів, чаклунства, міфічних істот, привидів і будь-якої іншої фантастичної суті. Водночас принципова відмінність «чудес» фентезі від їх казкових аналогів полягає в тому, що вони є нормою описуваного світу і діють системно, як закони природи.

Наталія Логвиненко. Фэнтези как вид фантастической прозы

В статье подается материал для лекции учителя на факультативном занятии об особенностях произведений жанра фэнтези в сопоставлении с произведениями фантастики.

Ключевые слова: критерии отличий – корни, время, пространство, целостность структуры, имя, цена, мифология; фантастические приемы изображения.

Natalia Logvinenko. Fentezi as type of fantastic prose

In the article material is given for the lecture of teacher on optional employment about the features of works of genre of fentezi in comparing to works of fantasy.

Keywords: criteria of differences – scolded, time, space, integrity of structure, name, price, mythology; fantastic receptions of image.

Говорити про тематику, проблематику та героїв жанру фентезі будемо під час вивчення творчості окремих письменників-фантастів з подальшим узагальненням.

Перевірити теоретичні положення критичного матеріалу, що прозвучали в лекції (з елементами бесіди) слесарника, учасники факультативу матимуть змогу під час текстуального вивчення творів сучасного українського фентезі. Оперування понятійним апаратом у процесі аналізу художніх текстів виявлятиме рівень усвідомлення особливостей фентезі як виду фантастичної прози.

Завдання:

Перечитайте статтю Н. Дев'ятко самостійно, виділіть особливості сучасної казки, з'ясуйте різницю в розумінні магії між фентезі і сучасною казкою; запам'ятайте критерії відмінності між науковою фантастикою і фентезі.

Проведіть дослідження, що з світового фентезі взяв український письменник у свої твори жанру фентезі, що вніс із самотнього українського міфологічного світу.

Доведіть чи спростуйте думку: «Відмінність українського й російського фентезі полягає в тому, що в Росії активного поширення набув різновид «слов'янське фентезі», написане на матеріалі слов'янської міфології, яке в Україні частіше звужується до суто української міфології».

З'ясуйте значення поняття «ескапізм». Чи погоджується з думкою Н. Савицької, що фентезі дає можливість відійти від реальних проблем сучасної дійсності?

Я. Дубинянська вважає, що для читачів фентезі найбільш важливим є «ступінь пророблення фентезійного світу – наскільки він логічний, переконливий, яскравий, детальний; і суто літературні якості твору скромно відходять на другий план». Чи приміряєте ви, як прихильники фентезі, цей вигаданий світ на себе? Що вас найбільше приваблює у творах жанру фентезі?

З'ясуйте значення теоретичних понять: літературні напрямки, жанри, піджанри, види, підвиди. Поміркуйте і доведіть, яке з них ви б використовували, аналізуючи твори фентезі?

Література

1. Великий тлумачний словник української мови /Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Дев'ятко Н. Можливості впливу сучасних жанрів: фантастика, фентезі, казка. /Наталія Дев'ятко //Український фантастичний оглядач (УФО). – 2009. – №1(7). – С. 59–66.
3. Дубинянська Я. Під ворожим прапором фентезі /Яна Дубинянська [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://litakcent.com/2011/04/13/pid-vorozhymp-raporom-fentezi/> ЛітАкцент
4. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. – К.: Академія, 2007. – (Серія «Енциклопедія ерудита»: ЕЕ). Т. 2: М (Маадай-Кара) – Я (я-форма) / авт. уклад. Ковалів Ю. І. – 622 с.
5. Переверзев В. К вопросу разграничения жанров НФ литературы и «фэнтези». /В.Ю. Переверзев // Тезисы докладов и сообщений на Всесоюз. науч. конференции-семинаре, посвящ. творчеству И. А. Ефремова и проблемам науч. фантастики. – Николаев, 1988. – С. 70–72. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fandom.ru/convent/58/efremov_1988_t20.htm
6. Савицька Н. С. Сучасна фантастична література України й Росії [Електронний ресурс] /Н.С. Савицька. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2010_6/18.htm
7. Трокай А. Фантастика і фентезі в сучасній українській літературі / А. Трокай // Бібл. планета. – 2010. – № 2. – С. 28–30. – Бібліогр.: 30 с.

Живописні ефекти в поетичному світі Миколи Вороного

Марія Фока,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри англійської філології

КДПУ імені В. Винниченка

Олександр Кіян,

доктор історичних наук,

професор, завідувач кафедри всесвітньої історії

Кіровоградського державного педагогічного університету

імені В. Винниченка

У статті досліджуються колористика, контраст, тональність, освітлення, ритм і простір у поетичних картинах М. Вороного як основні живописні ефекти.

Ключові слова: М. Вороний, поезія, живопис, живописні ефекти, колір, контраст, тональність, освітлення, ритм, лінія, простір.

Епоха кінця XIX– початку XX століття рясніє іменами митців-синтезистів, митців, які активно використовували виразально-зображувальний арсенал одного виду мистецтва в іншому, майстерно перекодовуючи його. В українській літературі, для прикладу, малярськими або/та музичними виявами позначені твори М. Коцюбинського, П. Тичини, Лесі Українки, О. Кобилянської тощо. Одним із поетів-синтезистів є і М. Вороний, який увійшов в історію української літератури як «визнаний метр поетичної форми» [1, с. 610], як поет, який майстерно музикалізував віршований текст. Проте вірші лірика також відзначаються живописними ефектами, хоча ця особливість залишається нерозкритим аспектом у розрізі міжмистецьких взаємодій, що збіднює уявлення про М. Вороного як синтезиста. Цим пояснюється *актуальність нашого дослідження*. Метою є дослідити живописні ефекти в поетичній творчості М. Вороного. *Завдання:* розкрити М. Вороного як знавця образотворчого мистецтва, дослідити основні малярські вияви словесних картин поета, зокрема через такі категорії, як колористика, контраст, тональність, освітлення, ритм (лінія), простір.

Знання М. Вороного в образотворчій сфері відзначаються особливою ґрунтовністю й професійністю. Так, про це свідчить ряд мистецтвознавчих праць, де поет вдавався до критичного аналізу творчості сучасних художників, графіків, скульпторів (наприклад, «Сергій Васильківський (Артист-маляр)» чи «Олександр Архипенко»), або критичного огляду тих чи тих робіт малярства, графіки, скульптури в контексті осмислення розвитку сучасного українського мистецтва (наприклад, «Всеукраїнська мистецька виставка. Малярство», «Всеукраїнська мистецька виставка. Графіка. Скульптура»).

У своїй відомій праці «Пензлем і пером (Думки естета)», розмірковуючи над вимогами до критика, що береться до аналізу мистецького твору, М. Вороний зазначив: «Перш ніж почати про мистецький твір, він (критик. – М.Ф., О.К.) повинен всебічно його простудіювати, кілька разів перевірюючи свої оптичні враження, а для цього найголовніше треба:

1. знати, що він власне має шукати у творі й
2. уміти знайти те, що він шукає.

...Очевидячки, для цього він мусить мати відповідну широку ерудицію в різних теоріях малярського мистецтва (крім досконалого знання історії й еволюції мистецтва взагалі в усіх його галузях, так само, як і в інших побічних мистецтв), далі пильне й навикле око, вигострене в виставових салонах, усяких інших виставах і великих європейських музеях тощо.

Звичайно, для вмілої інтерпретації він мусить володіти влучним і пластичним пером, з певним шиком і смаком літературного стилю» [3, с. 486–487].

Можна зробити висновок, що «сکромний автор», «сумлінний інформатор» і «фіксатор побіжних естетичних вражень» [3, с. 487] – як сам себе окреслив М. Вороний – був гарним і глибоким критиком мистецьких робіт, котрий володів усіма вищезазначеними критеріями. Наприклад, перш ніж вдатися до аналізу портретів, виконаних художником Ю. Магалецьким, М. Вороний характеризує специфіку цього жанру, акцентуючи свою увагу на важливості передати вираз обличчя, який розкриває характер, «зміст істоти, душу» [3, с. 491], і лише потому осмислює їх мистецьку якість [див.: 3, с. 490–494]. Або глибоко розкрив суть і функціонування ритму, «форми руху, що дає вираз настрою» [3, с. 513], в малярстві перед тим, як детально зупинитися на роботах П. Холодного «під знаком ритму» [див.: 3, с. 511–515].

Цей своєрідний мистецтвознавчий вступ дає можливість зрозуміти й усвідомити, що поет володів не тільки ґрунтовними образотворчими знаннями й чуттям, що продемонстровані в його мистецтвознавчих працях, але й гарним відчуттям і баченням художника. І саме це образотворче наповнення відзначаємо в його поетичних творах, що становлять синтез слова й живопису.

Одним із найпоширеніших засобів сугестії живописних ефектів на художньо-словесному рівні є номінація кольору, що автоматично офарбовує візію, яка постає в уяві читача. Так, колір є одним із важливих засобів живописання: «Сине море піді мною, / Наді мною сонце *красне*; / Небо чисте, небо ясне / Усміхається весною» [2, с. 120], «Ваш лист – *зелений* ще вгорі, / Та вже *ложок* він долі...» [2, с. 37], «*Рожеве* проміння на краплях роси / Брильнянтами грає; / Міняються тони, кольори краси, – / І сяйво згасає...» [2, с. 78], «Пеститься місячний промінь, / Лиже холодний сніг. / *Чорною* плямою комин / На *білий* килим ліг» [2, с. 62], «В *синім* небі ходять хмари, / Ходять хмари позлотисті, / Усміхаються і линуць – / Променисті!» [2, с. 72], «Надходить вечір, – і *сірі* тіні / Повзуть, як змори, в мої хатині...» [2, с. 34] і т.д.

Окрім того, поет колоризує образ також через саме слово, тобто через асоціації, які виникають у читача при називанні певного явища чи предмета і які вже є офарбованими в його уяві. Наприклад, голубий зринає зі словом «блакити»: «Дві хмарки хвилясті в прозорій *блакиті* / Назустріч одна одній тихо плили, / І сяйвом злотисторожевим повиті, / Неначе серпанком, обоє були» [2, с. 112] чи «Тихо плавала хмарка в прозорій та чистій *блакиті*, / В неосяжнім просторі – самотня, однісінька в світі. / Задивилися хмарка на сонце і вся зчервоніла...» [2, с. 71]. Слово ж «сонце» передає жовтий колір: «Ізмурудна, блискуча, з перлистою / Ніжною піною / Хвиля котиться, грає, співаючи пісню дзвінку, / І сміється до *сонця*, і вабить раптовою зміною, / І пусте, і плеще,

цілюючи скелю стрімку...» [2, с. 121] чи «Чарівною весняного ранку, як сонечко встало / І всміхнулось любенько і ясным промінням заграло, / Тихо плавала хмарка в прозорій та чистій блакиті, / В неосяжнім просторі – самотня, однісінька в світі» [2, с. 71].

Грою кольорів вражає, зокрема, такий уривок, пейзаж-на замальовка, з поезії «Соловейко» [2, с. 39–41]:

Розцвівся пишно мій садок,
Рясна черемха, і бузок,
І яблуневий цвіт
В своїм убранні молодім
Блищать на сонці золотім
І шлють йому привіт [47, с. 40].

Пензель поета-художника змальовує різнокольоровий сад навесні («рясна черемха, і бузок, і яблуневий цвіт»), що «блищить на сонці золотім». Водночас згадування «сонця золотого» відтіняє картину в жовті відтінки, посилюючи ефект освітлення.

Далі погляд художника немов опускається вниз, фіксуючи яскраве багатство різних кольорів на землі, «під ногами»:

...Барвінок стелиться в траві;
В *зеленій* свіжій мураві
Рясніють квітоньки:
Жовтогарячі, голубі
І *срібні*, з ними ж у юрбі
Конвалій пелюстки [2, с. 40].
І знов погляд піднімається догори:
...Ставні, поважні явори,
Дуби, зіпнявшись догори,
Красують мовчазні.
Заледве вітер набіжить,
По їх верхах зашамотить
І зникне в гушці [2, с. 40].

Варто зазначити, що вказаний вид рослин (конвалія) та порода дерев (явори, дуби) чітко візуалізуються, що автоматично визначає особливості зображення (вигляд, колір, тон тощо). До того ж тонко передається рух: «Заледве вітер набіжить, / По їх верхах зашамотить / І зникне в гушці». (У цьому контексті згадується порада Л. Костенко: «Якщо не можна вітер змалювати, / прозорий вітер на ясному тлі, – / змалюй дуби, могутні і крилаті, / котрі од вітру гнутья до землі» [4, с. 137]).

Далі змальований рисунок знов колоризується через слова «цвіте» та «буяє», що передають і багатство кольорів, відтінків, і їх яскравість:

...Цвіте, буяє рідний край,
Немов казковий тихий рай,
Фантазії і спів! [2, с. 40].
Інша палітра кольорів постає в «Баладі моря»:
Граються,
Гойдаються
Сніжно-білі хвилі,
Млосно обіймаються,
Ніби німфи білі...
То знов надимаються
Зеленасті брили,
Вгору підіймаються
В дужому пориві –
І на коні білогриві
Німби, сівши, грають, грають,
Линуть, Ринуть, Поспішають
Ген до берега імлістого...
Груди в золоті купають
В сяйві сонця променистого! [2, с. 49].

Так, сніжно-білий колір хвиль набуває зеленого відтінку («зеленасті брили»), затоновуються й освітлюються в жовто-золоті відтінки («Груди в золоті купають / В сяйві сонця променистого»). Водночас згадування «хвиль» породжує в уяві образ «моря», що грає синіми, голубими, зеленуватими, білими відтінками.

Окрім того, візуальні картини поета вражають контрастними кольоровими поєднаннями. Відомо, що закон контрасту хроматичних кольорів полягає в посиленні кольоровості барвистих плям на картині за рахунок їх зіставлення з контрастними відтінками. Наприклад, основними базовими

кольоровими контрастами є наступні гармонійні пари: жовтий – фіолетовий, оранжевий – синій, червоний – зелений, червоний – синій, білий – чорний. Ці поєднання значно підвищують кольоровість одне одного. Деякі з таких колористичних поєднань помічаємо, зокрема, у таких словесних замальовках: «Пеститься місячний промінь, / Лиже холодний сніг. / *Чорною* плямою комин / На *білий* килим ліг» [2, с. 62] чи «*Синє* море під мною, / Наді мною сонце *красне*, / Небо чисте, небо ясне / Усміхається весною» [2, с. 120]. До того ж іноді контрастні пари виникають в уяві читача через вживання слова, яке викликає певну кольорову асоціацію. Так, у рядках «Сховався в морі сонця диск, / Огнений диск, / І в небо кидає свій блиск – / Кривавий блиск» [2, с. 47] постає поєднання червоного (саме такий колір зринає в уяві зі словами «огнений диск» та «кривавий блиск») з синім (адже слова «море» та «небо» увиразнюють сині відтінки).

Поруч із різнобарвними поетичними картинами особливе місце займають рисунки, що написані в окремій тональності, тобто, де домінують відтінки одного кольору. Як критик М. Вороний акцентував свою увагу на тональності в акварелі. Так, у праці «Пером і пензлем» зазначено: «Як у музиці зобов'язує тональність, якої не вільно відмінити безпідставно, так у акварелі певний добір тонів і відтінків їх мусить творити єдину фарбову тональність, що вимагає незвичайно тонко розвинутого естетичного смаку в орудуванні фарбами...»

...Вдячніші враження роблять ті акварелі, котрі обмежуються тільки кількома тонами, найбільш потрібними для віддання певного настрою» [3, с. 502].

Зокрема, мінорний настрій передається червоною тональністю такої картини:

Червоне коло блискує, красне
За гори тихо ген-ген сідає,
Та доки зникне і доки згасне,
Огнем пожежі воно палає.

Мов жар *червоні* і кармінові
Круг його хмари хиткі, хвилясті –
І позлотисті, і бурштинові,
І фіалкові, і попелясті...

Поволі, тихо зайшло за гори
Червоне коло блискує, красне...
В душі зринають жалі-докори...
Упали тіні, проміння гасне... [2, с. 133]

Попри те, що в замальовці згадуються і золотий, і бурштиновий, і фіалковий, і сірий, червона тональність очевидна: двічі згадується червоне, красне сонце, де відповідні відтінки посилюються їхньою грою, що передається рядком: «*Огнем пожежі* воно палає».

Цією ж тональністю, що передає не тільки мінорний настрій, але й певну агресивність:

Сховався в морі сонця диск,
Огнений диск,
І в небо кидає свій блиск –
Кривавий блиск [2, с. 47].

Синьо-голубо-зелені відтінки моря (адже саме таким уявляється море) губляться на тлі «сонця», «огненного диску», «кривавого блиску».

До того ж М. Вороний підкреслює блиск, сяяння, тремтіння зображуваних словесно-живописних образів, і ці ефекти зринають зі словами «променистий», «блискучий», «брильянтовий», «золотий», «срібний» і т. п. Наприклад: «Сніжно-біла, промениста / Вега – символ чистоти. / Межи чистими пречиста / Провідниця до мети» [2, с. 63], «Ізмурудна, блискуча, з перлистою / Ніжною піною / Хвиля котиться, грає, співаючи пісню дзвінку, / І сміється до сонця, і вабить раптовою зміною, / І пустує, і плеще, цілючи скелю стрімку... [2, с. 121], «Дві хмарки хвилясті в прозорій блакиті / Назустріч одна одній тихо плили / І сяйвом злотисторожевим повиті, / Неначе серпанком, обоє були» [2, с. 112], «В синім небі ходять хмари, / Ходять хмари позлотисті, / Усміхаються і линуть – / *Променисті!*» [2, с. 72], «Рясніють квітоньки: / Жовтогарячі, голубі / І *срібні*, з ними ж у юрбі / Конвалій пелюстки» [2, с. 40] «Рожево проміння на краплях

роси / Брильантами грає; / Міняються тони, кольори краси, – / І сяйво згасає...» [2, с. 78] та ін. Або навпаки – приглушеність тонів, зокрема через слово «імлістий»: «...Зеленасті брили... / Поспішають / Ген до берега імлістого...» [2, с. 49] чи «...Місяць на хвилях імлістих / Марить чи снить» [2, с. 62].

Важливого значення для художника набуває освітлення. У живописній картині воно відіграє велику роль, саме воно є джерелом тонального об'єднання картини, створює всю гаму тонів (від світлих до темних) загального стану змалюваного предмета, явища тощо. Згадка ж про освітлення в тексті надає загальне уявлення про теплу чи холодну гаму тонів і відтінків зокрема та домінування кольорів і відтінків загалом.

Домінуючого значення набуває освітлення в образному світі М. Вороного. На цю особливість свого часу звернув увагу О. Білецький, який дійшов такої висновку: «...В галузі зорових відчущань (є у нього й нечисленні спроби пейзажу) його цікавить тільки освітлення. І тут ми відзначимо дві найчастіші відміни: або освітлення яскраве – сяйво, блиск, огнисте полум'я заходу; або картина імлі, туману й хмар («завис олів'яний, імлістий тягар», «хиткий туман», «примари тьмяні», «холодні хмари» і т. ін.)» [1, с. 616–617].

І дійсно, освітлення слугує потужним живописним чинником, як «сонячне» («Ясне сонячне проміння / Золотим дощем спадає» [2, с. 120], «Розцвівся пишно мій садок / Рясна черемха, і бузок, / І яблуневий цвіт / В своїм убранні молодім / Блищать на сонці золотим / І шлють йому привіт» [2, с. 39–40]), так і «нічне» («Як тихо та любо було навкруги! / Все лагідним сном спочивало. / На гори, долини, Дніпра береги / Розкинула ніч покривало. / Як тихо та любо було навкруги!» [2, с. 108], «Все крила навколо вечірня півтьма» [2, с. 45]).

Важко не погодитись зі спостереженням О. Білецького щодо освітлення, та важливо підкреслити, що зорове чуття це не «тільки», а *передусім* освітлення. Адже вище проаналізована колоризація розширює спектр живописання. Така зосередженість на освітленні засвідчує насамперед, на наш погляд, вироблений і сформований графічний стиль М. Вороного.

Такого ж домінального значення набуває ритм картин. В одній із своїх праць М. Вороной зазначив: «...у малярстві як-не-як головним способом вияву форми образу є лінія.

Ритм у малярстві – це своєрідне хитання ліній, цебто зворотні довгих чи коротких частин її, у сфері горизонтальних і вертикальних напрямів.

...Ритм – форма руху, що дає вираз настрою.

...Ритм – настрій і в кращім разі – натхнення» [3, с. 513].

Подібний живописний ритм вловлюється через рухливі образи. Зокрема, ритмом вражає вже цитований нами уривок з «Балади моря». Подивімося:

Граються,
Гойдаються
Сніжно-білі хвилі,
Млосно обіймаються,
Ніби німфи білі...
То знов надимаються
Зеленасті брили,
Вгору підіймаються
В дужому пориві –
І на коні білогриві
Німби, сівши, грають, грають,
Линуть, Ринуть, Поспішають
Ген до берега імлістого...
Груди в золоті купають
В сяйві сонця променістого! [2, с. 49]
Малярським ритмом також відзначаються й інші словесні картини: «Тумани, тумани над містом пливають, / Як

хвилі гойдаються сонні... / І клаптями тануть, і лавою йдуть / Такі монотонні... / ...І сунуться, сунуться тихо вгори / Тумани... тумани...» [2, с. 32], «В синім небі ходять хмари, / Ходять хмари позлотисті, / Усміхаються і линуть – / Променисті!» [2, с. 72], «Ставні, поважні явори, / Дуби, зіпнувшись догори, / Красують мовчазні. / Заледве вітер набіжить, / По їх верхах зашамотить / І зникне в гушціні» [2, с. 40], «Мов зібралися юрбою / Наді мною / І шумлять осокорі... / Довгі віти розгортають, / Тихо-тихо колихають / Буйні голови старі...» [2, с. 37] тощо.

Іноді лінія навіть вириковується: «Круг його хмари хиткі, хвилясті – / І позлотисті, і бурштинові, / І фіалкові, і попелясті...» [2, с. 133] або «Дві хмарки хвилясті в прозорій блакиті / Назустріч одна одній тихо плили / І сяйвом золотисторожевим повиті, / Неначе серпанком, обоє були» [2, с. 112].

Важливим елементом поетичних візуально-живописних картин М. Вороного стає простір, що підкреслює панорамність зорової картини, необмежену її протяжність, великий обшир, який постає в уяві читача. Наприклад: «Зорі-очі, очі зорі / Тут і там. / Тут зорять – до дна прозорі, / Там горять, як іскри в морі...» [2, с. 65], «Чолом тобі, сине, широкее море! / Незглибна безодне, безмежний просторе... / ...В просторі блакитнім на хвилі гойдаюсь, / Втопаю в безодні твої!» [2, с. 70], «Я стою на гострій скелі, / Мов маяк в одкритім морі, / Зір мій губиться в просторі, / Що прославсь до неба стело» [2, с. 120], «Чарівною весняного ранку, як сонечко встало / І всміхнулось любенько і ясным промінням заграло, / Тихо плавала хмарка в прозорій та чистій блакиті, / В неосяжнім просторі – самотня, однісінька в світі. / Задивилася хмарка на сонце і вся зчервоніла...» [2, с. 71].

Варто зауважити, що М. Вороной перш за все й насамперед поет-музикант. Сам лірик наголошував таке: «Я починав не так од образу, як од звуку» [2, с. 17]. Вірш поета надзвичайно омузичений: музику несе в собі чи то поетична форма (сонет, октава, рондо станси тощо), чи поетичні засоби (рефрени, внутрішня рима, рима-асонанс тощо). Проте синтетичний характер письма М. Вороного відтіняється живописними ефектами, які якщо й не домінуючі, проте не менш важливі, адже доповнюють мелодійний світ живописними нюансами й деталями.

Таким чином, поетична творчість М. Вороного, окрім загальновідомого музичного первня, містить живописні ефекти, що розкриваються в колоризації, контрасті, тональності, ритмі словесних картин, наявності освітлення й просторових виявів. Саме малярське наповнення дає право позиціонувати М. Вороного не тільки як поета-музиканта, але й живописця, що увиразнює синтетичну наповненість образного світу митця. Тож розкриття М. Вороного як поета-живописця відкриває нові перспективи у вивченні його творчості, уможливаючи як переосмислення вже напрацьованого раніше дослідницького матеріалу, так і більш ґрунтовне осмислення зазначених і незазначених живописних ефектів.

Література

1. Білецький О. І. Микола Вороной / О. І. Білецький // Білецький О. І. Літературно-критичні статті / О. І. Білецький. – К.: Дніпро, 1990. – С. 596–624.
2. Вороной М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / Микола Вороной; Упоряд. і приміт. Т.І. Гундорової; Автор вступ. ст. і ред. тому Г.Д. Вервес. – К.: Наукова думка, 1996. – 698, [6] с. – (Б-ка укр. літ. Укр. новіт. літ.)
3. Вороной М. Твори / Микола Вороной; Упоряд., підгот. текстів, передм. та прим. Г.Д. Вервеса. – К.: Дніпро, 1989. – 686, [2] с.
4. Костенко Л. Вибране / Л. Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 558, [2] с.

Фока Мария, Александр Киян. Живописные эффекты в поэтическом мире Николая Вороного

В статье исследуются колористика, контраст, тональность, освещение, ритм и простор в поэтических картинах Н. Вороного как основные живописные эффекты.

Ключевые слова: Н. Вороной, поэзия, живопись, живописные эффекты, цвет, контраст, тональность, освещение, ритм, линия, простор.

Foka Mariya, Oleksandr Kiyan. Painting effects in Mykola Voronyi's poetic world

The paper views colouristics, contrast, tonality, lighting, rhythm, and space in M. Voronyi's poetic pictures as the main painting effects.

Key words: M. Voronyi, verse, painting, painting effects, colour, contrast, tonality, lighting, rhythm, line, space.

«Пісня буде поміж нас»

Сценарій літературно-мистецького свята

Лариса Сорокіна,

вчитель української мови та літератури

Смілянської ЗОШ I—III ступенів №10

Черкаської області

Мета: сприяти формуванню в уяві старшокласників образу талановитого композитора і поета, славного сина України Володимира Івасюка; поглибити знання поетично-пісенного спадку митця; розвивати емоційну сферу школярів, творче і критичне мислення, зв'язне мовлення; виховувати любов до Батьківщини, повагу до талановитих людей, людську гідність, чесність і порядність; естетичні почуття.

Обладнання: комп'ютерна техніка, комп'ютерна презентація, окремі відеофрагменти; виставка учнівських малюнків; виставка пісенних збірок В. Івасюка, книг про нього, платівок тощо; «музейні» експонати, музичне оформлення, елементи національних костюмів для учнів-екскурсоводів.

Учні-екскурсоводи сидять за столиками по двоє. За окремим столом – учень-«батько». В його руках книжка М.Г. Івасюка «Монолог перед обличчям сина».

Епіграф: Візьми з собою мою пісню –
Я в неї щастя наспівав.

В.Івасюк

Хід заходу

Лунає пісня Володимира Івасюка «Пісня буде поміж нас» (перший куплет і приспів звучать голосно, потім мелодія стихає).

Учитель. Доброго дня всім! Ми раді вітати перших відвідувачів нашого віртуального музею української пісенної поезії. Сьогодні ми відкриваємо залу, присвячену корифею української естрадної пісні – Володимирі Івасюку.

Ми пам'ятаємо і глибоко шануємо поета і композитора Володимира Івасюка, чий талант засвідчив силу, красу, поетичну душу українського народу.

Володимир прожив коротке, мов спалах блискавки, життя. Він пішов у небуття у весну свого тридцятиліття, проте його внесок у культурну та національну скарбницю українського народу неоціненний. В. Івасюк залишив по собі справжні поетичні перлини пісенної творчості; його мелодії означили мистецькі обрії сучасної України.

Запрошуємо всіх на екскурсію до музею пам'яті видатного українця. Ви матимете можливість пройти разом із нашими екскурсоводами стежками дитинства та юності Володимира Івасюка, станете свідками зародження, становлення і розвитку таланту митця, відчуєте глибокий трагізм його долі. Допоможуть нам у цьому спогади батька композитора – Михайла Григоровича Івасюка, які він виклав у своїй книзі пам'яті «Монолог перед обличчям сина».

Та найголовніше те, що кожен відвідувач нашого віртуального музею Володимира Івасюка сьогодні візьме з собою його пісню, бо в ній він «щастя наспівав». Тож нехай ця пісня, як і заповідав видатний український митець, славний син свого народу, «завжди буде поміж нас».

(Мелодія пісні звучить голосніше і дослуховується до кінця.)

Декламатор.

Коли поїдеш, любий друже,
Із краю гір, шовкових трав,
Візьми з собою мою пісню –
Я в неї щастя наспівав.
І де б не був ти, пісня стане
Повік подругою тобі:
У радості осяє ніжно,
Розрадить в горі і журбі.
Від пісні квітнуть у житті
Троянди білі і рожеві,
І мрії про красу й любов,
Як сонечко в ясному небі.
І ти згадаєш світлу юність
Серед Карпатських синіх гір,
І буде вічна наша дружба,
Мов сяйво вечорових зір.

Розповідь екскурсоводів супроводжується презентацією.

1 екскурсовод. Народився Володимир Михайлович Івасюк 4 березня 1949 року у районному містечку Кіцмань Чернівецької області в сім'ї вчителів Михайла та Софії Івасюків.

2 екскурсовод (тримає в руках пляшечку з ліками). Уже в перші години появи Володі на землі люди заподіяли йому зло: через недогляд новонародженому закапали очі двадцяти-, а не двопроцентним розчином ляпіса – аргентум нітрікум по-медичному. І якби не вчасна допомога професора Чернівецького медичного інституту, а також не захисний рефлекс, дарований природою (нерозумне дитя інстинктивно закрило повіки, тож ляпіс не облік очних яблук), міг би стати Володя «сліпим музикантом» чи українським Бетховеном.

Батько митця ось як описує той епізод:

«Батько». «Розглядаю сина довго і жадібно, очей не можу одвести. Шукаю у ньому своїх рис. Яке ніжне це дитинча. Гладжу теплою рукою його рожеве тільце і не тямляюсь з утіхи.

Моя радість тьмяніє трохи від того, що по личку, уздовж носика, пропалено дві чорні доріжечки. Це краплі ляпісу котилися з очей, залишаючи після себе чорний слід. У голові ворушиться думка, що син при своєму народженні заплакав чорними сльозами. Мені страшно від цієї думки, відмахуюсь від неї, мов од лютого шершня».

Учитель. Цей випадок з ляпісом – то Божий знак, провісник майбутнього зла, завданого за життя юнака людьми. Одні не сприймали його творчість, другі заздрили його славі, третіх сердила його незалежність у судженнях та поведінці, а багатьох його сучасників просто обурював той глибокий національний дух, притаманний його пісням, дух, котрий пробуджував українство від заколисуючих дифіраблів офіційної пропаганди, що уславляла штучну спільність — «радянський народ». І всі ці недоброчинці, як могли, шкодили таланту. Урешті-решт досягнули мети: пісня композитора і поета передчасно обірвалася.

Та повернемося до дитинства, сповненого музики, затишку, родинного тепла, наполегливої праці, великих сподівань і надій.

3 екскурсовод (*бере в руки нотний зошит*). Уже в три роки Володя виявив величезну зацікавленість музикою: із захопленням спостерігав за репетиціями учительського хору, не відходя від піаніно, яке стояло в учительській тієї школи, де працювали батьки. Воно притягувало, утримувало увагу малюка, було цікавішим і бажанішим за всі дитячі іграшки. Він прислухався до звуків, які народжувалися від дотику до клавіш інструменту, милувався їх звучанням і намагався маленькими пальчиками на слух творити свої перші мелодії.

4 екскурсовод. У 1954 році батько Володі Михайло Григорович разом з іншими жителями Кіцмані добивається, аби в містечку відкрили музичну школу, і п'ятирічний Володя потрапляє в підготовчий клас філії Чернівецької школи №1, де починає оволодівати скрипкою.

Навчання в музичній школі настільки захоплює хлопчика, що, досягнувши шкільного віку, він висловлює небажання йти до середньої школи: «Досить музичної! Усе інше будемо вчити вдома. З тобою», – звертається маленький Володя до мами-вчительки.

«Батько». Володько не може й думки припускати, що він навчатиметься ще в якійсь школі, настільки його полюбила музика. За два роки неначе зрісся з нею.

— Хіба ти не любиш літературу, фізику, математику, хімію, історію?

Мовчить якусь мить. У нього на устах примирено-лагідна усмішка. Бризкає на мене блакиттю своїх очей і каже:

— Я люблю тільки на скрипці грати.

— А на піаніно? — і усміхаюся.

— На піаніно теж, але трохи менше.

— Це прекрасно. Та не забувай синові, що всі люди мусять навчатися у середній школі. Це найкраща школа в світі. Вона дає ті основи, на яких все життя будуватимеш свою загальну освіту. Середня школа не зашкодить твоїй музиці, навпаки — збагатить тебе так, що краще розумітимеш навіть гру на скрипці.

Нічого не відповідає. Ходить замислений. Опиняється у сусідній кімнаті. До мене долинають слова:

— Я, мамусю, піду й до вашої школи. Тато казав, що й туди треба йти».

1 екскурсовод. У 1956 році Володя йде у перший клас. Кожен клас у середній школі Володя Івасюк закінчував тим же похвальною грамотою, як і в музичній.

І все ж музика в нього на першому місці. З кожним роком його гра на скрипці стає все досконалішою. Юного віртуоза запрошують грати на місцевих оглядах художньої самодіяльності, на батьківських зборах, на концертах для робітників та колгоспників. За своєю чудовою грою Володя отримує від земляків подарунків – гарну справжню німецьку скрипку.

«Батько». 21 березня 1957 року – пам'ятний день у нашій родині. Я у Чернівцях купую дітям, Володі та Галинці, рояль.

Вимріяний інструмент ставимо в дитячій кімнаті, і в нас починається свято, неначе в нашу хату завітала дорога людина, яку ми довго з нетерпінням чекали.

Володько не розлучається з роялем. Без кінця-краю імпровізує. Зрештою то цілком природна річ — у нього з'являється потреба самовираження. Однак бувають дні, коли він по декілька разів повторює ті самі мелодійні фрази, неначе надовго вирізьблює їх у своїй пам'яті. Ось він простягає нарешті руку за олівцем і пише в учнівському нотному зошиті. Кінчиком ока бачу його розпашіле обличчя і неспокійні очі...

А одного разу запитую здивовано:

— Зачекай, де ж я чув цю мелодію?

— Ти її міг чути тільки від мене. Я ж її граю уже цілий тиждень.

— Прекрасна штука... Звідки вона в тебе?

— Хіба прекрасна? Це ж мої фантазії... Розмови...

Музикою можна розповідати про все на світі. І виходить краще, ніж звичайною мовою...

2 екскурсовод (*біля портретного зображення Т.Г. Шевченка*). Володя відтепер має що сказати людям. Це видно і з того, що у вільні хвилини він залюбки малює.

До ювілею Т. Г. Шевченка у Кіцманській середній школі було обладнано музейну кімнату, для якої Володя Івасюк намалював аквареллю гарний портрет великого поета, що привертає увагу всіх відвідувачів. Про Володю завуч школи О. В. Цибульська висловила так: «Я знала, що Володя здібний учень, обдарований музикант. Виявляється, він ще й справжній художник».

«Батько». Я довго придивлявся до того портрета Кобзаря і скажу щиро: мені було приємно від думки, що мій син буде колись корисний людям, викликати його повагу. Це дуже добре.

3 екскурсовод. Учитель Івасюка в музичній школі Юрій Візнюк умовляє батьків продовжити музичну освіту сина. Тож після закінчення шостого класу Володя вступає до Київської музичної школи для обдарованих дітей імені М. Лисенка.

Але навчання і виснажлива робота над собою, проживання в гуртожитку далеко від батьків позначилися на здоров'ї підлітка, і він, відмінник, після першого семестру повертається в Кіцмань, де продовжує навчання в середній школі та музичній школі за класом фортепіано.

4 екскурсовод. У 1964 році п'ятнадцятирічний Володя створює в школі ансамбль «Буковинка» й пише для нього свої перші пісні, серед яких найперша — «Коліскова».

Володя давно виношував задум написати свою пісню, але йому було якось боязко. Тоді батько запропонував свій вірш, якого написав для сина, коли той був ще немовлям. Володя взяв вірш, пробіг очима і мовив: «Такого світ ще не бачив. Тато написав «Коліскову» для свого сина, а син, підрісши, поклав її на ноти».

Через дві години юний композитор представив готову мелодію. Батькові сподобалося. Наступного дня він ще раз її виконав, навіть записав. Це була найперша пісня Володі.

«Буковинка» здобуває перемоги на кількох самодіяльних конкурсах, їде до Києва, там колектив помічають, запрошують на обласне телебачення, нагороджують подорожжю по Дніпру.

1 екскурсовод (*на фоні ліричної музики*). У дев'ятому класі Володя не послаблює своїх творчих пошуків. Навіть учителі середньої школи зауважують під час мандрівки до Криму, як він, лежачи в поїзді на верхній полиці, нашіптує якісь слова й наспівує мелодію. Пальці його рук неначе весь час бігають по уявних клавішах.

Учителі мають цілковиту рацію: під час тієї мандрівки Володя пише дві пісні — «А мені шістнадцять літ» і «У двадцять літ». Першу з них вважає невдалою і ніколи не виконує, вона залишається в особистому архіві товаришки по школі, якій він симпатизував. Другий поталанило більше, вона більш довершена. Пізніше Володя безліч разів перероблятиме текст, постійно награватиме і добиратиме нові слова. Отак народиться новий варіант під назвою «Фантазія травневих ночей». У творі ліричний герой вирушає на пошуки ясної зорі, незвичного, небуденного вчинку.

1 декламатор (юнак).

У ночі травневі наснилась мені

Моя добра зірка,

І світ весь засяяв, і стало в душі

Так радісно, так зріно.

Здається, ввійшов в мої дні весняні

Бентежний неспокій.

І всюди святково на рідній землі

Дзвенять мої кроки.

Мабуть, в житті призначено

Шукати всім зорю ясну

Й нести її в очах і снах

В свою завітну далину.

Минають роки, і зростають в мені

І радість, і муки...

Піднімусь угору і зірку візьму

Схвильовано в руки.

Мов долю жадану, її понесу

У дім свій зелений —

Хай щедро осяє всі думи мої

І щастя пісенне.

2 екскурсовод. Попри заняття музикою справи у школі йшли прекрасно. За кілька місяців до її завершення Володя – один з небагатьох претендентів на золоту медаль.

Саме тоді трапляється безглузда випадковість, яка невдовзі породить стільки життєвих труднощів та душевного болю.

Під час прогулянки парком хтось з хлопців вирішив закинути картуз на гіпсовий бюст Леніна, що й було зроблено. Усвідомивши крамольність такого вчинку, друзі беруться знімати картуза. Але хто знав, що бюст не закріплений? У ході «операції» «вождь» падає, хлопці потрапляють в міліцію на 15 діб, відкривається «Справа Володимира Івасюка».

Відразу постало питання про виключення з комсомолу, вигнання зі школи і позбавлення атестату. Батьки зробили все, що могли. Володя отримав атестат з четвірками з історії СРСР і суспільствознавства. Сім'я переїжджає до Чернівців. Володя блискуче складає вступні екзамени до медичного інституту, і його зараховано на перший курс лікувального факультету.

«Батько». 31 серпня 1966 року Володя купив гарний букет троянд і подався до медінституту на свято початку нового навчального року. Настрій у нього був піднесений, як і завжди після добре виконаного обов'язку.

Свято початку нового навчального року відкрив ректор медичного інституту, кандидат медичних наук О. Д. Юхимець. Він привітав першокурсників із початком їхнього нового життя в аудиторіях вузу.

А потім несподівано повідав молоді, що поряд з чесними абітурієнтами, синами колгоспників та нашої радянської інтелігенції, до інституту незаконно проник, користуючись злочинними методами обману, випускник Кіцманської середньої школи Володимир Івасюк. «Він був своєчасно викритий, йому не вдалося нас обдурити. І ось я тут заявляю, що його вступні іспити анульовані, ми його викреслюємо зі списків студентів нашого вузу», — заявив ректор.

Володя нікого не обманював. Він був чесним абітурієнтом, великим трудівником, яким протягом десяти років пишались дві школи – середня і музична. Забігаючи трохи наперед, зазначу також, що через рік Володя все-таки вступив до Чернівецького медінституту.

3 екскурсовод. Юнак витримує цей удар і продовжує боротьбу за своє майбутнє. Він іде працювати слюсарем на завод «Легмаш». Коли профспілковий діяч Леонід Мельник дізнається, що Володя музикант, то доручає йому створити і вести заводський хор. Невдовзі цей хор починає займати провідні місця в оглядах художньої самодіяльності, на виступах ансамблю акомпанує сестра Володі Галя, хористи виконують Володині пісні.

«Батько». Заводський хор підготовлений до огляду і виступів перед міською публікою. На свій концерт Володя запросив мене з матір'ю... Пісні Володі звучать злагоджено, задушевно, і їх добре сприймають слухачі, нагороджуючи виконавців жвавими оплесками. Володя виходить на авансцену, довго кланяється і ніби не вірить, що ті оплески адресовані його пісням.

4 екскурсовод. На хвилі натхнення Івасюк ризикує і під псевдонімом Весняний надсилає на конкурс до 50-річчя Жовтня пісні «Відлітали журавлі» та «Колискова для Оксаночки». Отримує першу премію.

У своїх спогадах організатор конкурсу А. Ф. Яківчук пише:

«Серед буковинської композиторської громади він почав виділятися таки відразу. Творче зростання юного Володимира Івасюка помітили рецензенти обласного конкурсу на кращий літературний та музичний твір. Вони побачили у піснях Володимира Івасюка силу мелодійних імпровізацій, пафосне натхнення і стильове новаторство...»

«Батько». Звичайно, Володя дуже радіє, коли довідується про оцінку своїх пісень. Дивиться на мене і каже стиха: «Здається, татку, що мені варто й далі писати. Маю для кого...»

І більше жодного слова. Не любить хизуватися.

1 екскурсовод. 5 лютого 1967 року обласна газета «Радянська Буковина» робить Володі дуже приємну несподіванку: друкує пісню «Відлітали журавлі». Це справляє на нього глибоке враження й спонукає його серйозно ставитися до свого покликання. Він обробляє текст нової пісні «Там за горою, за крем'яною», в якій виразно відбилася його любов до буковинської народної пісні.

2 декламатор (дівчина) (на фоні мелодії пісні).

Там за горою, за крем'яною
Стоїть калина над рікою,
А біля неї дівчина жде –
Чомусь коханий не йде, не йде.

А швидка річка шумить, хлюпоче,
Шалений біг спинить не хоче.
І дивиться дівчина в воду –
Мабуть, боїться коханий броду.

Там за горою, за крем'яною
Ступає легінь вброд рікою.
Стихають хвилі, прудкі і злі,
І сяє щастя по всій землі.

А синя річка лише хлюпоче,
Ввібравши зорі в свої очі.
І місяць пригнупав калину –
Любов не знає повік зупину.

«Батько». Одного разу я запитую Володю: «Що тебе приваблює у народній пісні?»

Він відповідає не задумуючись: « Все. І текст, і мелодія. Кожна пісня – це перлина. І я не розумію, як можна вважати себе музикантом або просто культурною людиною і не знати українського фольклору. Мрію стати композитором, тому вибіраю все прекрасне, створене народом, щоб мати в душі якусь основу для своїх творів. Без народного ґрунту – я ніщо. Для мене український фольклор – підручник, написаний геніальним автором».

2 екскурсовод. У 1967 році за рекомендацією «Легмашу» Володя вступає до Чернівецького медінституту. Він симпатичний усім, його відразу ж обирають старостою групи, запрошують в оркестр народних інструментів «Трембіта», в камерний оркестр медінституту.

Займаючись медициною, він не припиняє творити.

Якось товариш подарував батькові книжку Володимира Гнатюка «Коломийки», яка потрапила до рук Володі і яку він перечитував сотні разів, кожен рядок, кожен коломийку. Особливо вражає його в коломийках образ червоної рути.

3 екскурсовод (з червоною квіткою в руках). Ця квітка не дає йому спокою... Рута квітне жовтим цвітом. Але трапляється й таке, що один раз на 10 років квітне червоно. Для вісімнадцятирічного музики, закоханого в рідний фольклор, чутливого до всього нового, образ червоної рути був хвилюючою знахідкою, справжнім одкровенням. Володимир мандрував селами, особливо гірськими, шукаючи ключ до розуміння таємничого поняття, в якому відчув живлющий подих поезії, вібрацію пісні.

4 екскурсовод. Упродовж багатьох років рута жила в легендах на нашій землі, чекаючи, щоб хтось молодий і сміливий відкрив і оспівав її...

Володя з юнацьким завзяттям і пристрасною працею над «Червоною рутою» і «Водограєм», які завдають йому чимало клопоту. Спочатку хотілося надати «Червоній руці» характеру і форми балади, але твір виходив розтягнутим, композиційно недолугим, а Володі потрібні лаконізм, простота і щирість народної пісні. Перепише її безліч разів, постійно шліфує текст твору. Коли переконається, що вклав у пісню все, на що був здатний, відкладає її із сподіванням, що через деякий час у нього з'являться нові ідеї, зринуть свіжі образи.

1 екскурсовод. Задум «Водограю» навів Володі ковський водоспад «Гук». Ця пісня теж народжується у муках, теж викликає у нього болісне невдоволення. Володя постійно носить зміни в сюжеті пісні, ремствує на свою безпорадність, яку називає безталанністю, замикається у собі, але сторонньої допомоги не приймає. З часом його вперта праця частково долає труднощі.

І нарешті сталося! 1970 рік – справжній вибух: «Червона рута» і «Водограй» написані!

2 екскурсовод. Володя запрошує до телестудії оркестр ансамблю «Карпати», керований Валерієм Громцевим, і молоду вчительку музики Олену Кузнецову, яка мала гарне сопрано. Починається запис... Спочатку записують оркестр, потім накладають голос. Володя дуже добре зіспівується з Лялею Кузнецовою. Виходить гарний дует.

3 екскурсовод. Сестра Галя, яка була присутня на записі, згадує:

«Не можна було сприймати з байдужістю той запис... Усе так хвилювало, що плакати хотілося з радості. Вони стояли одне перед одним і, приплющивши ледь-ледь очі, співали немов у якомусь глибоко поетичному самозабутті, тільки легкими й економними жестами, ніби креслили в повітрі ритм творів. Видавалося, що вони заглибилися в якусь фантастичну казку, забувши, що довкруг них розставлена хитромудра апаратура і працюють люди, які хочуть упіймати і якнайправдивіше зафіксувати на плівці поезію юнацького серця.

(Відео. Пісня «Червона рута» у виконанні Олени Кузнецової і В.Івасюка.)

«Батько». Наприкінці вересня запис «Червоної рути» та «Водограю» завершений. Якось увечері Володя приносить додому магнітофонні плівки з тими піснями і прокручує їх на кухні. Ми вражені мелодійністю і задушевністю тих творів. «Червона рута» – піднесене освідчення у коханні, пісня вірності, людської шляхетності. А «Водограй» – вираз нестримного буянства молодості, нев'янучої, веселої, жагучої, як буковинське весілля. Це – торжество його шестирічної творчої роботи.

4 екскурсовод. Пісні Володі викликали здорову й приємну сенсацію – про талановитого поета, композитора та співака заговорила вся Україна.

Мільйони людей вбачають у нього виразника своїх почуттів. Про це свідчитимуть тисячі листів, які надходять з усіх кінців Радянського Союзу.

«Батько». Однак успіх молодого музики не залишається поза увагою іншої категорії людей: недоброзичливців і заздрісників. Деякі члени обласного об'єднання самодіяльних композиторів бунтують проти «Червоної рути» і «Водограю», намагаються їх затьмарити своїми скаргами у вищі інстанції. Вони нарікають на те, що радіо і телебачення передають в ефір твори «студента-медика Івасюка». Їм, безперечно, ніяк не змиритися з тим, що скромний юнак, який навіть не відвідує за браком часу обласне об'єднання, здобуває республіканську аудиторію, не попросивши в них дозволу. Звичайно, заздрісники не змогли втопити в ложці води порушника їхнього спокою, але зіпсували його святковий настрій, не дали змоги довго тішитися успіхом. У мене, батька, вони викликали тільки відразу й презирство.

1 екскурсовод. Осінь 1970 року щедра на події. Володя знаходить друзів. Славний вокально-інструментальний ансамбль «Смерічка», керований молодим композитором Левком Дутківським, бере до свого репертуару твори «Червона рута» і «Водограй». Володя зацікавлений у тому, щоб ці твори виконувалися так, як йому хочеться, тому він часто виїздить до Вишніці на репетиції ансамблю. Тоді ж зав'язується міцна дружба, щире творче побратимство з прекрасними солістами «Смерічки» Назарієм Яремчуком та Василем Зінкевичем, які своїми високими виконавськими якостями завоювали голосну славу для ансамблю і стали улюбленцями шанувальників української пісні. Їхня велика дружба тривала аж до смерті Володимира Івасюка.

2 екскурсовод. У 1971 році в Карпатах був відзнятий

фільм «Червона рута», в якому брали участь Софія Ротару, Василь Зінкевич, Назарій Яремчук, Раїса Кольца, ансамблі «Смерічка» і «Росинка». Це був перший український музичний фільм. У ньому прозвучали пісні Івасюка, Дутківського, Скорика. Цього ж року у передачі ЦТ «Алло, ми шукаємо таланти!» звучить нова Володина пісня «Водограй».

3 екскурсовод. Навесні 1972 року починається львівський період у житті Володі: він переїжджає до Львова, де стає студентом підготовчого композиторського факультету Львівської консерваторії та переводиться на IV курс Львівського медичного інституту. Розширюється коло мистецьких знайомств. І продовжується праця, невтомна праця.

4 екскурсовод. Після переїзду до Львова в ефірі чи не щодня звучать нові пісні Володі, які свідчать про те, що молодий композитор ступає на вищий щабель своєї творчості, красномовно доводячи різним заздрісникам, що в українську музику прийшов не випадковий аматор-самодіяльник, а своєрідний майстер ліричної пісні, романсу, балади.

Твори цього періоду — «Світ без тебе», «Балада про дві скрипки», «Пісня буде поміж нас», «Передвістя», «Балада про мальви» та ін. виконуються окремими колективами, ансамблями, солістами. Такого блискучого дебюту в жанрі ліричної пісні ще не було в українській радянській музиці.

1 екскурсовод. Незабаром відбулась ще одна важлива подія – його пісню «Балада про дві скрипки» виконала молода співачка Софія Ротару, яка вже була відома як переможниця Всесвітнього фестивалю молоді й студентів у Софії за виконання народних молдавських пісень. Згодом вона виконуватиме багато творів Івасюка, а у 1974 році з «Водограєм» стане лауреатом фестивалю естрадної пісні «Сопот-74».

(Фрагмент відео. Пісня «Водограй» у виконанні С.Ротару. «Сопот – 74».)

«Батько». Володя йтиме від пісні до пісні, від балади до балади, від романсу до романсу ні на кого не схожий, не повторюючи зробленого своїми попередниками, але й не відриваючись від них. Це початок тієї дороги, яку він шукав із ранньої юності і, нарешті, знайшов. Десять років він ітиме нею з гідністю і скромністю, дивуючи оригінальністю своїх творів. Пізніше він це виразить своїм афоризмом: «У мистецтві якщо здивуєш — переможеш». І додав: «Дивувати може лише талант, поєднаний з працьовитістю».

2 екскурсовод. І він, дійсно, дивував і захоплював як чарівними мелодіями, так і прекрасними поезіями: «Миля моя», «Кленовий вогонь», «Мандрівний музикант», «Два перстені» та іншими.

На фоні мелодії пісні.

Декламатор (юнак).

Як ішов я опівночі
Понад тихою водою,
Зачерпнув у руки срібло
Те, що місяць там залишив,
І зробив я з нього перстень...

Декламатор (дівчина).

А як сонце привітало
Мене вранці в чистім полі,
Я знайшла вінок з барвінком,
Недоплетений учора,
І зробила з нього перстень...

Декламатор (юнак).

Два перстені – то для тебе,
Вибирай, що любиш.
Два перстені – то твій усміх,
А твій усміх – моя згуба.

Декламатор (дівчина).

Два перстені дня і ночі,
Ти візьми з собою.
Як знайти мене захочеш,
Кинь їх вранці за водою.

Декламатор (юнак).

Знову осінь нам приносить
В золотих кронах неба просінь, –
Поміж дивних барв довкола
І вітри віолончелі.

Не сумуй за веснотравнем.

Декламатор (дівчина).

Ту ж мелодію забуту
Два перстені нагадають,
Нагадають як забудеш,
Не знайдеш і не полюбиш.
Не сумуй за веснотравнем.

3 екскурсовод. А ще Володимир Івасюк дивує всіх своєю надзвичайним працелюбством, небаченим творчим злетом.

У видавництві «Музична Україна» виходить збірка пісень Івасюка «Моя пісня». Софія Ротару з піснею Володимира «У долі своя весна» перемагає на фестивалі «Сопот-77», а сам він працює над підготовкою платівки-гіганта. Як згадує київський звукорежисер М. Дідик, право на платівку-гігант мали лише члени Спілки композиторів, Володя ж тоді був звичайним студентом консерваторії. Тому «гігант» дався йому дуже важко, але коли він вийшов, то розійшовся вмить.

«Батько». Однак у другій половині 70-х років синові почали частенько натякати на Московському радіо і телебаченні окремі керівні працівники, що він занадто захоплюється творами українських поетів, а від того захоплення «попахіває» українським націоналізмом. Звинувачення в націоналізмі все частіше він чує і від українських партійних чиновників.

Ходячи широкими кроками по кімнаті, Володя обурювався. Був збентежений і злий: «Французи, італійці, росіяни і всі інші цивілізовані народи співають своїми мовами, і їх ніхто не називає націоналістами. Чому це так? А ми, українці, вже з самої коліски стаємо націоналістами, якщо матері нам співають українські коліскові. Тому нас перевиховують у концтаборах. Українець перестає бути націоналістом аж тоді, коли зневажає свою мову, пісню, свої національні традиції, любить усе, крім свого рідного».

4 екскурсовод. Настала весна, яка привела з собою і день його тридцятиріччя 4-го березня 1979 року. Він не хотів ніяких помпезних, багатолюдних зібрань, гучних промов і похвали. День народження був приводом для роздумів над пройденим, пережитим і здобутим.

«Батько». Володя приїхав до Чернівців. Ми сиділи за столом і тихо розмовляли. Він був засмучений, що за свої три десятиріччя не написав ані опери, ані оперети, ані симфонії... Навіть інструментальні твори, які йому давалися важче, ніж пісні та романси, не завершив так, як йому хотілося б. Одне тішило: у нього вже є понад сто пісень, романсів і балад.

Раптом він спитав мене:

— Таточку, я все-таки щось зробив?

Він ніколи не задавав мені таких запитань. Я відповів категоричним тоном:

— Ти, сину, зробив дуже багато. Закінчив медичний інститут, написав багатенько вокальних творів. А це прекрасно! Однак добре ім'я тобі принесли якісь тридцять пісень. Решти твої шанувальники не знають.

Володя засміявся, потім сказав з гіркотою:

— Решта залишиться для майбутнього, якщо воно в мене буде. Мені страшенно хочеться написати оперу, таку, як я замислив. Вона дасть мені широченні можливості, самовиразиться, ... вона живе в моєму серці і мозку, хоч ще не зодягнена в словесні шати. Як тільки впораюся з програмою консерваторії, то негайно візьмуся за справжню роботу над нею...

1 екскурсовод. Йому ще так багато чого потрібно було здійснити, але безжальна доля вже відраховувала останні дні, хвилини і години життя.

2 екскурсовод. 24 квітня 1979 року Володимир повернувся з Хмельницького, де був членом республіканського журі, о 13 годині дня пішов до консерваторії і... більше не повернувся...

3 екскурсовод. Його шукали 24 дні. 18 травня 1979 року тіло Володимира Івасюка випадково знайшли у військовій зоні Брюховицького лісу неподалік від Львова.

Недовго вагаючись, слідчі органи швидко висувають версію, яка 4 червня з'явилася у пресі, на радіо й телебаченні: «Причиною смерті Володимира Івасюка стало самоповішення. А чутки про інші обставини смерті – то цілковита вигадка...»

4 екскурсовод (на фоні сумної мелодії). Ховали Володю 22 травня. Дубову труну, прибрану гілками калини й вишитим рушником, люди відмовилися класти на автомобіль й на раменах несли від оселі до самого Личаківського цвинтаря. Це була не бачена в ті роки процесія, це була непокоря владі, адміністрації, судовим органам. Жодної квітки у Львові не можна було знайти, усі вони там — для Володі, останні живі квіти його останньої весни...

1 екскурсовод. Рідного батька допустили в морг упізнати тіло лише за кілька годин до поховання, і ніхто довгий час не міг зрозуміти, чому Михайло Григорович, неначе якийсь рефрен, повторював і на цвинтарі, і вдома, і на поминках одну-єдину фразу: «Ой, пальчики мої, пальчики...».

Тільки через багато років відкрилася жаклива її суть: Володині пальці були геть потовчені... Кому була потрібна його смерть? Трагічні обставини загибелі Володимира Івасюка, що досі не розкриті, наводять на глибокі роздуми...

«Батько».

Ти спи, любий сину, в щасливому сні,
Довкола нас тиша і місяць в вікні.
Торкається шибок лиш сяєво зір,
Шумить десь далеко смарагдовий бір.
Й від озера лине поклін комиша...
Тебе покриває мій зір і душа.
Хай ніч, любий сину, снує срібний шовк.
Ти спи — на сторожі безмежна любов.

Учитель. Ця коліскова, написана батьком для свого первістка-сина, стала першою піснею юного композитора Володі Івасюка. Але не тільки в цьому її особливе символічне значення. Ми відчуємо в ній і прощальне слово батька, звернене до сина, і надію на те, що на сторожі його вічного сну стоїть безмежна любов. І ця любов не лише батьківська, але й мільйонів людей в Україні й у всьому світі, де люблять і шанують українську пісню.

Більше 30 років пройшло з часу тієї трагічної весни 1979 року. Виросло нове покоління людей, а пісні Володимира Івасюка, як і раніше, бентежать наш серця.

Учитель. Кажуть, що та букова гілка проклятого людьми і Богом дерева всихає... Та не доведи, Господи, шоб у нас, у людей, усохла пам'ять про Митця, Поета і Композитора Володимира Івасюка, чия творчість отримала (хоч і посмертно) найпрестижнішу премію України – імені Тараса Шевченка.

Трагічна смерть Володимира Івасюка кличе нас, люди, до спокути. Ідімо ж на сповідь...

...*Ти творив музу,
Вони творили голод і Сибір.
Ти шукав правди,
Вони шукали правди у брехні.
Ти шукав дороги до Бога,
Вони шукали шлях до сатани.
Ти відроджував націю,
Вони творили пекло на твоїй землі.
Тобі вічна пам'ять!
Ім вічне прокляття!
Спи синочку, спи,
Очка зажмур.
Матір Україна тебе заколише
Невмирущою піснею твоєю.*

(Усі учасники виконують пісню В. Івасюка.)